

Jobb néktek, hogy elmenjek.

(Egyházi beszéd).

Jobb néktek, hogy elmenjek ; mert ha el nem menédek, ama Vigasztaló nem jö ti hozzátok, de ha elmenédek, elküldöm azt ti hozzátok. Ján. 16, 7.

Az alapul vett igék k. ai ! csak egy mondatát teszik annak a beszédnek, melylyel Jézus az ő tanítványait nem sokára békövetkezendő eltávozására előkészíteni igyekszik. Egy töredéke ez ama búcsuhangoknak, melyek a legnemesebb szívet s a leggyöngédebb érzelmeket tükrözik vissza. Igen, a nagy mester, kinek napjai e földön már meg valának számlálva, ki a férfi kor teljes erejében, a munkálkodásra rendelt évek legszebb szakában kéntelen vala lemondani az életről : ott üle szeretett tanítványai körében, mint ezt gyakran tevő, s miután megismertette velők mind a maga, mind az ő követői sorsát, miután szívökre kötötte az ügyet, melyért ő kész volna önmagát feláldozni, s őket kitartásra, bátorságra és szeretetre intette, tudokra adja egyszersmind azt is, hogy már közel az elválás ideje, egy néhány nap még csak s ő itt hagyja őket, hogy megjelenjék az előtt, a ki őt elbocsátotta, a kit ő megdicsőített, a kinek ő hiv gyermeke volt és lesz mind halálig : a menyeyei Atya előtt.

Megható, leverő és kétségbeejtő jelenet lehetett ez k. ai ! a tanítványokra nézve. Hiszen ki az, a ki megilletődés nélkül hallgatná egy búcsuzónak végszavait. Ha csak hetekre vagy napokra kell is elszakadnunk azoktól, a kiket szeretünk : mily kínos érzés járja át szívünket ! Hányszor kezet szoritunk, hányszor megöleljük és megcsókoljuk egymást, mielőtt elválnánk ! Mily könyes szemekkel kísérijük el vagy lobogtatjuk utána kendőnket a távozonak, míg egészen elveszítjük szemeink elől ! Hát a midőn az elválás örökre szól, midőn tudjuk, hogy e földön legalább viszont nem látjuk soha azt, a ki tőlünk búcsuzik : hallgathatnók-e megilletődés nélkül szavait ? Nem természetes-e, ha ilyenkor egész lényünkben megrendelünk, s még arra sem vagyunk képesek, hogy egy Isten hozzátot mondjunk a búcsuzónak ? A fájdalom elszorítja szívünket. Nyelvünk elakad. Alig tudunk egyet-egyet sóhajtani. Szemeink könyekbe lábbad-

nak. Szívünk verése mind jobban-jobban hallható lesz. Ez minden, a mit tehetünk.

Ily helyzetben valának k. ai! a tanítványok is, midőn mesterüket búcsuzni látták. A mint az evangélista mondja: a szomorúság elfoglalta szíveket és senki közülök még azt sem kérdi: hová mégy? Gondolnak is ők most egyébre, mint hogy urokat, mesteröket elvesztik, s ez elég arra, hogy némák legyenek, mint a sirkő, mely a fájdalmat oly igazán és szivrázólag fejezi ki kedveseink sirhantja mellett. De Jézus felfogta helyzetöket s látva a tanítványok levertségét, látva azt a megütődést, a mit búcsuzása okozott, hogy megkönnyitse az elválás fájdalmát, így szól hozzájuk a szeretet ama gyöngéd és megnyerő hangján, mely az ő beszédeinek kiváló tulajdona vala: *Jobb néktek, hogy elmenjek, mert ha el nem menéndek, ama Vigasztaló nem jöti hozzátok, de ha elmenéndek, elküldöm azt ti hozzátok.*

E szavak k. ai! melyek alapigénket teszik, oly igazságot foglalnak magokban, a melylyel bővebben megismerkednünk nem lesz erkölcsi haszon nélkül. A míg azért azt tehetségem szerint kifejteném, nevezetesen pedig a tárgyalás alatt levő igéknek

I. a tanítványokra,

II. min magunkra vonatkozó értelmét lehető rövídséggel előadnám: legyetek — kérlek — a szokott figyelemmel.

I.

Ha az evangéliomi tudósítások nyomán a Jézus tanítványai-val megismerkedünk s csak azon időt tekintjük, a melyben a mester még velök van, kéntelenek vagyunk megvallani, hogy nem képesek magok iránt valami különös figyelmet ébresztetni. Egy gyenge, tehetetlen, kételkedő sereg ez, mely sokkal inkább feljogosít a szájalomra, mint a bámulásra. Az ismeretekben s vallásos eszmék körüli jártasságban még anynyira hátra vannak, hogy maga Jézus éppen a búcsu alkalmával nyíltan szemökbe mondja: *Még sok dolgok vagynak, melyeket néktek kellene mondanom, de most el nem hordozhatjátok.* A szeretet, a legfőbb parancsolat, melyet az Ur Jézus leginkább szívökbe akart vésni, oly gyenge lábön áll közöttök, hogy még az utolsó vacsoránál is képesek Urok méltó boszuságára az elsőség felett versengeni. És hitök . . . ugyan minő hitök lehetett ai! oly embereknek,

a kik egy kis vihar alkalmával, mely őket véletlenül a tenger szélén csolnokban találta, daczára annak, hogy mesterök is velök volt, a kit megrémülni még soha sem láttak, jajveszékelní kezdenek s kétségbeesve kiáltanak fel: Uram, tarts meg, mert elveszünk?! Hogyan legyenek ezek apostolok s még csak igazi tanítványoknak sem mondhatók! Képesek lesznek-e ezek a keresztény vallás hirdetésére, holott magok sem értik azt teljesen? Lesz-e bátorságok a világ zajló tengerén, hol életsajkájokat az emberi szenvedélyek fogják ostromolni, emberhalászatra indulni azoknak, a kiket egy szélfuvás megrémit? A lelkek pásztorlására vannak hivatva... s olyanok, mint a szétvert nyáj juhái! Az alakulandó egyház reájok néz, ők kell hogy annak oszlopai, meganynyi egyházi atyák legyenek... s hasonlók a gyermekekhez, kiknek minden lépése felett örködni kell, hogy el ne tévelyedjenek. Valóban ai! az előzményeket tekintve, nekem legalább úgy tetszik, hogy a tanítványoktól nem sokat lehetett várni s teljesen igazoltnak lenni látom azoknak véleményét, a kik az Ur Jézus által támasztott mozgalmakat gyanus szemekkel nézték ugyan, de azon hitben, hogy a mozgalom a vezért nem éli túl, nem nagyon aggódtak miatta.

S lám, mennyire másként történt! A félénk tanítványok mesterök eltávozása után egyszer csak neki bátorodnak s hirdetni kezdik az evangéliomot addig soha nem tanusított buzgalommal. Mintha mindannyian martyrokká akarnának lenni, szembe mennek a legnagyobb veszélyekkel s még dicsőségöknek tartják a Krisztus neveért szenvedni. A hatalom, az üldözés, még a halál sem tudja őket elnémíttatni, mert a mit láttunk és tudunk — úgy mondanak — azt nem titkolhatjuk el előttetek. Nézzétek a kétkedő Pétert, ki ama tanácsdal: „Uram, kedvezz magadnak“, fel akarja tartoztatni Jézust kötelessége hű teljesítésében; majd később pedig önmaga e tanácshoz méltóan megtagadja mesterét — nézzétek, mily erélylyel lép fel, küzd és elesik csupán azon örökség reményében, melyről biztatólag írja, hogy el nem veszhét, meg sem mocskoltathatik, meg sem hervadhat, mely nekünk mennyekben tartatik. Nézzétek Jánost, a szeretett tanítványt, kit Jézus mondhatni kebelén hordozott, s a ki épp ezért olyan formán viselte magát, mint az elkényeztetett gyermek, a ki nem képes egyébre, mint hogy hizelegjen vagy pityeregjen ott is, a hol tenni kell — nézzétek, mily hatalmas szószólója lesz a Krisztus ügyének s mestereért való lelkesültségében mint rajong, minő jelené-

seket lát, mily meghatóan hirdeti a szeretetet még utolsó órájában is. Nézzétek mindannyiát ezeknek az egyszerű halászoknak és vámszedőknek s bámulat fog el, látva, hogy mire képesek a csak imént gyávaással, tehetetlenséggel, kishitűséggel vádolt emberek.

De ha látjuk a változást, ismerjük meg annak okát is.

A míg Jézus a tanítványok körében volt, addig ezek nem annyira az ő, mint a saját magok céljaikat forgatták elméjükben. Innen a sok félreértés, gyanakodás és egymással való versengés. Ha valamin fennakadtak, a helyett, hogy azt önjerejőken megfejteni igyekeztek volna, Jézushoz szaladtak s tőle kértek felvilágosítást, tőle kértek utasítást... ő gondolkozott helyettök is. Ha veszély környékezte s a félelem erőt vett lelkőken, a helyett, hogy a veszélylyel férfiasan szembe álljanak, s a félelmet legyőzzék magokban, Jézushoz szaladtak s az ő oltalmában kerestek magoknak biztos menhelyet... ő küzdött helyettök is. Ha kifáradtak s nyugodni akartak, nem nézték, ha vajjon alkalmas-e a hely és az idő a pihenésre és az álmra, ott volt a mester, ki soha sem fáradott el... ő vigyázott helyettök is. Szóval ai! mint a gyermekek, kiknek a jó szülők még gondolátjaikat is kilesik, a tanítványok is, míg Jézus körükben volt, egészen reá támaszkodtak, nem aggódtak semmin, nem gondolkoztak semmin, nem nyughatatlankodtak semmiért — Jézus mindent megtett helyettök... De midőn Jézus eltávozásával minden segélytől megfosztva, minden reményökben megcsalatzkozva, minden számításukban kijátszatva látták magokat. Midőn nem volt többé mellettök, a ki érettök vigyázzon és imádkozzék. Midőn egy hatalmas földi birodalomba vetett hiu ábrándjaik a reggeli páráként egyszerre szétfoszlottak. Midőn kéntelenek voltak meggyőződni a felől, hogy az igazság, a jóság és szeretet sem menti meg az embert a gonoszság és ármány cselszövényeitől, s maga Jézus is, a kinek pedig isteni hatalmat tulajdonítottak, áldozatul esik. Midőn látták, hogy nincs miért az elsőség felett versengjenek, mert a világ egyformán gyűlöli, egyformán megveti és egyformán üldözi mindnyájokat — most ai! össze kelle szedniök magokat, most gondolkozniök és tenniök kelle, ha nem akarták kitenni magokat annak a szemrehányásnak, hogy hiában nevezik magokat a Krisztus követőinek — most ideje volt a lelki álomból felserkenni és munkára indulni, ha nem akarták, hogy nyomtalanul elveszzenek a föld színéről, melyen az ártatlanul ki-ontott vér még tette-intőleg párologott feléjük.

Imé ai! a szavak értelme: jobb néktek, hogy elmen-

jek; mert ha el nem menéndek, ama Vigasztaló nem jő ti hozzátok, de ha elmenéndek, elküldöm aztti hozzátok. Igen, csak miután magokra maradtak a tanítványok, miután nem volt kire támaszkodjanak, nem volt kibem magukon kívül bizzanak: ekkor szállotta meg őket az a férfias erély, az a nemes tettekre hevítő buzgóság, az a veszélyekkel is daczolni tudó bátorság, a mely hasonló körülmények között rendszeren az ember sajátja lesz, a melylyel éppen ezért méltán biztathatta őket Jézus is, s a melyet nevezünk bár vigasztalónak, vagy az igazság lélekének, vagy szent léleknek vagy bármí egyébnek — mindenütt és mindig csudákat tesz. Ez az önmagunkra való utalás, ez az önbizalom edzi meg erőinket, ez emlékeztet kötelességeinkre, ez emel feljül a viszonyok hatalmán, ez tesz önsorsunk uraivá — szóval ez képez mindnyájunkat a szó valódi értelmében emberekké.

És ezzel átmehtünk beszédem második részére.

II.

Szomoru dolog, de tény k. ai! hogy az emberiség nagyobb része nem képes felülemelkedni a testin és érzékin; mindenben a kézzelfoghatót keresi, s inkább gyönyörködik a pillanatnyi látványokban, mint azon örökkétartó szépségekben, a melyek azonban csak a felmagasztasult lélek szemeinek láthatók. Ez állítást leginkább igazolja a vallás, a mely tárgyainál fogva a legszemlembb természetü kellene hogy legyen, s a mely daczára ennek a vallások történetének bizonyítása szerint néha a legdurvább, a legérzékiebb alakokban jelenik meg. Említsem-e — például — az égyptomiak vallását az ók csudásabbnál csudásabb szörnyeikkel, melyek nálók az istenséget képviselik, s a melyeknek a muzeumokban látható alakjainál történetök és jellemvonásaik még viszsztatásitóbbak, még undorítóbbak? Említsem-e a görögök vallását az ók fő istenökkel, a más más alakot öltő, s a világra csábitgatni szétjáró Zeussal, kinek égi környezetét, s menynyei udvartartását „Orpheus az alvilágban“ címü szindarabból is mindnyájan ismerhetitek, s a kinek papjait egy Chalkàs méltóan személyesíti? Említsem-e a rómaiak vallását az ók 30,000 istenökkel, a kik ugyanazon szenvedélyekkel birnak, a melylyekkel mi gyarló teremtmények, a mi nálók aztán anynyival veszélyesebb, mert hozzá több erővel és hatalommal rendelkeznek? Valóban az ember nem tudja mosolyogjon-e avagy szánakozzék azon

számtalan ferdeségen, a melyekkel az emberek a vallást és a valóságosságot összekötötték.

Ugy de ezeken már szerencsésen túl vagyunk — mondani fogjátok talán. — A keresztény vallás új eget és új földet teremtett, a melyekben az igazság lakozik. Jézus szava előtt porba omlottak a hamis bálványok, s az emberiség Istennek tiszta ismeretére jutott! Való, hogy Jézus küldetésének e volt egyedüli, s legfőbb célja. És ő ama szavakban: „az Isten lélek és a kik őt imádják, szűkség, hogy lélekben és igazságban imádják“ csakugyan megvetette a legtisztább vallás alapját. Életével pedig példát adott, hogy mi módon tisztelheti és imádhhatja az ember a maga Istenét a legjobban. De nézzetek végig k. ai! a keresztény egyház történetén, s — kérdem — mit láttok? Egy hosszú sorát amaz egymást felváltó tévedéseknek, a melyek sötét vonalként végig húzódnak a keresztény valláson is Krisztustól fogva mind a mai napig. A nagy elmék szerencsétlensége talán, hogy kevesek által értetnek meg. Hogyan fejlődhetett ki Jézus tanításainak alapján az önkinzás és a testsanyargatásnak számtalan neme, holott ő maga anynyira becsülte testét, hogy utolsó vacsorájánál a kenyeret e jelkép alatt adá tanítványainak? Hogyan fejlődhetett ki Jézus tanításainak alapján a böjt rendszeresítése, holott ő maga mondá: nem az fertézteti meg az embert, a mi a száján bé megy, hanem a mi azon kijő, az fertézteti meg? Hogyan fejlődhetett ki Jézus tanításainak alapján a világgyűlöletnek a zárdai életben való megszentelése, holott ő maga a menyegzőkben is szívesen részt vett, sőt a vizet is borrá változtatta? Ki tudná mindezt megmondani? De úgy van — fájdalom — még csak azt sem mondhatjuk, hogy úgy volt. Nem, mert a keresztény vallás még ma sincs megtisztitva számtalan kinövéseitől. A réformáció e munkát csak megkezdette, de bé nem végezte. E dicső munkából nekünk is jutott, s jutni fog bizonynyal a messze-késő századoknak is; mert a gyomot nem oly könnyű kiirtani, olyan ez, mint a mesebeli sárkány, a melynek ha egyik fejét levágják, kilencz nő helyette.

Mindenek felett a Krisztus személye az k. ai! a melyet idők folytán a félrevezetett elmék úgy eltorzítottak, hogy ma alig lehet ráismerni századok felett magasan kiálló nemes alakjára. Két természetű lényt, istent és embert csináltak egyszerre a szegény názáretbeli ács család fiából, a ki született mint mi, s meghalt mint mi meghalunk mindnyájan. S oh boldog Isten! minő téves gondolatokat kötöttek,

sőt kötnek hozzá még ma is sokan a keresztények közül is. Mint hajdan, midőn a tanítványok csudákat kértek Jézustól: ma is vannak, a kik ily csudákra alapítják hitöket, s azt hiszik, hogy ugy a jelenre, mint a jövőre nézve már mindent megnyertek, s teljesen biztosítva vannak azzal, ha a Krisztus nevét ajkaikon hordozzák, vagy keresztjét mellökön viselik. Mint hajdan, midőn a tanítványok az elsőség felett versengettek: ma is vannak, a kik magukat jobb keresztényeknek képzelik másoknál, csak azért, mert többször megjelennek az ur házában, az ünnepnapokat pontosabban megtartják, s a szertartásoknál áhitatosabb képet csinálnak. Mint hajdan, midőn a tanítványok földi dicsőség után vágyva, azt kérdezték mestertől: *U r a m, a v a g y n e m e z i d ő b e n é p i t e d - e m e g I z r a e l o r s z á g á t ?*: ma is vannak, a kik ily földi dicsőség után sovárogyva a Krisztus tövis koszorujából arany koronát akarnak csinálni, mely előtt az egész világ porba omolva imádja bálványistenét. Mint hajdan, midőn a tanítványok kárörömmel hurczoltak egy bünös aszszonyt Jézus elébe, hogy iteletet mondjon felette: ma is vannak, a kik átkot szórnak azokra, a kik elég merészek másként gondolkozni, s ennek alapján egyebet hinni, mint ők. Bizony, bizony a vallásnak testi és érzéki oldala ma is kirivobb mint a szellemi.

Ne gondoljátok azonban k. ai! mintha én minden külsőséget megvetnék, s tiszteletlenséggel viseltetném a legszentebb jelvények és a legkegyeletesebb szokások iránt. Oh nem. A kereszt — például — előttem is tiszteletben áll, mint az önfeláldozásnak egyik történeti nevezetességre jutott jelvénye, — bár más felől ugyancsak a kereszt alatt végrehajtott testvérgyilkosságok emléke mélyen elszomorít, — s nem lennék idegen azt tornyainkra is feltenni; hanem soha sem felejtkezem meg arról, hogy legyen az fából, rézből, vagy aranyból, csak egy jelvény, a melyet soha sem szabad felcserélnem azzal az eszmével, a melyet jelez. A Krisztus képe iránt sem viseltetem ellenszenvvel, holott tudom, hogy az nem egyéb egy eszményképnél, még pedig többnyire a művészi képzelődés legalsó régiójából, miután Jézust kisebb személynek tartották, minthogy kortársai arczképének megörökítéséről gondolkoztak volna; hanem mindig szemem előtt tartom a kép és való közötti különbséget is, s attól nem várom azt, a mit ez talán még megtehetett volna érettem. A templomgyakorlást, imádkozást, büntől való iszonyodást nagyra becsülöm, sőt minden igaz kereszténytől megvárom; de nem csupán ebben keresem az idvességet, mert tudom, hogy n e m m i n d e n

a ki azt mondja: Uram, Uram, menyen bé a menyneknek országába, hanem a ki cselekszi a menynei atya akaratát. Szóval a külsőt a belsővel, az anyagot a szellemmel, a mulandót a maradandóval nem cserélem fel soha és semmiben. És én azt hiszem k. ai! hogy mindnyájunknak erre is kell törekedni. Addig, míg a külsőt többre becsüljük a belsónél, a míg a formaságokban keressük az idvességet, s másokra támaszkodunk lelki dolgainkban, a helyett, hogy magunk igyekeznénk gondolkozni, tenni és útat törni magunknak Istenhez is — addig semmivel sem vagyunk különbek a tanítványoknál, kik a mestertől vártak mindent, a míg ő közöttük volt, nem csak, hanem félreértették, viszszaéltek jóságaival, elárulták, megtagadták

És most kérdem ai! akartok-e ti is, mint a tanítványok megváltozni? Haljátok Jézust: Jobb néktek, hogy elmenjek, mert ha el nem menéndek, ama Vigasztaló nem jó ti hozzátok, de ha elmenéndek, elküldöm azt ti hozzátok. Igen ai! emelkedjete felül a vallásban mindenben, a mi testi és érzéki, ne ragaszkodjatok oly valamihez, a miben nincs állandóság, a mi az időben születik, s az időben el is hal; gondoljátok meg, hogy bár szomorúsággal is, jobb megválnunk mindentől, a mi előhaladásunkban, tökéletesedésünkben gátol, minthogy összedugott kezekkel hátramaradjunk, vagy tétlenül várjuk a sült galambot. Oh jól tudom, hogy mindez nagy küzdelemmel jár; az ember a szokás rabja, minélfogva még a hibáktól és tévedésektől sem örömet válik meg. Innen az a csiga lassúság, melyet az emberiség haladásában észlelünk. Különösen a vallásban és vallásos eszmékben hajlandók vagyunk helyt állani. Itt nagyon is szeretik alkalmazni az emberek a közmondást, hogy minden úgy jó, a hogy van. Pedig nem jó biza; mert csak ha teljesen megszabadultunk minden babonás hiedelemtől, üres formaságokra való támaszkodástól, s a látszat utáni töprenkedéstől; csak ha lelkünk szabadon mozog, s ő építi fel és rendezi bé magának tetszése szerint a maga templomát: akkor jó el hozzánk is a vallásnak amaz éltető szelleme, mely vigasztal és bátorít, megszentel és lelkesít. Ámen.

Ferencz József.

Bibliai tanulmányok,

II.

Ihletés.

A biblia tanulmányozása nálunk egyáltalában nem tartott lépést a tudomány más ágaival. Míg a természeti, matematikai, jogi s más tudományokról honfiaink jeles könyveket irtak; s míg az emberek elméje még ama részletekre is kiterjed, hogy vajon a napnak minő hatása van a csiga háza és békatekenő fölületére, addig — bár szép példa áll előttünk az angolok, amerikaiak, németek és francziák vallásos irodalmában — mi semmit sem tettünk. Nincs nálunk tanulóink számára sem tudományos, sem népszerű biblia-magyarázat. Őszintén megvallva, mi csak nemlegesen, de nem tevőlegesen viseltük magunkat a biblia tanulmányozásával szemben. Holott korunk égető szükségei mellett, a római zsinatnak a zsidó papsághoz hasonló visszazható működése miatt, nem kellene eltévesztenünk szemeink elől a protestántizmus ama nagy elvét: „Egyedül a biblia a protestánsok vallása.“ S ez elvből kifolyólag tevőlegesen bé kellene folynunk arra, hogy amaz elvnek részleteit: „mi a biblia? hogy kell azt magyarázni? mire tanít? és menyinyiben fogadhatjuk el azt? kellőleg kimagyarázzuk.“

Ámbár e folyóirat 1-ső füzetében kifejeztem azt, hogy czélom az új szövetség könyveivel foglalkozni, főleg azért, mert ebben s különösen Jézus eszméiben találok én a keresztény vallásnak alapját; mindazáltal itt előlegesen ki kell jelentenem, hogy felvett tárgyam kellő felvilágosítására ez alkalommal is, ezután is hozok fel érveket az ó testamentomból, néhol rövidebben, néhol terjedelmesebben, a szerént a mint azt tárgyam kellő világitásba helyezése megkívánja.

Tudjuk, hogy a biblia nem egy egyöntetű egész, hanem mint a neve „biblia“ (βιβλία) is mutatja, több könyv öszszege. Nem is egy kor műve, hanem mintegy 15 száz esztendő irodalmának terméke, a mely magában foglalja a zsidó és keresztény vallás keletkezését, elveit és kifejlődése történetét. Emellett az ó és új testamentom egészen külön áll egymástól és független. Mind a kettőnek vannak oly részei, a melyek sem a többi részekkel, sem

az egészszel nem függenek össze; sőt ellentétes szelleműek, mint például az „É n e k e k é n e k e“¹⁾. És mégis vannak egyének, kik e

1) Az „é n e k e k é n e k é t“ azért vették fel a héberék könyveik gyűjteményébe, mert nemzeti irodalmuk terméke. S bár semmi vallásosság nincs benne, mindazáltal a keresztény egyház azt mégis kánonikus szent könyvnek nyilvánította. S miután szent könyvnek nyilvánította, igyekezett allegorikus értelemben magyarázni, azt állítván, hogy a vőlegény alatt Krisztust, a menyasszony alatt pedig a keresztény egyházat kell érteni. Mintha bizony ama költemény írója tudott volna valamit arról, hogy valaha lenni fog Krisztus és keresztény egyház. A héber népnek a Messiásról és annak ezer éves birodalmáról való hite és reménye, a mi a mai zsidók keblében is él, azt mutatja, hogy az nem a keresztények Krisztusára és egyházára volt irányozva, mint az orthodoxok állítják. Ily értelemben magyarázták az említett könyvet a protestánsok is, ámbar kevés eredménnyel. Károli is így fogta fel, a mi kitűnik mindjárt az 1-ső és 8-ik fejezet címéből. Nem czélom ugyan ez alkalommal tüzetesen foglalkozni az ószövetségi könyvekkel, mindazáltal nem hagyhatok említés nélkül egy néhány megjegyzést e könyvről, annyival inkább, mert éppen bizonyító erővel bír, az ihletésről való nézeteim mellett.

Az „é n e k e k é n e k e“ a hébereknél egy oly költemény, mint a rómaiaknál a Virgil „Bucolicája.“ Ez egy pásztori költemény Salamon menyegzőjére, midőn 60 neje közül valamelyikkel menyegzőjét tartotta (VI, 5). Egy drámai menyegzői költemény, melyben a szereplők: a menyasszony, a vőlegény, a menyasszony nő környezete (udvarhölgyei vagy barátnői), és a vőlegény férfi környezete (udvarnokai v. barátai). Ez állításom valósága azonnal kitűnik, ha az eddigi hibás részekre osztás helyett a híres angol tudós Taylor felosztását vesszük, a mely nézetem szerint e költemény tendenciájának leginkább megfelel. Szerinte a dráma a hat napig tartott menyegző leírása. Mindenik napi esemény feloszlik két ecclogára, a hatodik napon kívül, a melyre csak egy eccloga esik. E költemény szerint a menyasszony már el van mátkásodva, és most eljő, hogy jövendő férjét lássa, a kit a keletiek szokása szerént még soha sem látott. A Taylor felosztása a következő:

El s ő nap: I. Eccloga (1, 2—3).

A menyasszony az ő környezetével együtt a maga szobájában.

II. Eccloga (1, 9—2, 7).

A menyasszony és környezete szobájában; a vőlegény kívül beszél.

M á s o d i k nap: III. Eccloga (2, 8—17).

A menyasszony a maga szobájában. A vőlegény és környezete kívül beszél.

IV. Eccloga (3, 1—5).

A menyasszony egyedül van a maga szobájában.

H a r m a d i k nap: V. Eccloga (3, 6—4, 6).

A menyasszony és környezete a maga szobája ablakánál. A vőlegény kívül, kit ő most lát meg először.

VI. Eccloga (4, 7—5, 1).

A menyasszony, vőlegény és környezete, a menyasszony szobájában.

N e g y e d i k nap: VII. Eccloga (5, 2—6, 3).

A menyasszony és környezete a maga szobájában, a ki felébredvén elbeszéli az ő álmát.

jellemvonásokat öszszevétele szelvételekben idézik a bibliai helyeket, a nélkül, hogy tudnák, hogy idézetök a teremtés könyvéből, vagy a jelenések könyvéből, a törvényből vagy az evangéliumból van-e, s hogy vajon az egy héber történeti episodra, vagy a koronás dalnok lelki-harczaira, vagy pedig Jézusnak magasztos elveire vonatkozik-e. — Tényleg egy könyvből sem idéznek az embernek annyit, mint a bibliából. Idéz abból a természettudós, a matematikus, a csillagász, a filosofus és geologus. Szóval idézi azt a tudományok minden barátja. De idézi azt másfelől a tudatlan és fánátikus is. Ez utóbbiak különösen azt állítják, hogy a bibliának minden szavát szent orákulum gyanánt kell fogadni, vonatkozzék az bár a zsidó nép vagy egyesek történetére, az emberi érzelmek vagy szenvedélyek kifejezésére, vagy pedig az Isten parancsaira és ígéreteire; azt állítván, hogy a héberkek kegyetlen háboruit éppen oly isteni szellem lengi át, mint az emberiség megváltójának életét és tetteit, — ennélfogva a bibliában minden kifejezés, minden szó, sőt minden betű természetfeletti úton jött létre. Ebből származott a protestánsoknál a Bibliolatría, a mi körülbelül megfelel a római egyház csalhatatlanságának és Mariolatriájának. Az elébbi vak és észszerületlen imádása eszményi bibliának; az utóbbi esztelen imádása az ég királynéjának, Isten anyjának, és egy pretendált hypothesisnek, a mi valóban nem csak nem hizelgő, de lealázó az istenségre és Jézusnak gyöngéden szerető anyjára nézve.

A bibliának ez a természetellenes eszményi imádása azt szülte sokaknál, hogy egyáltalában eldobták, megvetették a bibliát, a nélkül, hogy mélyebben vizsgálják volna a dolgot, s az inspiratio hypothesisének felállítóitól bizonyítékokat is követeltek volna állításaik támogatására. Másoknál, a kik nem tudták eldobni, ólom súlylyal nehezedett az elmére, és zavart szült, ugyanynyira, hogy e zavarból ők csak

VIII. Eccloga (6, 4—13).

A menyaszszony és vőlegény környezetivel a menyaszszony szobájában. Ekkor a menyaszszony visszavonul, hogy öltözzék.

Ötödik nap: IX. Eccloga (7, 1—5).

A menyaszszony és környezői, a kik öltöztetik őt az öszszekelési szertartáshoz.

X. Eccloga (7, 6—8, 4).

A menyaszszony és vőlegény magokra vannak.

Hatodik nap: XI. Eccloga (8, 5-végig).

Gyülekezet fogadja a palota kapujánál a menyaszszonyt és vőlegényt, a mint öszszekelésök után mennek haza.

ama hypothesisiek vakon elhívése által menekülhettek. E hypothesisiek elfogadása által pedig inkább gyengítették, mint nevelték a biblia tekintélyét. Gyengítették pedig azért, mert e hypothesis sem a dogma természetéből nem magyarázható ki, sem pedig a szent írók és szent iratok nem követelik magoknak az ihletést.

Mégis e hypothesis teljesen lábra kapott a keresztények közt; sőt oda nötte ki magát, hogy azt állították, miszerint a bibliának minden egyes könyvét éppen azok írták, a kiknek neve alatt ismeretesek. Nem csak, hanem azt állították, hogy annak minden szavát Isten és a szent lélek diktálta, az írók csak eszközök (amanuenses) voltak, csak a pennát fogták, úgy anynyira, hogy ők az Isten által diktált szavak és e szavakat alkotó egyes betűk helyett nem is tudtak volna másokat írni. P. o. az Isten diktálása közben, midőn i betűt kellett írni, ők e betű helyett minden erőlködéseik és akaratok dacára sem tudtak volna j vagy más betűt írni. Ennyire lealjasították elméleteikkel Istennek képmását, az embert. Másfelől Istent is meghazudtoltatták a tapasztalat által. P. o. ha a szent iratokat közvetlenül Isten diktálta volna, akkor ő nem mondana volna 5 Móz. 14, 7-ben, hogy „a nyúl at, mert kérőt rá g, d e k ö r m e m e g n e m h a s a d t, m e g n e e g y é t e k.“ Isten tudta volna azt, a mire a tudomány és tapasztalat rájött, hogy a nyúl nem kérődzik. Továbbá oly helyeket sem diktálhatott Isten, az az Isten, a ki nem csak zsidóknak, hanem a keresztényeknek és pogányoknak is édes atyja, a milyen 5 Móz. 14, 21-ben van: „S e m m i ö n m a g á t ó l m e g h a l t (illetőleg megdöglött) állatot m e g n e e g y é t e k, a j ö v e v é n y n e k a d j a d a z t é s e g y e m e g, v a g y p é n z e n a d d e l a z i d e g e n n e k (nem zsidónak), m e r t s z e n t n é p e v a g y t e a t e u r a d n a k I s t e n e d n e k!“ Ez ihletési hypothesis teszi alapját a római egyház csalhatatlanságának; ez az alapja az egyházak orthodoxismusának, sőt a biblia authenticitásának is. Már pedig ez nagyon gyenge és ingó alap; mert nem csak hogy ellenkezik egy meghatározott orthodoxia Jézus haladó szellemével, hanem nem is volt szükség ihletésre; a szent lélek sugalmazására pedig éppen nem ama könyvek előállítására nézve, magoknak a könyveknek irodalmi minősége sem tételezi fel a szent lélek sugását, sem az isteni diktálást. E mellett az illető szerzők sem szólnak egy szót is arról, hogy egy ilyenszerű ihletés vezérelte volna tollaikat. S midőn mégis mindezek dacára a római egyház ¹⁾ és a protestáns

¹⁾ Concil. Trid. Sess. IV. Decret. 1.

orthodoxia ¹⁾ az ihletés elvét tanítja és vitatja, ezt csak mások tekintélyére hivatkozva teszi; s oly helyeket idéz a bibliából, a mi által magának a bibliának megérthetését nehezíti és megvetés tárgyává teszi.

A szószerénti ihletés hypothesisének védői elméletökkel a legnagyobb következetlenségbe estek, és midőn idejutottak kénytelenek voltak az elméletüket fenyegető egyes helyeknek allegorikus értelmezést adni. Így például midőn Pál 2 Tim. 4, 13-ban arra kéri Timotheust: „A z én felső ruhámat, melyet hagytam Troasban Karposnál hozd el, mikor ide jövedesz, és a könyveket, kiváltképpen pedig a kártyákat;“ ők azt mondták erre, hogy ez alatt valami benső szellemi értelem lappang, a mit aztán ők sem tudtak kimagyarázni. Hasonló szellemi értelmet tulajdonítottak az „Énekek énekének“, melyről fennebb elmondottam nézeteimet; továbbá az „Eszther“ könyvének, a melyben semmi vallásosság nincs, még Isten neve sem fordul elő sehol. Minthogy a hamis elmélet egyik következetlenségből a másikba vezet, így jártak az egyes bibliai könyvek authenticitásának meghatározásánál is. Daczára az egyes könyvek külső és belső erősségeinek és nyelvezetének; a hagyomány nyomán egészen más kornak tulajdonították azokat, mint a mely kort ezek kijelölnek. Így pl. a Mózes neve alatt ismeretes öt könyvet Mózesnek tulajdonították magának a könyvnek ellentmondása ellenére; ²⁾

¹⁾ Formula Concordiae és Confessio Helvetica.

²⁾ Az ihletés barátai sokat fáradoztak a Mózes öt könyve mózesi eredetének bebizonyítására, de semmi kívánt eredményre nem tudtak jöni; mert a következő okok, a melyeket ők sehogy sem tudtak legyőzni, világos bizonyítékok annak mózesi eredete ellen:

1-ször. A Mózes öt könyvének nyelvezete ugyanaz, a mi a fogság körül irt történeti könyvéké. Már pedig ha Mózes írta volna; akkor 900 vagy 1000 éven keresztül a nyelvnek változnia kellett volna; mert a héber nyelv nem volt változhatatlan, s hogy koronként változott, mutatja az a változás, a melyen a száműzetés után átment. —

2-ször. Az Elohim és Jehova, s a többi okmányoknak, melyekből előállott, Mózesnél régiebbeknek kellett lenni; de az okmányok nyelvezete is ugyanaz, a mi a fogság körül. —

3-ször. A Mózes öt könyvében leirt isteni tisztelet nem az, a mi a Birák, Sámuel és Királyok idejében. —

4-szer. Az ötödik könyv irálya különbözik a más négyétől, úgy, hogy mindeniket ugyanaz az író nem írhatta. Vesd össze az „áldás és átokról“ 5 Móz. 28 részét 4 Móz. 26 részével. —

5-ször. Oly tényekre van hivatkozás benne, a melyek Mózes után sok idővel történtek. P. o.

a 4-ik evangéliomot Jánosnak a szeretett tanítványának, holott a gnostikus és neoplátonikus befolyás látszik rajta, a mi pedig a 2-ik száz esztendő közepét jelöli; a zsidókhöz irt levelet Pálnak, és Péternek neve alatt ismeretes 2-ik levelet Péternek. —

Az őskori népeknél meg volt az a hit, a mint alább az ihletés történeténél látni fogjuk, hogy nagy íróik művei ihletés nyo-

a.) Némely városok és helyek sokkal később kapták neveiket p. o. Hebron (1 Móz. 13, 18 v. ö. Jos. 14, 15 ; (D a n.) 1 Móz. 14, 14 v. ö. Jos. 19, 47. Bir. 18, 29 ; (Bethel) 1 Móz. 12, 8. 35, 6. 7. 14. v. ö. Jós. 18. 13).

b.) A Kanaánbeliek kiirtása szerző kora előtt már rég megtörtént volt (1 Móz. 12, 6.)

c.) Izraelnek királyairól van benne szó (1 Móz. 36, 31 v. ö. 49, 20).

d.) Az ország határai azok, a melyek Dávid és Salamon korában (1 Móz. 15, 18 5 Móz. 34, 1—12.) —

e.) Judának királyi hatalmat tulajdonít (1 Móz. 49, 8—10.)

f.) Célzás van a számúzetésre (5 Móz. 33, 7). Továbbá

6-szor. A Mózes öt könyve egy műveltebb polgári szerkezetet tételez fel, mint a milyen a Mózesé lehetett és sokszor később keletkezett viszonyokra és visszaélésekre utal, mint az ötödik könyvben, hol az ország felosztásáról, mint már „régiekről“ beszél (5 Móz. 19, 17.)

7-szer. Mózes élettörténete tele van hagyományokkal; és végre

8-szor. Az írók magokról többesben beszélnek, és tisztán megkülönböztetik magokat Mózesről és az ő korától; p. o. azt mondják egy eseményről: „ma így van“ (1 Móz. 22, 14. 26, 33. 35, 20); dicsérik Mózeset (4 Móz. 12, 3. 5 Móz. 34, 10); azt a helyet, a hol Mózes táborozott „jordanon túlinak“ nevezik, tehát az íróknak a jordanon innen kellett lakni (4 Móz. 22, 1. 5 Móz. 1, 1. 3, 8. 4, 41); végre Mózes halála és eltemetése is le van írva 5 Móz. 34 részben, a mit ő bizonyosan nem írhatott. Ez egyébiránt nem becsúsztatás, a mint némely kritikusok veszik, hanem csak egy szükségképi következmény az egészből, és teljes bizonyíték a Pentateuch authenticitása ellen.

Ha Mózes öt könyvét nem az ihletés hypothesis szerint fogjuk fel, hanem azt mondjuk, hogy valószínűleg Ezdrás és szerző társai a fogságból való visszatérés után, midőn újra államot alapítottak és visszaállították nemzeti intézményeiket, összeszedték a hagyomány útján Mózesnek tulajdonított törvényeket; ezekhez tették a törvénynyé vált szokásokat, újakat csatoltak hozzájuk; a szokásnál fogva kifejlett cérémoniákat szaporították, az istenhez való viszonyukat tisztábban meghatározták, és politikából mózesi eredetűnek nyilvánították azért, hogy Jósias idejében a zsidóknak a bálványozástól való elijesztésére és reformálására hatás eszközüül szolgáljon, — a mit a nép Mózes firmája alatt örömmel is fogadott, — akkor ki lehet magyarázni a külön események mondaszerűségét és hagyományoszerűségét, mint szintén a később történt eseményeket, valamint Jeremiásnak (7, 21—23) amaz állítását is, hogy Isten nem adott ki a pusztában „égő áldozatra“ való parancsot. Az ihletés elmélete ellenére 2 Ezdr. 14. 21-ben tisztán ki van mondva, hogy nekik nem volt meg az említett „öt könyv“. Azelőtt még a királyok és papok sem tudtak semmit róla.

mán jöttek létre. Meg van ez ma is. Ma is gyakran mondjuk azt, hogy e vagy ama költő ihletve volt, midőn gyönyörű költeményét írta. Ezt a hitet elsajátították a zsidók, a zsidóktól átvették a keresztény atyák és alapul vették a kánon megalkotásánál. A keresztény atyák látták, hogy Jézusnak és az első kereszténységnek története le van írva, részint közönséges emberek által, részint olyanok által, a kiknek ők magasabb lelki tehetséget tulajdonítottak. Innen előállott a kánon szükségessége, hogy meghatározzák, mely írók munkája hiteles. Csak hogy e meghatározáshoz egy minőségre volt szükség, a mi nélkül nem boldogulhattak. E minőséget megtalálták 2. Tim. 3, 16-ban. E minőség az „ihletés“ volt. Ha valamely könyv ihletve volt, azt felvették a kánonba; ha nem volt, akkor apokryfnak nyilvánították. Itt azonban ismét egy más nehézségre akadtak, t. i. az a kérdés merült fel, hogy mely írók munkája ihletett? De ők e nehézséget is elhárították, azt állítván, hogy az ószövetségben a próféták iratai, az új szövetségben pedig az apostolok iratai ihletettek. Azt aztán, hogy mely könyveket írtak a próféták, már a héber hagyományokból tudták, s hogy melyeket az apostolok, ezt ismét a szájról-szájra adott hagyományokból kutatták ki. Eként az említett minőség segélyével meghatározták és megalkották a bibliai könyvek kánonját, — elég következtlenül, mert a hogy a Márk és Lukács könyveit felvették, ugy az apokryfikus nyilvánítottakat is felvehették volna, — a tartományi és egyetemes zsinatok által szentesítették, s azután a hit dolgában szabályozó zsinormérték gyanánt állították fel a bibliában jelenleg levő kanonikus könyveket. A római egyház még ennél is tovább ment, nem csak az apokryf könyveknek és hagyományoknak adott a kanonikus könyvekkel egyenlő tekintélyt, de még egy külön hiteles bibliát is készített magának a Vulgataban.

Jelen tanulmányaimban én is a kánont megalkotó egyházi atyák által követett geneticus rendet szándékozom megtartani. Ez okból czélom felmutatni azt a minőséget, a melyet az atyák a kánon alkotásnál alapul vettek, az ihletést; továbbá ennek történetét; a különböző elméleteket, a melyeket koronként felállítottak, és végre kimutatni, hogy mit kelljen az ihletés alatt érteni.

Azonban kezdjük egy kissé előbb a dolgot. Minden nemzetnek volt és van valami hivatása. A hajdankori görög nemzetnek a volt a hivatása, hogy a férfiaságot, szépművészetet és mesterséget kifejtse. A római nemzeté az, hogy az emberi erőt és emberi hatalmat tetőpontra emelje. Mindezeknél szebb volt a zsidó népé.

Az ő hivatása volt kifejtetni közvetlen az emberi lélekből és megtudni a világegyetem teremtőjének és gondviselőjének ismeretét, s ez ismeretet másokkal is közölni, nem metaphysikai és logikai következtetések által, a mi különben is csak keveseket vezérelhetne Isten ismeretére, hanem kiváló jeles egyéneik élettörténetének felmutatása, a megismert Istenbe vetett hitök és reményök, honfiai érzelmeik és vallásos ihletséget lehelő költeményeik leírása s az utókor számára fentartása által. Az ő testamentomi iratokban a legszebben van leírva az a fokozat, a mint az emberi értelem az „e g y i s t e n s é g” magasztos eszméjére felemelkedett, s ez eszméért anynyi száz éven át harczolt a polytheismus ellen. A héber iratokban gazdag gyűjteményt birunk egy keleti nép természetes eszének és fántáziájának valódi és bensőies költeményeiből, a melyet minden kor költői, maga Milton¹⁾ is, nagyra becsültek. Ez iratok megismertetik velünk egy nép őskorának mivelttségét, felvezetnek annak fejlődése tetőpontjára és megmutatják egy nép bukását. Feltárják előttünk ama gyönyörű legendákat, a melyekbe egy nép gyermekkora, az egész emberiség eredetét és a világegyetem előállítását burkolta. Megismertetnek minket a Mózes korának énekeivel, meg a héber irodalom eredetével Sámuel idejében, s ez irodalom drámai, lyrai, gnomikai, idylli, elegiai, prófétai és tanító költészetével. Felmutatják előttünk ama nemes és szilárd törekvéseket, melyek által a próféták—a Mózes által Egyiptom legfelső és művelt papi kásztjától elsajátított, s bálványimádó népének a pusztában megtanított és így hátrahagyott—egy istenség magas elvét akarták a nemzetben meghonosítani, s ez által jóllétet árasztani az országra. De azt is felmutatják, és pedig intő példa gyanánt és tanúságul, hogy miként monopolizált a zsidó papság, éppen mint a pogány és zsidó papság mintájára szervezett római papság, minden tudományt, ismeretet; és végre, hogy midőn a jéruzsálemi templom lerontatott s a papság szétszóródott, miként omlott össze a papságnak minden örökölt tudománya, a nemzet irodalma s enyészett el vele együtt maga a nemzet is. Ámde mindezek mellett is a nép félreismerte a maga hivatását és előidézte saját bukását. Ámbár látta és keservesen érezte bukását, de nem tudta felismerni és megragadni az eszközt, mely a lesüljedéstől megmentse. Nem tudta kiragadni a nevelést az azt monopolizáló, csak mások gyűlöletére, de semmi gyakorlati ismeretre nem tanító, büszkesége, gazdagsága

¹⁾ Milton: Hebrew Melodies.

és hatalma miatt felfuvalkodott ultramontán hierarchicus papság kezéből. Nem használta fel amaz előnyöket, melyeket tehetsége, helyzete s országának Egyiptom és Assyria közt fekvése nyújtott. Magába zárkózott, s ama balhit miatt, hogy egyedül ő Jehovának kiválasztott népe, válaszfallal különítette el magát és gyűlölt minden más nemzetet. Saját hivatásának ily félreértése olyanná tette őt, mint az az ember, a ki világgyűlölővé válván, csak a multnak és jövőnek él. S miután csak a multnak és jövőnek élt, a jelent elhanyagolta, használatlan szalasztotta el. Ily állapotban volt a zsidó nép Krisztus előtt 63-ban, midőn Pompejus meghódította Palestinát és a római birodalom provinciájává tette. Nagyon természetes, hogy e hódítás semmi nagyszerű változást nem idézett elő a világtörténelem folyamában. Nem idézett elő azért, mert egyfelől Tacitus szerint¹⁾ a zsidó nép más nemzeteknek megvetése és utálata tárgya volt; másfelől nem is élvén a jelennek, semmi sem volt a jelenben, a mi egy nagy és hatalmas nép figyelmét magára vonja, iránta tiszteletet gerjeszzen s más népek rokonszenvét felköltse. A római nép az elavult intézményekből nem sokat csinált. A jelenben pedig nem volt e népnél semmi, a mi a hatalmas római nép figyelmét lekösse. Nyelve ismeretlen volt. Művészete és mestersége nem volt, hogy ezek által másokat bámulatra ragadjon. A mi kevés mesterséget Dávid és Salamon idejében a syrusiaktól tanult, azt elfelejtette. Később pedig, midőn római alattvalókká lettek, nem akartak a rómaiaktól tanulni, mert őket gyűlölték. Még irodalma sem tudott érdekeltséget kelteni. Egyedül a nép speculativ önérdeke és némi kereskedés adott neki egy kis tekintélyt. Szóval a zsidó nép e korban már kinőtt volt az időből, semmiképpen nem illett annak keretébe. Intézménye egy durva korszaknak bár becses, de csiszolatlan reliquiája volt, a melyhez az egyes időszakoknak csak előitélete ragadott, de bölcsesége nem volt képes hozza félni a nép kizárólagossága miatt. Ily úton beszívta kelet minden babonáját²⁾, de evel szemben süket maradt kelet gyöngéd finomsága, műízlése és művészete iránt. És így maga zárta el magától a művelődhetés és polgáriasodás útját.

A római közmondás azt tanítja: „fuge, quem natura notavit“. A többi népek kerülték is őket, egyfelől azért, mert minden más népek gyűlölésével megvetés tárgyává tették magokat;

¹⁾ Historiarum lib. V. capp. 5, 8 et seq.

²⁾ Tacitus: Historiarum lib. V. c. 13.

másfelől azért, mert tudták, hogy őket a zsidók gyűlölik és megvetik. S miként a béna, a szerencsétlen és világgyűlölő bizonyos megvetést, utálatot és vad érzelmet éreznek az ép, szerencsés és emberbarát iránt, ugy a zsidókat is az idegen népek iránti gyűlölet és megvetés vadságra, a vadság aljasságra vezette, s ezek oly örvénybe sodorták őket, a mi által hazájok elpusztulását siettették. Ha a római nép uralmát elismerték, az csak onnan volt, mert a helyzeten nem tudtak változtatni; titkon azonban azon gondolkoztak, hogy boszut állhassanak a jövőben, — a jövőben azért, mert ők semmit sem vártak a jelentől. A mit az nyújtott, aval nem voltak megelégedve, s ugyanazért nem is éreztek semmi háládatosságot Isten iránt a jelenben nyújtott jótéteményekért. Innen van az is, hogy isteni tiszteletök és vallásosságuk is megridegedett, megdermedt, mert az sem volt szeretetteljes, nem lengett át rajta Isten félelme, hanem csupán egy önző remény volt, a melyet ők jövőjökre a mult emlékeiből alkottak.

Ilyen volt a zsidók állapota Krisztusig. Ekkora volt a hézag a zsidók életében, azok multja és jövője közt. Nem volt meg abban a jelen, a mi a multat a jövővel összekösse, mert ők annak nem éltek. E hézag eleinte kicsiny volt, de idő teltével akkorára nőtt, hogy őket végveszélylyel fenyegette. E feloszlani indult korszakban állott elő ezelőtt 18 száz esztendővel a zsidók közt egy egyszerű zsidó ifju. Ő látta és felismerte a hézagot. Látta annak nemzete életét veszélylyel fenyegető befolyását. Igyekezett kitölteni e hézagot a jelen által, összekötni nemzetének a régi dicsőségéből alkotott jövő reményét a multtal. De miként? e volt a kérdés; ez nyugtalanította őt; mert ő még nem ismerte a kulcsot, a mely e nagy művet előtte megnyissa. Ez okból félrevonult az emberektől s éjeit és nappalait áldozta fel tanulmányainak és gondolatainak, hogy nemzetét megmenthesse. Felmerült lelkében az ó szövetési próféták messiási eszméje, egy földi királyság minden kecségetető szépségeivel, hatalmával és gazdagságával, és ez sokat kísértette őt a pusztában. Átlátta, hogy honfiai csak ez eszmének élnek, s neki csak mint ez eszme valósítójának adnának hitelt, és csak evel számíthatna hitelre. De mind e gondolatokkal szemben ott állott a római birodalom hatalma, a melylyel nem mérközhettek volna meg. Tisztán állott előtte az is, hogy népének nevelés, polgáriasodás kell, hogy megmaradhasson; hogy nemzetének le kell vetkezni más népek iránti gyűlöletét, kibontakozni a zár alól, melybe maga magát helyezte, ha másokhoz simulni, ha nem megsemmisülni, sőt a töb-

biekkel párhuzamban a művelődés terén haladni akar. Ezért felhagyott a csalogató messiási eszmékkal; legyőzte földies vágyait, melyek arra ösztönözték, s megtalálta a kapcsolatot, a melylyel nemzete multját annak jövő reményéhez csatolja. E kapocs az Isten és ember-szeretet, a kegyes és istenes élet magasztos eszméi voltak. Ez eszmék ihletéssel árasztották el lelkét, s lelkesedést és köznapias honfitársain felül emberfeletti erőt kölcsönöztek lelkének nemes célja felé való törekvésére. Ezeket kellett tehát neki érvényre emelni honfiainál, s ez által nemzetét újra beilleszteni az idő keretébe, a haladó nemzetek, és mindnyájunk közös atyja gyermekeinek sorai közé, még pedig nyilvános tanítás által.

Nagyon természetes, hogy a nép, mely csak a jövőnek élt, eleinte nem értette meg a jelen emberét, s e miatt Jézust a falujabeliek elhanyagolták. Ez okozta azt, hogy ő Kapernaumba, a szomszéd városba ment lakni. Meg lehet, hogy ha saját falujában marad, annak előítéletei és babonái miatt nem tehet annyit közvetlen nemzete, közvetve az emberiség javáért. De ő kiragadta magát faluja előítéletei közül, csak saját lelke természetes sugallatát követte Kapernaumban, és ott tanítása által barátokat, hallgatókat és követőket talált. Hogy annál biztosabban tanulmányozhassa népét, s befolyása annál sikeresebb eredményre vezessen, belevegült a kapernaumbeliek társaságába, részt vett isteni tiszteletökön a zsinagógákban, és felkereste őket otthonjaikban. Koronként kirándult innen a szomszéd vidékekre, azokkal megismerkedett; ismerőseit összegyűjtötte a galileai tenger melletti hegy oldalára és tanította őket. Figyelemmel kísérte honfiainak kereskedését a galileai tenger partján. Gyakran részt vett azok kirándulásaiban; otthon és úton vigasztalta a szerencsétlent, s részt vett az örvendő örömeiben. Ezek által annyira megnyerte honfiai, ismerősei és barátai szeretetét, hogy azok szívesen megosztották vele örömeiket és bánataikat, s a hol ő jelen volt, annak a körnek öröme magasztasult, bánata pedig oszlani kezdett enyhítő szavaira.

Ha Jézus magát az ó szövetségben megjósolt Messiásnak adja ki, a kevély és féltékeny papság fellépése után azonnal elfogatja, s reformjait nem érvényesítheti. Így azonban sikerült neki az, a mi másként nem. Kezdette honfiat átváltoztatni; hallgatói, barátai és követői keblében sikerült neki megható tanításaival eloszlatni a zsidó kizárólagosságot, gyűlöletet, s az emberibb érzelmeket: az Isten és felebaráti szeretetet meghonosítani, úgy annyira, hogy honfiainak durva, nemzeties, kizáró, rideg isteni tisztelete észszerűbbé,

bensőbbé, Isten iránt gyermekiesebb érzelmmé vált. Az eszmék és gondolatok szépsége, melyek lelkét hevíték, s melyeket oly vonzó modorban tudott előadni, megtevék a hatást honfiaira. Ez az oka, hogy sok galileai családnál elevenen élt az ő emléke, s halála után is hálával gondoltak jó tetteire.

Jézus tanításaival mindedig csak Kapernaumra és vidékére szoritkozott. Most már, miután meggyőződött elvei életrealóságáról s látta, hogy elmaradhatatlan azok üdvös sikere, 12 tanítványt vett maga mellé, hogy Isten félelmét, a jóság, jogosság, szépség, Isten és emberek iránti szeretetet nekik megtanítsa, s hogy ezek aztán szétmenve terjeszszék azt nemzete között mindenfelé. Így munkálta Jézus nemzete reformálását, s így törekedett bétölteni a tátongó mély hézagot nemzete életének múltja és jövője között. Tanítványai missióikból visszajöttek hozza minden ünnepen, és ő mindenkor tovább füzte tanításait. Felvitte őket Jeruzsálembe honfiai társaságában, s megmutatva nekik a reform szükségességét, célját és módját, cselekvésre buzdította. Egy ilyen ünnep alkalmával, midőn a népnek az ő eszméi szépsége, tettei jótékonytsága iránt való szeretete és saját személyéhez való ragaszkodása fő fokra hágott, királynak kiáltotta ki őt. De Jézus már a pusztában tisztába jött volt a messiási eszmével, ezért megvetette a kínált királyságot. Nem vitatom, hogy ez eszélyes volt-é vagy nem, hanem anynyi bizonyos az események láncolatából, hogy éppen ez okozta halálát. A népben még nem volt kialuva a mult előitélete s azon alapult jövő reménye. E visszaútitás mélyen sértette a nép büszkeségét, s a Jeruzsálembe bevonulásakor őt „hossanná“val fogadó, elragadt néptömeg szeretete, iránta való ragaszkodása megváltozott. A barátok ellenségeivé, biráivá lettek ugyanazon az ünnepen. A „hossánna“ „feszítsd meg-gé“ vált, s a nép kivégzé azt, a kinek minden törekvése nemzete megmentésére volt irányozva. A nagy tömeg kíváncsian nézte végig a kivégeztetést. A jobb rész, a mely ismerte elveit, tetteit, méltó könnyeket hullatott a tanítványokkal és rokonaival a valódi emberbarát és tiszta, önzetlen honfi halála felett.

Ha Jézusnak eszméi és élete nem lettek volna oly vonzó szépek; ha ez eszmék s a cél, a melyért küzdött, nem ihlették volna nemes lelkét; ha ez ihletés nem vezérelte volna őt a legmagasztosabb önfeláldozó munkásságra, s végre, ha tettei nem éltek volna oly elevenen követői és barátai keblében, akkor ez események nyomtalanul elenyésztek volna egy nemzedék kihalásával, mint a Simon Mágusé. De így nem maradtak nyom nélkül. Jézusnak tanítványai és

követői missziokat alapítottak; s ezek, vagy legalább mindenestre oly egyének, kik Jézust szerették, leírták életét, tetteit, hogy róla az első korban másokat is felvilágosítsanak. És így elvei által, melyek eredetileg a zsidó nép reformálására voltak szánva, ¹⁾ reformálták a világot és egy új világot alkottak: a lélek világát. Egy múlt földi birodalom helyett Isten országát alapították meg.

E szerint reánk keresztényekre nézve időszámításunk első száz évében két nagy, bár nem egyenlő fontosságú, egymás után következő korszak alakult. Az egyik Jézus kora, a másik a tanítványok működése kora. Az első korszak képét leírja négy külön egyén, de csak töredékesen. Egyik sem teljes magára; mert egyik oly eseményeket is említ, a melyeket a többi nem tudott. E négy külön egyén rajza a négy evangéliom. A másik korszak képét az apostoli levelek rajzolják le. E levelek sorozata, melyeket az apostolok az általok alapított gyülekezetekhez irtak, felmutatják előttünk az otthon Jézus által hirdetett evangéliomnak külföldön való megpróbáltatását, annak harczeit a pogány őskor előítéleteivel és babonáival, s hogy miként a római amphitheatrumban a martyr halált szenvedett keresztények kielégíték a vadak éhségét, úgy enyhítették a jézusi eszmék a világ amphitheatrumában a pogányok lelki szomját. E levelek még azt is megmutatják nekünk, hogy minő buzgalmat fejtettek ki az apostolok prédikálásaik alkalmával; minő nehézségeket és kérdéseket támasztott az új hit lelkökben, s mik voltak azok az értelmi és erkölcsi hibák, a melyeket ők régi hitökhöz és előítéleteikhez való merev ragaszkodásaik által fenn akartak tartani, mint p. o. Péter a körülméltelkedést a pogányokra nézve.

E két fontos korszak eseményeinek rajza: a négy evangéliom, az apostolok cselekedetei, a 21 apostoli levél a jelenések könyvével (a jövő eseményeknek egy ábrándos zsidó általi allegorikus leírásával) együtt teszi az új szövetség kánonikus könyveinek összegét, a melynek egysége csak névleges, de nem valódi. E könyveket minden szoros, közös cél nélkül irták íróik. Még az a gondolata sem volt meg az egyes szerzőknek, hogy műveiket valaha valaki összegyűjti. Pedig a hálás atyák ezeket mégis összeszedték és egy kánonikus egészsze alakították; csakhogy éppen olyan elv nélkül, mint a milyen hamis volt a fenn érintett ihletési hypothesis, a melynek alapján e könyvek lajstromát megállították. Az

¹⁾ Máté 14, 24.

atyáknak az új szövetség kánonja megállításánál követett eljárását elvtelennek neveztem azért, mert semmi biztos elvet nem találunk eljárásukban arra nézve, a mi igazolná a jelenlegi kánonikus könyvek felvételét, s a fel nem vettek kihagyását. Ha csak az apostolok nevét viselő könyveket vették volna fel a gyűjteménybe, akkor eljárásuk helyes lett volna. De hogy miért vették fel Márkot és Lukácsot is, s midőn ezek iratait felvették, miért hagyták ki a „Cerinthus evangéliom-“át, és a „Zsidókhöz“ s „Egyptomiakhoz“ irt evangéliomokat, a melyekről azt mondja Epiphanius, hogy ezek is ama könyvek közt voltak, a melyekre Lukács evangélioma bevezetésében czéloz; továbbá a Barnabás és Kelemen munkáit, ez eljárásuk semmivel sincs indokolva. A nélkül, hogy ez alkalommal mélyebben bele mennék e kérdés vitátsába, itt csak annyit jegyzek meg előleges felvilágosításul, hogy a hatalmasabb keresztény párt szakított mindennel, a mi nézeteivel ellentétben állott; s ha, midőn az evangéliomokat és leveleket összeszedték, ezek valamelyikét nézeteikkal ellentétben álló párt használta isteni tiszteletén, már az eretnek párt által való használata egy könyvnek elég ok volt arra, hogy ők azt a könyvet elvessek és apocryphnek nyilvánítsák.

Már ennyi előzmény után, a mit szükségesnek tartottam elmondani, részint előleges tájékozásul; részint pedig előbbi cikkemben elszórt nézeteim tovább fejtésére, térjünk rá egyenesen felvett tárgyunkra, és vizsgáljuk meg az ihletést először is magában a bibliában.

Az egész bibliában csupán csak két hely van, a mely az „ihletésről“ szól.¹⁾ E két hely Jób 32, 8. és 2 Tim. 3, 16. Lássuk tehát legelőbb e két hely magyarázatát, a mit ha helyesen fogunk fel, már az maga azonnal lerontja a felállított ihletési hypothesis érvényét.

1.) Jób. 32, 8. „Bizonynyára a halandó emberben ama lélek, és a mindenható ihlése teszi a bölcseséget.“ Károli.

Helyesen fordítva; „De a lélek (=a szellem) az emberben, és a mindenhatónak lehelete (=ihlése, hatása) az, a mi értelmet ad.“ Eredeti szöveg.²⁾

¹⁾ Tulajdonképpen csak egy, 2 Tim. 3, 16; mert Jób. 32, 8-ot csak a Károli fordítása teszi bizonyítékká.

²⁾ L. Biblia Hebraica, cur. C. God. Guil. Theile. Lipsiae, 1859.

Ha itt a „ruakh“ héber szó az isteni szikrát (=a szellemet, a lelket) teszi, akkor ez a kifejezés synonym a „mindenható ihlése“ (=lehelete) kifejezéssel. Ezt mutatja a contextus is. P. o. a 7-ik versben Elihu Jób ellen szólván, azt állítja, hogy ő eddig elé a bölcseséget az időkortól és tapasztalattól várta. De miután e várakozásában csalódott, itt kimondja, hogy ő úgy találja, miszerint a bölcsesség, illetőleg az értelem, nem az időkor, a tapasztalat, vagy állás tulajdona, hanem Isten ajándéka; s bár az értelmet a kortól mindenesetre meg lehet várni, mindazon által azt az ifjunál is fel lehet találni; sőt van eset, hogy idős embernek nincs bölcsisége, de ifjunak van. A „lélek“ és a „mindenhatóinak ihlése“ kifejezés tehát itt magának Elihunak magyarázata szerint az Isten által adott természetes geniust, adományt jelöli. Különbösen is a hajdankoriak minden kitűnő tulajdont Isten adományának tekintettek. S ebben igazok is volt. Így Homer azt mondja, hogy „egy egyén bölcsesélesz Minerva segélyével.“ Milton egyik nevezetes munkája előszavában ¹⁾ így szól: „Ha valaki azt gondolja, hogy igen nehéz vállalatba bocsátkoztam, — én az Isten segedelmében való bizalmammal fogva másként gondolkozom, mert a vállalatra az évek száma nincs befolyással, legyen bár az kevés, vagy sok. Az értelem az, a mit tekintetbe kell venni.“

Az ó testamentomban a „ruakh“ ²⁾ héber szó általában az értelmet, vagy az értelmi tehetségeket jelenti, melyek az embert az oktalan állatok felébe emelik. E magyarázat teljesen öszhangzik az ó testamentom szellemével, a mely minden nevezetes eseményt Isten közvetlen működésének tulajdonít, lett legyen az jó, vagy rossz. Lásd 2 Móz. 31, 3. 35, 31. 1 Sám. 10, 5. 6. 2 Kir. 3, 15. — A „ruakh“ szóval synonym a „nismath“ (=lehelet) szó, a mint 1 Móz. 2, 7. 7, 22. 1 Kir. 17, 17. 2 Sám. 22, 16. Zsolt. 18, 15. Ézsai. 57, 16. bizonyítják.

2) Az új szövetség könyvében csak 2 Tim. 3, 16-ban jön elé az ihletés: „A teljes irás Istentől ihletett, és hasznos a tanításra, a feddésre, a megjobbításra, a fenytékre, mely igazságban vagy on“. Károli.

Vagy a Tischendorf C. 7-ik kritikai kiadásu új testamento-mának következő eredeti görög szövege után: „Πᾶσα γραφή θεόπνευσ-

¹⁾ Reason of Church Government. Preface.

²⁾ Lásd Gesenii Lex. Hebr. Art. „ruakh“. — J. Robertson: Clavis Pentateuchi.

τος καὶ ὠφέλιμος πρὸς διδασκαλίαν, πρὸς ἐλεγμὸν¹⁾, πρὸς ἐπανόρθωσιν, πρὸς παιδείαν τὴν ἐν δικαιοσύνῃ“, helyesen fordítva lesz: „Az egész irás ihletve van Istentől és hasznos az igazságban való tanításra, meggyőzésre, javításra, nevelésre“.

E versben a Θεόπνευστος szó okozza az egész ihletési tant, a mi az egész bibliában sehol sem fordul többször elő. E versre nézve először is meg kell jegyeznünk azt, hogy Pál „az egész irás“ (πᾶσα γραφή) alatt csak az ó testamentomi könyveket érthette kétségen kívül. Az új szövetségi könyveket semmi esetre sem; mert midőn Pál e levelet Timotheushoz írta, akkor az új szövetség könyveiből csak egy néhány levél létezett, a melyeket ő maga írt. Az ó testamentomi könyveket azért hozta fel Timotheus előtt, mert tudta, hogy annak zsidó szüléi őt gyermek korától kezdve annak ismeretében nevelték. Továbbá az „ihletve van Istentől“ (θεόπνευστος) kifejezést éppen úgy lehet alkalmazni a finomabb ízléssel írt és gyöngédebb érzelmeket lehelő bármely világi költeményre vagy prózára is, mint éppen a bibliára, a mint alább látni fogjuk, hogy valósággal alkalmazták e kifejezést világi írókra és azok műveire is. Ennélfogva e kifejezésben a legkisebb erősség sincs, a mi azt mutatná, hogy a bibliai iratok csodálatos módon jöttek létre. De ha mutatná is, az csak a Pál véleménye volna e tárgyban, a melyre vonatkozólag az ő véleménye semmi egyéb nem lenne emberi véleménynél. Legalább semmi bizonyítékunk nincs, a melyben Pál magának e tárgyban valamivel több jogot követel.

A kritika nagyon sokat foglalkozott e nevezetes helylyel. Sokan a kritikuskok közül a πᾶσα γραφή θεόπνευστος καὶ ὠφέλιμος-t „az egész Istent lehelő irás hasznos is“-sal fordították, a melyben a θεόπνευστος szenvedő alakot a classicus írók mintájára, p. o. καλυπτός, Soph. Antigon. 1011; μεμπτός, Trach. 446; μισητός, Xenoph. Memor. Socr. II, 6, 21; ἀγανακτός, Pláto Georg.; ἀδάκρυτος, Hom. Il. A. 415; στυγητός, Tit. 3, 3. stb. cselekvő alaknak vették. E mellett azt állították, hogy „az egész Istent lehelő irás

¹⁾ A „Textus receptus“ e helyen Tischendorffal ellenkezőleg, az ἐλεγμὸν helyett ἐλεγον-t == feddést olvas, a honnan azt mondják némely theologusok, s köztök Valpy is (N. Test. in loc.), hogy az apostol a feddés szót „ad refutandos et profligandos religionis Christianae adversarios“ értette; a mit pedig ő nem érthetett, mert Pál e helyen a hitelesebb **A, C, F, G,** codexek bizonyítása szerint az ἐλεγμὸν szót használta. Aztán lélektanilag is helyesebb az ἐλεγμὸν.

hasznos is“, vagy egy más fordításuk szerint „minden istenileg ihletett irás hasznos is“ kifejezés azt teszi fel, hogy a bibliának egy része ihletve van, a más része pedig nincs. Hogy aztán melyik része van ihletve, s melyik nincs, azt nem tudták elhatározni. Más kritikusok, a syr és arab versiók, a vulgáta és több egyházi írók munkáira támaszkodva, a θεόπνευστος és ὠφέλιμος közül kihagyandónak tartották a καὶ (és, is) szócskát, és pedig azért, mert véleményük szerint az „is“ szó által Pál kifejezése truismussá vagy anticlimáxxá válik, a mi csak zavarólag hat e hely megértésére. Ők nem tették fel Pálról, hogy azt mondotta volna, miszerint valamely irás nem csak „Istentől van, de hasznos is“.

Ha már e helyet nem tekintjük elvontan a Timotheushoz intézett többi helyektől, a minthogy nem is lehet, akkor e hely jelentését meghatározhatjuk. Pál 2 Tim. 3, 2–14-ben oly egyéneket említ Timotheusnak, a kik önzéseik által félrevezetik a tudatlan egyszerű népet a keresztény vallástól, s a rászedetteken elkövetett erkölcstelenség felmutatása által arra inti, hogy „maradjon meg azokban, a melyeket tanult“ (3, 14); legyen állhatatos minden ilyen szakadással szemben; mert ő már (2 Tim. 3, 10) „tudja az ő (t. i. Pálnak) tudományát, élete módját, a karatát, hitét, szelidségét, szerelmét és türesét“, különben is gyermekkorától fogva a héber iratok tanulásában gyakorolta magát, a melyek képesek őt bevezetni a keresztény vallásba, egyszersmind másokat is meggyőzni annak igazsága felől: „gyermekségedtől fogva tudtad a szent irásokat, melyek tégedet bölcséssé tehetnek az idvességre, a Krisztus Jézusban való hit által“ (15. vers). Pál tehát a contextusban azt mondja ki, hogy „minden istenileg ihletett irat“ egyaránt hasznos neki, mint tanítványnak saját hite fentartására, és mint nyilvános tanítónak mások meggyőzésére; nem pedig azt, a mit némely orthodox commentátorok állitnak, hogy Pál e helyen azt mondja ki először, hogy az iratok isteniek, s ennél fogva hasznosak. Nem szólok én itt „az egész irás ihletve van“ kifejezés ellen. Nem; mert ha Pál nem hitt volna némely iratok ihletett voltában, bizonyosan nem irta volna e helyet Timotheusnak. Én csak azt vizsgálom, hogy minő iratok voltak ihletve és minő mértékben; mert ezeket Pál nem határozza meg. E kérdésekre a feleletet a dolog természetében kell keresnünk.

Fennebb említettem, hogy Pál az „írás ihletett“ kifejezés alatt csak az ó testamentomi könyveket értette; de az új szövetségi könyveket egyáltalában nem, mert ezek nem léteztek. És ez igen nevezetes érv az ihletésről való nézeteink megállapítása tekintetéből. Még azt is ki kell emelnem, hogy Pál az említett kifejezés alatt még a héber iratokat sem értette egészen, a mint maga a dolog természete mutatja. Tudjuk, hogy Pál apostolnak, egész missiói életében a volt a fő törekvése, — a mint az ő levelei mutatják — hogy táplálja hiveiben és fentartsa Timotheusban azt a hitet, hogy „Jézus a messiás“; egyszersmind mentől többekben keltse fel e hitet. Ez okból, nagyon természetesen, legnagyobb nyomatókkal előtte a prófétai könyvek birtak, mint a melyek leginkább megfeleltek a messiási várakozásnak, — miután számtalan olyan hely van bennök, a melyekben a próféták mintegy rámutatva egy jövődő földi, szabadító királyra, a ki Istennek „felkentje“ (meszizakh) lesz, vigasztalták az elnyomott népet és igyekeztek megmenteni a kétségbeeséstől, egy hatalmas földi királyság és jövődő nagyság rajzolásával. És itt megjegyzendőnek tartom azt, hogy nézetem szerint az ó testamentomi prófétaiában egyetlen egy hely sincs olyan, a mely egyenesen Jézusra, mint messiásra vonatkoznék; legalább én minden vizsgálódásaim daczára sem találtam egyet is, a mi tisztán mutatná, hogy a próféta előtt a názareti Jézusnak alakja lebegett. Olyan hely elég van, a melyet Jézusra lehet alkalmazni, s valóban alkalmazták is a theologusok. De így a világi írók kifejezéseit is alkalmazhatták volna reá, nem csak a prófétákét; sőt a prófétai iratokat másra is alkalmazták, p. o. Cyrusra, Ézsaiás szerint. Ezekből a prófétákból vették, nem csak Pál, hanem a többi hittenjesztők is minden érveiket, midőn a zsidókkal vitáztak, a kik Jézust nem akarták elfogadni „messiásnak“. Kevés eset van arra, hogy Jézus, vagy az ő tanítványai a zsolttárokon kívül az ó testamentom többi részeire hivatkoztak volna. Van ugyan az új testamentomban czélzás a zsidók évkönyveire is, de a czélzásokban ama könyveknek, a közönséges elbeszélés jellegén kívül, semmi nagyobb fontosság nincs tulajdonítva. Pál apostolnak egy é n i v é l e m é n y e tehát az ihletést illetőleg csak a „prófétai iratokra“ terjedhetett ki. Továbbá azt hiszem, hogy Pál az „ihletés“ szónak is más jelentést tulajdonított, mint a mit az új kori theologusok, különösen a protestáns ortodoxok tulajdonítanak. Pálnak az ihletésről való nézetét eléggé megközelítőleg fejezi ki 1 Thess. 4, 9: „Mert

megtanítottatok Istentől, hogy egymást szeres-
sétek“. Van még egy hasonló kifejezés Péter 2-ik levele, 1 része
21-ik versében: „Mert nem ember akaratjából szá-
rmazott régen a prófétálás, hanem a szent lélek-
től indittatván szóltak az Istennek szent embe-
rei“. Ebből és a kérdés alatti helyből azt állították fel ugyan az
orthodoxok, hogy miután Istennek emberei „a szent lélektől indit-
tatván, szólottak“, ennél fogva a szent lélek segítségével is irtak.
Csakhogy e hypothesis-eket soha sem tudták egy helylyel is bebi-
zonyítani; állításuk mai napig csak hypothesisnek maradt. Pálnak
tehát az ihletésről való véleménye oda terjedhetett, hogy a prófé-
ták előre tudták a jövő eseményeket, és hogy azok jóslatai le van-
nak írva a prófétai könyvekben. Arról azonban egy szót sem szól,
hogy vagy a prófétai, vagy a többi héber iratokat ihletés követ-
keztében írták volna szerzőik. Semmi nyoma nincs annak, hogy a
bibliai írók különös ihletést nyertek volna abból az okból, hogy ír-
janak. És éppen ez elmélet az, a mi ellen én harczolok. Ha tehát
sem Pál, sem a héber könyvek írói nem követelik irataikban se-
hol, hogy ők ihletés következtében, a szent lélek sugallata, diktá-
lása nyomán írták munkáikat, akkor nem csak nincs jogunk, de
nem is szabad nekünk az orthodoxia bebizonyítatlan ihletési hy-
pothesisét tény gyanánt vennünk. E hypothesis elfogadásával oly
igényt tulajdonítanak a szerzőknek, a mely nem egyeznék meg a
tényekkel. Ily igényt csak az orthodoxia támaszthat, a mely hamis
túlbugzóságában inkább gyengíteni törekszik a bibliai iratok tekin-
télyét, minthogy azok iránt kellő tiszteletet ébresztszen a vallásos
emberben. Ez és hasonló hamis tételek tagadására azt szokták mon-
dani az orthodoxok, hogy a tagadás semmit sem ér. Én meg azt
mondom erre, hogy a nagy apostolnak amaz intése szerint: „Min-
dentől, a mi gonoszna k láttatik, megoltalmazá-
tok magatokat“, (1 Thess. 5, 22,) sokkal jobb távol maradni
a pestilentiától, s tagadni minden hamis tételt, minden tudatlan-
ságra, erkölcstelenségre, istentelenségre és Isten nem tisztelésére
vezető tantételt, a melyet egy-egy ábrándozó, vagy kevély fő felál-
litott, minthogy annak elfogadásával megmérgezzük lelkünk nyu-
galmát, elnyomjuk lelkiismeretünk hangos felszólalásait és megha-
misítsuk Jézusnak éltető, örök tudományát.

Az ihletési hypothesis kifejtésénél az orthodoxiának, az érin-
tett két bibliai helyen kívül, volt még egy harmadik erőssége is.
Ez erősség Ján. 14, 26-ból a következő: „A ma v i g a s z t a l ó

szent lélek megtanít titeket mindenekre, és ezeketbe juttatja mindazokat, a melyeket mondtam nektek“. Ebből aztán elméletökkel öszszhangzólag azt magyarázták ki, hogy miután Jézus mondása szerint a „szent lélek megtanítja őket mindenekre“, ennél fogva a tanítványok tudtak mindent, jelent és jövőt; ugyanazért csalhatatlanok voltak, nem hibázhattak az új szövetségi könyvek megírásában, mert annak tárgyát és szavait nekik a szent lélek sugta. Már ha e magyarázat szerint a „megtanít mindeneket“ kifejezést szó szerint vesszük, a minthogy az orthodoxok betű-elmélete szerint nem is lehet másként venni, akkor ez a hyperbolikus kifejezés olyan sokat jelent, miszerint lehetetlen, hogy ők is meg ne ijedjenek — legalább korunkban — szokott magyarázatuktól. Hogy az apostolok nem „tudtak mindent“, azt legfényesebben bebizonyítja Pál apostol, a ki Jézus állítólagos mondásával szemben, azt mondja Csel. 20, 22-ben: „nem tudom mi következik reám“. Az apostolok hibázhatatlansága és az orthodoxia elmélete ellen bizonyít az is, hogy a szent írók az ó testamentomból vett idézeteket nem úgy és nem olyan értelemben vették, a mint és a milyen értelemben azok az ó testamentomi íróknál állottak. Ez elmélet ellen harczol az a tény is, a mire akár hány adatunk van, hogy az új testamentomi írók ugyanazt az eseményt különbözőleg fogták fel, különböző alakban, különböző viszonyok közt, mint különböző helyeken megtörténteket, és különböző kifejezésekkel adják elé. Hogy többet ne említsek, elég lesz Mát. 4, 18—22. Márk. 1, 16—20. Luk. 5, 10—11. Ján. 1, 37-től végig, és Mát. 8, 28—34. Márk 5, 1—20 Luk. 8, 26—39-re hivatkoznom, a melyekben a tanítványok hívását és a demonosokat majdnem mindenik külön szempontból fogja fel és adja elé. Ez ellentéteket az orthodoxia betű-elméletével soha sem lehet kiegyeztetni és kimagyarázni, ha csak fel nem vesszük segédül azt a tapasztalati igazságot, hogy p. o. két egyének előadása ugyanazon eseményről, a kik azt különböző érzelmek közt és különböző távolságból szemlélték, ritkán szokott megegyezni nem csak felfogási, de előadási szempontból sem; szavaikban pedig, a melyeket előadásaikban használnak, éppen nem hangzanak össze, bárha a főbb mozzanatokban megegyeznek is. Ugyan ilyen ellentétet találunk az evangélistáknál az időre, helyre és az események rendjére vonatkozólag, a mi éppen nem mutat a szent írók csalhatatlanságára. Arra bizonyosan nem, hogy a szent lélek sugallta volna nekik, mit irjanak; mert ha a szent lélek ily

ellentétes nézeteket és kifejezéseket sugallott nekik, akkor a szent léleknek nem volt tökéletes ismerete a tényekről; egyszersmind azt is elfeledte, hogy miként és micsoda szavakkal diktálta le már az előtt a többi írónak. E mellett jusson eszünkbe az is, hogy e kérdés felett: „Megtartsák-e a pogányok is Mózesnek c é r é m ó n i á l i s t ö r v é n y é t é s a k ö r ü l m e t é l k e d é s t“? mennyire meghasonlott a jeruzsálemi szentek és apostolok gyülekezete (Csel. 15 r.); Péter, Pál és Barnabás ellene, a többi mellette voltak. Ezekből világos, hogy nem csak a szent írók nem voltak különösen ihletve; de az e tárgyban az orthodoxok által felhozni szokott bibliai helyeknek sincsen semmi bizonyító ereje és szilárd alapja. Egyetlen eset, a mit nem tudtak, az egész ihletési tannak ellene mond — per analogiam.

De mielőtt e tárgybani véleményünket meggyőződéssé emelünk, lássuk röviden az i h l e t é s történetét, vagyis az ihletési tannak a külön korszakokban felállított alakjait. Ez anynyival inkább szükséges, mert nekünk, kik a vallásos dologban nem tartunk mindent bevégzett, positiv ténynek; nem ragaszkodunk vakon egyik, vagy másik kor felállított tantételeihez, hanem az emberi lélek természetes törvényeinél fogva a haladás terén kívánunk maradni, hogy azt a képet, melyre minket Isten alkotott, a lehetőleg megközelíthessük, — ennél fogva kötelességünk az ihletés dolgában is megvizsgálni a külön elméleteket egyenként és öszszesen, s azt fogadni el, a melyik az igazságot leginkább megközelíti; vagy ha ezek közül mindenik távol állana az igazságtól, akkor egy oly véleményt kell érvényre emelnünk, a mely a biblia szellemével s magának a dolognak természetével leginkább megegyezik.

Minden primitiv nemzetnek meg volt az a hite, hogy bölcs, jó, nagy és szent embereik ihletve vannak Istentől; hitték, hogy Isten közvetlen jelen van minden embernél, midőn az valami nemes tettet visz végbe; sőt akkor is, midőn a törvény iránti engedetlenségért bünteti. A hajdankor nevezetesebb vallásai mind tanították azt, hogy prófétáik ihletve voltak. Voltak egyszersmind bizonyos könyvek is, a melyeket szenteknek tartottak; kivéve a kevésbé ismert vallásokat, milyenek az észak-amerikai indiánoké ¹⁾

¹⁾ Az amerikai indiánoknak soha sem volt szent könyvök, ma sincsen. Egyedüli zsinormértékek a vallás és erkölcs dolgában az a törvény, a mi Pál apostol szerint „a lélekbe van írva“. Érdekes az a párbeszéd, a mely 1805-ben egy amerikai trinitarius missionarius és a seneca indiánok főnöke Sagoyewatha közt, Buffalo Creekekben folyt. Ide jegyzek egy pár vonást belőle. Missioná-

stb. A Confucius követőinek, Kinában, van 5 rendbeli főbb szent könyvek, csak hogy ezeket nem azért tartják szenteknek, mintha isteni kijelentést foglalnának magokban, hanem azért, mert a hajdankor legendáit és a külön vallás-tanítók nézeteit adják elő¹⁾. Már a **Hinduk**, a Brahminok állítása után, azt hiszik, hogy szent könyvüket, a *Vedát*, maga Brahma isten jelentette volt ki a világ teremtésekor, s miután egy darab ideig csak a hagyományban élt, a bölcs Vyasa leírta²⁾. A **Zoroaster** követői, a Géberek, Parzsok, Kermanok, vagy egy neven Behedinnek azt tartják, hogy szent könyvöket, a *Zendavestát*, maga Zoroaster kapta az égből Ormuzdtól, midőn vele beszélt³⁾. A **mahomedánok** azt állítják, hogy szent könyvöket, a *Koránt*, Mahomednek Allah diktálta fejezetenként 23 esztendő alatt, a mint Mahomed⁴⁾ megvallja szent könyve némely részeiben; más helyen pedig azt mondja maga a

rius: „Eljöttem hozzátok, hogy megtanítsalak titeket arra, hogy miként lehet a Nagy Szellemet (az indiánok csak egyetlen egy nagy Szellemben hisznek) hozzá legméltóbban imádni, és hogy hirdessem nektek Krisztus Jézust. Csak egy könyv van, a melyben az igaz vallás meg van írva; s csak egy igaz vallás, a melyet ha nem fogadtok el, nem lesztek soha boldogok, egész éltetekben sötétségben és tévelygésben fogtok járni“. Indián főnök: „Te azt mondod, hogy vallásod egy könyvben van megírva. Ha a Nagy Szellem jónak látta volna, hogy nekünk is legyen ilyen könyvünk, bizonyosan adott volna; egyszerűsmind arra is megtanított volna, hogy azt helyesen megérthessük. Nekünk is van egy vallásunk, a melyet eleinktől örököltünk. Ez megtanít minket arra, hogy a Nagy Szellem alkotott mindent; hogy a mit ő tesz, az helyes, és hogy ő minden gyermekei javára teszen. E vallás szerint imádjuk mi őt. E vallás megtanít minket arra, hogy hálával fogadjunk tőle mindent, szeressük egymást és legyünk egyek a jóban. Mi soha sem veszekedünk a vallás dolgában, mint ti. Mind e mellett, ha mégis a te vallásod olyan jó, a milyennek te állítod: akkor menj el elébb fehér szomszédainkhoz, tanítsd meg őket arra, hogy legyenek jók, becsületesek s ne igyekezzenek minket megcsalni; és akkor ismét gondolkozni fogunk arról, a mit te nekünk mondottál“. E szavakra a missionárius elment és többé nem tért vissza. Sok igazság van az indián szavaiban. — (L. Dr. Beard. Sabbath Leisure, p. 78).

¹⁾ A chinaiak öt főbb szent könyve: Schuking, Yking, Schiking, Liki és Tschuntschiu.

²⁾ A Veda 4 könyvből áll, u. m. Rigveda, Shehamveda, Jadschurveda, és Adhar-vana-veda. Ezeket szerintök Vyasa írta, de Muni szedte össze ezelőtt 4900 évvel. A Vedának magyarázata a Sastram.

³⁾ A Zoroaster követőinek három szent könyve van: 1) a Zendavesta, mely a monda szerint 1200 marhabőrre volt leírva; 2) Vendidád, melyben le van írva Zoroasternek az istennel való beszélgetése; 3) Bun-debesch.

⁴⁾ Korán, Súra 6, 7—25, 33. A Korán magyarrá is le van fordítva Szeldmayer és Gedeon által. Kassa, 1831.

Korán, hogy „öt Gábor angyal hozta le egyszerre az égből“ Ramadan hónapban, Alkadár éjjelén¹⁾). A **rómaiak** ihletésteljesnek hitték és akkora tiszteletben tartották a *Sibyllák* könyveit, hogy midőn tanácsot kértek azoktól, a főpap elébb földig hajlott előttök²⁾). Numa azt állítja, hogy tanait egyenesen Istentől nyerte. A **görögöknek** nem volt ugyan szent könyvek, de ők úgy tartották, hogy a jóslatokban levő gondolatokat, sőt szavakat is az istenek adják a papok ajakára. A **zsidók** pedig azt hitték, hogy maga Jehova személyesen, „saját ujjával“ írta le a „Törvényt“ a két kőtáblára, s adta kezeibe Mózesnek a sinai hegyen³⁾). Az ókori népek tehát kisebb-nagyobb mértékben hitték, hogy szent könyveik ihletve vannak⁴⁾, azaz θεόπνευστος; papjaikról pedig, a mai pápistákkal együtt, a Baal és Hómer papjaitól, a Druidáktól és táltosoktól kezdve le a pápáig, azt tartották, hogy azok Istennel közvetlen érintkeznek. Azonban a hajdankori népek nem csak szent íróikat tartották ihletetteknek. Hogy Pál maga is tulajdonított ihletést a pogány íróknak, mutatja az a tény, hogy leveleiben idézett tőlök. Így idézetek: Csel. 17, 28, 29 1 Kor. 15, 33. és Tit. 1, 12. krétai Epimenidestől. A θεόπνευστος szó „Istentől született“, „Istentől adatott“, „Istentől taníttatott“, „teljes Istennel“ értelemben a világi íróknál is gyakran előfordul. Így például Plutarch beszél „Istentől ihletett álmokról“. Cicero azt mondja, hogy „egy ember sem lett nagygyásoha valami isteni ihletés nélkül⁴⁾). A Sibyllák így írják le az ihletés természetét: „Nem tudom én azt, a mit mondok, hanem Isten parancsol mindent, a mit beszélek“. Flavius Josephus azt állítja⁵⁾, hogy „Jotapata fogságba ejtése után megmondotta Vespasiánnak, miszerint ő Istentől megtaníttatott, hogy megjósolja Vespasiánnak a római birodalom urává lételét“. Tehát a hajdankori népek hite szerint hirneves világi írók is ihletve voltak, nem csak a szent írók⁶⁾).

1) Súra 2, 97—81, 18. 97, 1.

2) Lásd Oracula Sibyllina J. H. Friedlieb. Lipsiae, 1852.

3) 2 Móz. 31, 18.

4) Lásd e tekintetben Cicero De Nat. Deor. II, 66; Orat. pro. Arch. C. 8; Xenoph. Memor. S. I, 1; Seneca, Ep. XLI.

5) De bello Judaico, lib. III, 8. 9. 14.

6) Lásd e fontos tárgyban: Sonntag, Doctrina Inspirationis, 1803, §. 1. et seq. — Baumgarten Crus. Dogmengeschichte, vol. II. p. 775, et seq. —

A zsidóknak az ihletésről való hitét leginkább kifejtve találjuk a Talmudban, a mely nem csak minden betűnek, de minden jegynek ihletést tulajdonít. A Talmud azt mondja: „A Mózes ötödik könyve eljőve és meghajlék Isten előtt, és monda: Ó világ ura! te bennem megirtad a törvényt. Ime Salamon ki akar törölni belőlem egy i o d - o t“ (5 Móz. 17, 17. „feleségeit ne sokasítsa meg“ után). Jehova pedig felele: Inkább elvesz Salamon sezer hozza hasonló, minthogy belőled egy hangzó elveszzen.“ A zsidók anynyira ragaszkodtak ez eszméhez, hogy e miatt mindig különös gondot fordítottak irataik lemásolására; sőt a lemásolásra nézve különös szabályokat is állítottak fel. Meghatározták, hogy az ó szövetségi könyvekben van összesen 815,280 héber betű; mint szintén azt is, hogy minden egyes betű hányszor fordul elő, p. o. az *Aleph* 42,377-szer, a *Béth* 38,218-szor stb. A másolatnál csak oly példányt lehet használni, a melyik nincs megrontva. Hogy aztán valamely könyv meg legyen rontva, arra nézve elég volt, ha *egy betűvel több*, vagy *kevesebb* volt benne; ha nem tentával és nem olyan pergamenre volt írva, a melyet valamely zsidó éppen arra a célra készített; vagy pedig, ha a könyv tisztátalan állat bőrébe volt takarva. Továbbá, a szabály szerint először lineázni kellett a pergamenre; a szót csak azután lehetet leírni, ha az író azt először fenhangon kimondotta, és pedig úgy, hogy a betűket nem volt szabad egymással összekötni. Mikor a Jehova vagy Elohim szó leírása következett, annak elébb kimosták a pennát és csak azután írták le. ¹⁾ Ha e szabályokat valamely másoló nem tartotta meg, annak másolata hamis volt, semmi tekintélylyel nem birt.

Ilyen szörszálhasogatásig terjedt a zsidóknak szent könyveik iránti tisztelete Jézus idejében. Ugy látszik maga Jézus is osztotta eleinte némileg népének e bal nézetét: „Egy kis iota, vagy egy pontocska el nem mulik a törvényben, míg nem mindenek beteljesítettnek.“ Nem csoda tehát, hogy e nézet átment a keresztény egyházba, s az egyházi atyák ihletetteknek tekintették az új szövetségi iratokat is. Az egyetlen nehézséget csak abban látták, hogy az evangélisták sehol sem hivatkoznak irataikban arra, hogy ők tudományukat és azt, a mit ir-

De Wette, Dogmatik, §. 85—96 és §. 143—148, a hol az ó testamentomi ihletést írja le. Továbbá a Bauer, Strauss és Münscher műveit.

¹⁾ L. Butler, *Horae Biblicae*.

tak, a szent lélektől nyerték. Már a régibb atyák, a mint fennebb említém, bizonyos minőséget kerestek a kánon megalkotására nézve. Miután ezt meglették, azt állították, hogy az új szövetségi könyveknek történeti része ugy, mint a levelek, egyformán ihletve van a Logos által. Azonban a niceai zsinat előtti atyák nagy része ez ihletést a pogány írókra is kiterjesztette. ¹⁾ Maga Tertullianus egyik iratában ²⁾ azt mondja, hogy minden irás, legyen az szentirat, vagy világi író műve, ha a mivelődésre befoly, ihletve van; s ugyan e helyen 2 Tim. 3, 16-ot így fordítja: „Minden irás, a mely hasznos a tanításra stb, ihletve van.“ Ilyenszerű ihletést tulajdonítottak a Hermás munkáinak és a Sibyllák könyveinek. Az első száz esztendőben, ennél fogva, az atyák egy része, az ugynevezett orthodox párt ama plátói nézet felé hajlott az ihletést illetőleg, a mely szerint a szent írók „*Dei amanuenses, Christi manus, et spiritus sancti tabelliones, sive notarii et actuarii*“ voltak ³⁾; a másik része pedig evel ellenkezőleg azt állította, hogy a szent írók, éppen mint más írók, emlékezetből írták műveiket, emberi módon, minden természetfeletti befolyás nélkül; legfeljebb csak az előttök lebegett tárgy szépsége és a dolog igaz volta ihlette lelkeiket

Ez a nézet-különbség megmaradt a közép korban is le egészen a reformációig. A magát orthodoxnak nevező párt szigorúan megmaradt a szó szerű ihletés elve mellett, bárha egyesek, mint Abelard és mások megvetéssel említik a szó szerű ihletési tant, a betű-hitet. Jeromos igen helyesen kimondja, hogy az új testamentom nyelvezete nem tiszta, teli van hebraizmussal; e mellett sok helyen hibás a szókötése, a mi a szó szerű ihletési elmélettel szemben, de annak nyelvén annyit teszen, hogy Isten, midőn az új testamentomot diktálta, nem használt tiszta görög nyelvet, néhol magát grammatikátlanul fejezte ki a nyelv természete ellenére. Lám hova vezet a verbalis inspiratio, hogy annak védői kénytelenek Istent inkább grammatikátlansággal vádolni, minthogy elméletök csorbulást szenvedjen! A reformáció előtt kevéssel Erasmus pedig ugy nyilatkozott a szent írókról: „A z o k i s c s a k e m b e r e k v o l t a k ; o l y a n e m-

¹⁾ L. Hase Dogmatikájában az idézeteket.

²⁾ De cultu Femm. C. 3. „Legimus omnem scripturam aedificationi habilem divinitus inspirari.“

³⁾ Quenstedt, Theolog. didact. p. 55: „Deus, si accurate loqui velimus, S. scripturae auctor dicendus est, prophetae vero et apostoli auctores dici non possunt, nisi per quendam catachresin; ut pote qui potius Dei auctoris calami et ἀρχιγραμμάτων, sp. s. verbum dictantis notarii et amanuenses fuerunt.“

berek, a kik némely dolgokat nem tudtak, másokban hibáztak.“

A reformációkor Luther eleinte függetlennek mutatta magát a szószerü ihletési elmélettől, és a következő elvet állította fel: „Ha valamely könyv Jézust tanítja, az ihletve van; de a mely Jézust nem tanítja, az nincs ihletve, ha mindjárt Péter, vagy Pál írta volna is. A mely könyv pedig Jézust tanítja, az ihletve van, ha mindjárt Júdás, Kajafás, Pilátus, vagy Heródes írta is.“ És ez elvből indulva ki, egyik új szövetségi könyvnek elsőseget adott a másik felett. Némelyeket éppen nem tartott ihletetteknek. P. o. a Jakab leveléről azt mondotta, hogy „a bban több a szalma, mint a búza.“ Később azonban szükségesnek látta a biblia szabad vizsgálásának elvét csorbítani, s annak ellenében bizonyos korlátozást szabni. ¹⁾ E szükségességi nézet hozta létre egyfelől az ember lelkét megkötő, különböző konfessiókat és kátékat; ez okozta másfelől azt, hogy Luther, valamint a helvét és német reformátorok is elfogadták a szószerü, teljes ihletés orthodox teoriáját, illetőleg a betű-tant, és a kánon minden egyes könyvét ihletettnek tekintették. ²⁾ Ezekről egészen eltérő nézetben voltak az antitrinitarius reformátorok, főleg a Socin követői. Ők nem az egész bibliát, hanem csak az új szövetségi könyveket tekintették a keresztényi élet si- normértékének. ³⁾

A protestáns theologusok tehát az ihletés elméletét illetőleg ismét visszatértek a római egyház tételeire, avál a különbséggel, hogy ők csak a kánonikus könyvekre terjesztették ki az ihletést; a hagyományokból az ihletési hypothesis megtartották, a többit pedig megvetették, a melyeknek a tridenti zsinat IV-ik ülése I-ső decretumában a bibliai iratokkal egyenlő tekintélyt tulajdonított, az alatt a szín alatt, hogy azok is „Krisztus által, vagy a szent lélek sugallata nyomán irattak.“ Ennyiben tehát a római és protestáns orthodox egyházak egyeznek. Továbbá abban is egyeznek, hogy a hit dolgában magának mind a kettő egy külső, csalhatatlan tekintélyt állított fel. A protestáns orthodox egyház az ihletési hypothesis alapján csalhatatlan tekintélynek tartja a bibliát — innen van

¹⁾ L. Farkas J. Egyháztörténelem. 2-ik köt. 36. §.

²⁾ L. Formula Concordiae. — Formula Consens. Helvetica.

³⁾ Faust. Socin. De auctoritate S. Script. C. 1. Biblioth. Fratr. Polonor. vol. I. p. 271: „Utilis quidem plures ob causas sit lectio Veter. Testamenti iis, qui novum recipiunt, sed non tamen necessaria.“

az ő bibliolátriája; a római egyház pedig a szent lélek közvetlen jelenléte nyomán magát az egyházat, a mit a római káté I, 10. 18-ban így fejez ki: „*Ecclesia errare non potest in fidei ac morum disciplina tradenda, cum a spiritu sancto gubernetur.*“

Azonban volt az említett egyezés mellett is egy lényeges különbség a római egyház és protestáns orthodoxia felfogása között az ihletésről. Miután a római egyház a biblia kánonikus és apocryphus könyvei mellé egyeulő tekintélyvel a hagyományokat is felvette, — ennél fogva az ihletési hypothesis nem alkalmazta egyenlő mértékben a biblia minden könyvére, p. o. a történeti könyveket nem tartotta éppen abban a mértékben ihletetteknek, mint a prófétaí könyveket. ¹⁾ Efel szemben a protestánsok azt állították, hogy a szent írókat a szent lélek vezérelte, illetőleg az adta az impulsust az írásra; és továbbá, hogy nem csak a tárgyat, (*suggestio rerum*) hanem az azt kifejező szavakat (*suggestio verborum*) is az adta ajkaikra. ²⁾ Így az ők nézetök szerint a tárgyat, a szavakat, sőt a vallásra, erkölcsre, természethistoriára, csillagászatra, természettanra, történelemre, geográfiára és mesterségre vonatkozó ismereteket is a szent lélek súgta az írók füleibe. Azok semmi egyebek nem voltak, csupán szájak, a melyekkel a szent lélek beszélt, és pennák, a melyekkel a szent lélek írt. ³⁾ Szerintök maga Isten volt a biblia szerzője. E tekintetben a protestáns nézet egyezik a mahomedánok és parzsok hiedelmével, a kik azt hiszik, hogy szent könyveiket az ők istenök szerkesztette.

A protestáns orthodoxia az ihletési hypothesisnek imént említett kifejtési fokozatánál még nem állapodott meg, hanem annál is tovább ment. Felvette ugyanis, hogy a szó betűkből áll; s hogy a kifejtés teljes legyen, meghatározta, hogy miután az egyes szavak a bibliában ihletve vannak, ennél fogva a betűk is ihletettek. S bár a kritika elég világosan kimutatta, hogy a héber iratok eredetileg csupán mássalhangzókból állottak, hangzókkal a későbbi rab-

¹⁾ L. Bellarmín. De verbo divin. I, 15: „Aliter Deus adfuit prophetis, aliter historicis. Illis revelavit futura et simul adstitit, ne aliquid falsi admiscerent in scribendo, his non semper revelavit ea, quae scripturi erant, sed excitavit duntaxat, ut scriberent ea, quae vel viderant, vel audierant, quorum recordabantur, et simul adstitit, ne quid falsi scriberent, quae assistentia non excludebat laborem.“

²⁾ D. Strauss, Dogmatik I. B. p. 123. 124.

³⁾ Quenstedt, Theol. didact. p. 55: „prophetae et apostoli... Dei auctoris calami et ἀρχιγραμματοῦς sp. s. verbum dictantis et inspirantis notarii et amanuenses fuerunt.“

bik látták el az egyes szavakat, ⁴⁾ — mindazáltal a protestánsok a héber hangzókat jelölő pontokat is ihletetteknek nyilvánították. ⁵⁾ És itt a kritikával szemben, — a mely semmi felekezetet, semmi pártnézetet nem fogad el — abba a bajba jöttek a szószerű ihletési elmélet miatt, hogy a tudomány ellenére a számos bibliai codexek közül egyiket hitelesnek, ihletettnek kellett venniök. E kéziratot elnevezték „**textus receptus**“-nak; s hogy aztán annak kellő tekintélyt adjanak, tovább mentek a következetlenségben, és mint a bráhmínok, azt mondták, hogy az a kézirat különös csoda ⁶⁾ következtében minden hibától és hamisítástól menten maradt. Ez állításukkal szemben aztán a kritika idézhette érveit; emlegethette a különböző codexek ezer meg ezer „*variaelectiones*“-seit, ök következetesek maradtak következetlen hypothesisökhöz; nem vették tekintetbe a tudomány érveit, sőt a hol és mikor lehetett, kiméletlenül ledorongolták a kritikát, és megtagadták a kritika tekintélyét. Azonban a kritika az orthodoxiának minden dorongolásai daczára is haladt a maga útján; s csakugyan sikerült is neki rést nyitni a szószerű ihletés ó testamentomi kárpitján, a tudatlanságra vezetés takaróján, és lassan-lassan hiszem, hogy el is mossa egészen. Csak az a kár, hogy még helyébe nem tudott általánosán egy valódi helyes véleményt mindenütt meghonosítani.

Látuivaló e rövid történeti vázlatból, hogy a Cicero nézetén kívül az ó kori összes vallások hite, ide értve a zsidókét is, az „*ihletésről*“ annyira téves, annyira mythologiaszerű, és annyira ellenkezik magának a dolognak természetével, különösen pedig az ó testamentom szellemével, hogy egyfelől csupán ezért sem fogadhatjuk el; de másfelől azért sem lehet elfogadni, mert

⁴⁾ M. L. De Wette: Einleitung in die Bibel d. A. u. N. Testaments. — Elias Levita: Masoreth Hammasoreth, Semler ford. — Jac. Robertson, Dissertatio de genuina punctorum vocalium Hebraicorum antiquitate in ill. Clav. Pentateuchi. Edinburg. 1770.

⁵⁾ Formula Consens. Helvetica, Can. II: Hebraicus Vet. Testamenti codex — tum quoad consonas, tum quoad vocalia, sive puncta ipsa, sive punctorum saltem potestatem. — Θεόπνευστος.

⁶⁾ A csodákról tüzetesen fogok szólni egy következő alkalommal. Itt csak annyit jegyzek meg, hogy csoda soha sem történt; mert ennek szükségessége és ebből folyó bekövetkezése ellenkezik Istennek bölcsességével és mindentudóságával. A mit az evangélisták után a keresztények csodának neveznek, az nem egyéb az előttök végbement, vagy másoktól hallott, s reájok is nagy benyomást tett csodaszerű, megható eseményekből lassanként kifejtett mondáknál. Ők aztán ezeket, annál a szeretetnél fogva, a melylyel Jézus iránt voltak, az ő személyéhez kötötték.

nem tudjuk elképzelni és eszünkkel megfogni, hogy Isten, egy szellemi főlény, irodát tartson, és saját kezeivel gyermekei egyik vagy másik vallásfelekezetének szent könyveket szerkesztszen; oly szent könyveket, a melyek egymással anynyira ellentétes nézeteket, elveket foglalnak magokban, mint p. o. a monotheismus, dualismus, trimurtianismus, polytheismus, természeti tárgyak, szobrok, bálványok stb. imádása. Ha az ó kor bármelyik vallásának ihletési hypothesisét el lehet fogadni, akkor éppen olyan joggal el lehet a többit is. Egyik sem igazabb a másiknál. Egyiknek sincs semmi alapja. Azonban az ó kori népek durva vallásos fogalmain nincs mit csodálkoznunk. Hiszen látjuk, hogy a zsidó népnek is — a melynek pedig tisztább nézetei voltak a főlényről, mint a többinek, — milyen durva gyermekies fogalma volt Istenről. A zsidó nép az emberiség gyermekkorában élván, nem tudott felemelkedni egy szellemi lényhez; tehát Istent kellett személyesíteni és lehozni ide a földre. Innen van, hogy nem csak Istent hozták le a földre, a paradicsomba, a sinai hegyre; hanem még gondviselését is személyesítették az angyalokban. Innen van az is, hogy a keresztény vallás, tisztább és méltóbb fogalmai miatt a fő lényről és szellemi volta miatt, anynyira felette áll nem csak a zsidó, de minden más vallásnak is.

Csaknem olyan formán állunk a római és protestáns orthodoxia ihletési hypothesisével is, mint az ó kori vallásokéval. Mind a kettő csalhatatlannak tartja elméletét. A római egyház, a mint láttuk, bizonyos engedményeket tesz ez elmélet terén. Nem terjeszti ki az ihletést egyenlő mértékben minden bibliai könyvre. Tehát szerinte nincs minden könyv egyformán ihletve. Szerinte némely írók tévedhettek is. És éppen e rés az, a mely feljogosít minket arra, hogy a többi írók csalhatatlanságában is kételkedjünk, s az egész ihletési theoriát hamis agyrémmnek nevezzük. A protestáns orthodoxia szigorubban ragaszkodott eleinte elméletéhez. Az ihletési hypothesis kiterjesztette az ó és új szövetségi minden kánonikus könyvre. Nem csak, hanem kimondotta határozottan, hogy miután az egész bibliában minden kifejezés, szó, mássalhangzó és hangzó egyformán Istentől származott, — ennél fogva minden egyes könyv egyformán isteni, igaz, és hogy csak ezek és csak ily értelemben lehetnek a keresztény ember életének vezérfonalai. Azonban a protestáns orthodoxia sem maradt meg következetesen e hypothesis mellett. Később az is rést nyitott elméletén akkor, mikor a reformátorok kátékat és konfessiókat alkottak, melyekben a kereszté-

nyek hitét körül irták, megszabták és meghatározták; holott az az ők elvök szerint nem lehetett más, mint a mi a bibliában van. Ilyenformán egyik következetlenségből a másikba estek. Például azt állították, hogy a szombat nem szent és a körülmetélékedést nem kell megtartani. Ez állításukat avál igazolták, hogy Jézus nagyobb volt Mózesnél; ő pedig a körülmetélékedés helyett a keresztiséget hozta bé. Azt elfeledték, hogy születése után nyolcz nappal Jézust is körülmetélték. És így éppen ők magok vágtak rést elméletökön az által, hogy gyakran igazságnak vették a bibliából azt, a mit akartak, s kevésbé igaznak azt, a mi nekik nem tetszett, — s eképpen elvesztették erejüket annak fentartására; mert ha ez elmélet ellenére maga az orthodoxia a biblia egyik részének elsőségét ad a másik felett, akkor hasonló alapon bár ki is jogositva van erre mind addig, míg az egész hypothesis összeomlik. E modort a protestáns orthodoxia nem csak a magyarázat, de a gyakorlat terén is követte. Például a legkonokabb orthodoxok sem köszöntik egymást „szent csókolással;“ nem „mossák meg egymás lábait,“ pedig elég világos példát adott erre Jézus; nem „kenik meg a beteget olajjal;“ ha egyik felől valaki őket pofon üti, „nem tartják oda a másik arcukat“ is; és „ha valaki felső ruhájokat kéri,“ nem „adják oda az alsót is.“ Pedig ezt is Jézus parancsolta. Szóval a gyakorlatban ők magok sem tartják meg többé azt az elvet, hogy az „e g é s z i h l e t e t t í r á s“ az utolsó betüig egyformán kötelező és igaz. S mint minden elv életrevalóságának maga a gyakorlat a legbiztosabb rostája, ennélfogva a gyakorlat meguntatta, hogy az orthodoxia ihletési hypothesisise hamis és tarthatatlan. Ha tehát a gyakorlat megdöntötte az elméletet, akkor nem látom át, hogy miért ne lehetne azt kifejezni szavakkal is, — anynyival inkább, mert a betüszerinti ihletési elméletnek, a betü-hítnek továbbra is érvényben tartása teljesen ellenkezésbe hozza a bibliát a mai kor kritikájával, exegesisével, szóval mindennemü tudományával, a mi mindenesetre akadályozza az embereket abban, hogy a bibliát a maga valódi szelleme és jelleme szerint fogják fel, s annak alapján fogadják el. Ez az ellenkezés az oka az emberek közönyösségének és vallástalanságának; ez az oka, hogy az emberek, különösen a tapasztalat, a tudomány emberei oly megvetőleg szólnak a bibliáról és oly kicsinylőleg említik a vallást. És kik vitték ide a tudomány embereit? az igaz hitüségét követelő orthodoxok, az ők hamis i h l e t é s i h y p o t h e s i s ö k k e l.

Ezek szerint láttuk, hogy a Cicero nézetén kívül, sem az ó

kor hite, sem a római és protestáns orthodoxia ihletési elmélete nem csak nem közelíti meg az igazságot, sőt avál homlokegyenest ellenkezik. S miután ez elmélet ellenkezik az igazsággal; ellenkezik az egész biblia szellemével, a vallás és erkölcsiség eszméivel, melyeket a kül és beltermészetből tanultunk meg; miután ellenkezik Jézus küldetésével, életével, tetteivel, elveivel; sőt az embert lelkiismerete, józan okossága megtagadására és Isten iránti kegyes érzelmei s tisztelete kiirtására kényszeríti, — ennél fogva János apostolnak amaz intése nyomán: „Szerelmesim, ne higgyetek minden léleknek, hanem megpróbáljátok a lelkeket, ha Istentől vannak-e, mert sok hamis próféták jöttek e világra“ (1 Ján, 4, 1.), mi nem csak nem fogadjuk el a „teljes ihletési hypothesis“, a „betűhitet“, hanem egyszersmind veszélyesnek is nyilvánítjuk.

De minthogy nem elég csak kivágni a fekélyt az emberiség tagjaiból; nem elég csak rombolólag hatni a hamis próféták tanaira, hanem szükség, hogy a kivágott sebet begyógyítsuk és a hamis elmélet helyett oly igazságot emeljünk érvényre, a mely nem lázítja fel az ember keblét; a mely megegyezik Isten szeretetteljes tulajdonaival, a lélek természetével, a tapasztalattal, az élet könyvével, s Istennek—nem csak, mint az orthodoxia hiszi, bizonyos határozott időben történt kijelentésével,—hanem az ember létezésétől kezdve minden időben történt, ma is folytonosan történő kijelentésével is. Ha ezt teszszük, akkor a tudománynak az orthodoxia által a vallástól elüzött bajnokait visszazavezetjük az élet vizéhez; kibékitjük a bibliát a kor tudományával, megmutatván nekik, hogy abban csak a lelki élet tudományát, a vallás és erkölcs örök elveit keressék, de világi tudományt ne; és hogy azért van az a nagy ellenkezés a biblia tudománya és a mai kor tudománya közt, mert a bibliai írók, — bár hevülve voltak irataik tárgya iránt — mindazáltal azokról tökéletlen ismeretők volt. A honnan önként következik, hogy irataiknak, éppen mint bármely világi író művének, csak anynyi értéket lehet tulajdonítani, a mennyit magokban foglalnak. Sem többet, sem kevesebbet.

És itt már önkénytelenül felmerül az a kérdés, hogy miután mind a római egyház, mind a protestáns orthodoxia szöszzerű ihletési elmélete elvitathatlanul hamisnak, egy be nem bizonyított hypothesisnek nyilvánult: mi az az igazság, a melyet az „ihletésre“ nézve érvényre emelhetünk és kell emelnünk?

E tekintetben jőünk tisztába legelőbb is az ihletés fogalmá-

val. Az ihletés nézetem szerint Istenre, mint minden dolgok egyedi örök kútfejére vonatkozólag nem egyéb, mint az isteni léleknek saját lelkünkre kiható, elevenítő, éltető és működtető hatása; az emberre nézve az a külső és belső hatás, melyet Isten lelkünkre gyakorol; munkásságára nézve az ember szellemi tehetségeinek erősödése, elevenülése, lelkesültsége és magasztosultsága minden szép, jó, igaz és nemes iránt; eredményére nézve pedig az a törekvés, önfeláldozás, jótékonyosság, igazmondóság, jogosság stb, a melyet istenes élet által, a lelkünkbe irt erkölcsi, isteni törvény sugallatára hallgatva szóval és tettel végbeviszünk. Így fogva fel az ihletést, azt mondhatjuk, hogy „Isten bennünk van és mi Istenben élünk és mozgunk.“ E hatása által Isten közli velünk az igazságot, s mi lelki tehetségeinknél fogva éppen oly közvetlen érintkezésben állunk vele, mint érzéki szerveink által a külső tárgyakkal. Isten a lelki tehetségek: az ész, lelkiismeret s általában a szellemi tehetségek által ihleti az embereket, kijelenti akaratát minden korban és minden embernek, nem természetfeletti, csodálatos módon, mert ez ellenkezne Istennek mindenütt jelenvalóságával és bölcseségével, hanem természetes úton. Eként az Isten mindenütt jelenvalóságánál fogva az ihletés nem csak egy kor, egy nép, p. o. zsidók, keresztények, vagy mahomedánok tulajdona, hanem közös az egész emberiséggel,—anynyival inkább, mert Isten szelleme tölt be minden tért, az ő lelke lengi át az időket, az ő lelke gyakorol minden hatást minden teremtményre a féregtől elkezdve fel az emberig. Istennek hatása, ihletése tehát nincs sem helyhez, sem térhez, sem időhöz, sem egyes emberhez, sem egyes népekhez kötve, hanem általános, egyetemes, egyenes, a mely kizár minden közvetítőt Isten és az ember közül. Minden egyes ember, legyen az keresztény, vagy mahomedán, zsidó vagy pogány, egy formán keresheti Istent és Pál apostol szavai szerint „bizonyosan megtalálja;“ beszélhet vele; érezheti mennyei atyjának jelenlétét, s egyenesen az élet forrásából meritheti a tudás, ismeret, hit, szentség, szeretet, igazság és bölcsesség magasztos eszméit, a melyek ihletéssel töltik el az ő kebelét. Ezek szerint, bárha az ihletés különböző alakokban jelenik is meg előttünk, mindazáltal lényegileg csak egy nemű ihletés létezik, tartozzék bár annak tárgya a gondolkozás, ítélés vagy érzelem körébe, mint p. o. a szeretet, jóság és igazság; és az ihletés csak egy módon történik t. i. Istennek lelkünkre hatása által, a mely működés midőn eszünkre hat, felkelti abban az igazság ismeretét, lelkiismeretünkben a jogosság érzetét, s egész

szellemi életünkben a szeretet, meggyőződés és hit nemes eszméit. S minthogy Istennek ihletése nincs sem tárgyhoz, sem néphez, sem idő- és térhez kötve: ennél fogva nem csak a vallás szolgája vagy a próféta lehetett és lehet ihletve, a ki Istennek belső munkásságát tanulmányozza; de éppen oly mértékben ihletve lehet a költő, a természettudós, a csillagász és vegyész, a ki Istennek a külvilágban való működését, törvényeit kutatja. Vajon egy Homer, Socrates, Plato, Shakespeare, Milton, Kazinczy, Newton, Archimedes, Leonidas, Zrinyi nem épen úgy lelkesülve, illetve voltak-e magasztos eszméik által, mint Mózes, Dávid és Ézsaiás? Mindenik Istentől nyerte az ihletést, a mely őt lelkesíté; az erőt, a mely kitartóvá és munkásságát eredménydússá tette; és ez ihletés által mindenik fölébe emelkedett kortársainak. Oktalanság volna tehát azt állítani, hogy Isten különös módon és különös nemű ihletéssel ihlette a különböző időkben az egyeseket és népeket. Ez csak akkor volna képzelhető, ha Isten nem volna tökéletes, mindenütt egyaránt jelenvaló és bölcs. Ámde miután tudjuk, hogy ő tökéletes, e tulajdonából azt is tudjuk, hogy az a mit ő teszen, tökéletes, és így változhatatlan. Ugyanaz a tökéletes isteni bölcsesség nyilatkozott a teremtés hatodik napján, a mely a kereszténység első reggelén, s ugyanaz nyilatkozik ma minden egyes emberre, népre nézve. Istennek hatása az emberre ugyanaz ma, a mi volt a teremtés kezdetén; a lélek törvényei is ugyanazok, csak az emberek felfogása különböző.

Miután tehát Isten folytonosan ihlet minden korban minden egyes embert, ennél fogva csak egy nemű ihletés van, s ez egynemű ihletés egy módon történik t. i. Istennek kül- és belhatása által. S hogy még sincs minden ember egyformán ihletve, ez onnan van, hogy az emberek fejlettségi fokozata, értelmi, erkölcsi és vallásos műveltsége különböző. Születésénél fogva minden ember egyformán jogosítva van ugyanazon ihletésre, csak hogy a tanítás, nevelés, a jellemképzés, az égaly, a viszonyok, egyik embert ihletettebbé, a másikat kevésbé ihletetté teszik. Az értelemben, műveltségben és érzelmekben gazdag lélek képesebb az ihletésre, mint a miveletlen, a tudatlan, a vétkes és istentelen. A kinek mentől szebb, tisztább és szilárdabb a jelleme, ki mentől teljesebben betudja tölteni a lélek parancsát, s lelki adományaiból mentől szebb gyümölcsöket teremt, az annál inkább ihletve van. Az ihletésnek tárgya minden ember, kútfeje Isten, és bizonyítéka az előállított igazság. Ezért mondja Jézus: „gy ü m ö l c s e i k r ő l i s m e r i t e k m e g a f á t.” A

költészet terén a van leginkább ihletve, a ki a költészet legnagyobb igazságait mondja ki; a tudomány terén az, a ki megdönthetetlen igazságokat állít fel; a vallás terén pedig az, a ki az Istennek az emberekre gyakorolt egyetemes hatását, az emberi lélek örök igazságait, az igazság, szívjótság, szeretet, szentség, erény, bölcsesség és kegyesség eszméit, akár durva, akár vonzó, elragadó szavakkal, de legtisztábban kifejezi, s állításainak igazságát életével is bebizonyítja. Az emberiség története az ihletés minden fokozatán mutat fel nekünk embereket. Ezek közül a legfelső fokozatot még csak egy ember, Jézus, érte el, az által, hogy a lélek törvényeit minden idegen befolyástól menten, ő tudta leghivebben betölteni azok igazságainak napfényre hozásával és igaz életével. S bárha az ihletés, az égaly, nevelés és jellem miatt különböző alakokban nyilvánul is, de lényegében ugyanaz, mert ugyanaz a lélek indítja a jótékony embert a nyomor enyhítésére, a szűkölködő felsegítésére és a kétségbe esett vigasztalására, a mely az apostolokat az evangélium prédikálására az üldözésekkel, a bizonyos halállal szemben is felbátorította, lelkesítette. Ugyanaz a lélek bátorította fel Socratest a méreg pohár kiürítésére, a mely a legnagyobb embert Jézust az emberiség szabadítójává tette, s a lélek egyetemes törvényeit kifejező szavaiba tüzet öntött; a mely a keresztényeket és hősokeket önfeláldozásra, martyr-halálra lelkesítette.

Nézetem szerint az ihletésnek csak ez a neme létezik. Ezt bizonyítja bé Pál apostol is a korinthusiak előtt, midőn azt mondja: „Az ajándékokban pedig különbség van, de ugyanazon lélek. Az egyházi szolgálatokban is különbségek vannak, de ugyanazon ur. És különbségek vannak az erők ajándékaiban is, de ugyanazon egy Isten, ki mindazokat mindenkiben cselekszi. Mindeneknek pedig adatik a léleknek nyilván való ajándéka haszonra. Mert némelyeknek az Isten lelketől adatik bölcseségnek beszéde; némelynek tudománynak beszéde, ugyanazon lélektől; némelynek hit, ugyanazon lélek által; némelynek gyógyításnak ajándékai, ugyanazon lélek által; némelynek isteni erőknek cselekvésére való ajándékok; némelynek jövőmondás; némelynek a lelkeknek megválasztások ajándéka, különböző nyelvek nemeinek tudása; némelynek pedig nyelvek magyarázások.

De mindezeket cselekszi ugyanazon egy lélek, osztogatván azokat kiváltképpen mindeneknek, a mint akarja.¹⁾ Az apostolnak ez emelkedett beszédéből világos, hogy az ihletés nem egy kor, vagy nép, vagy felekezet kizárólagos tulajdona, hanem anynyira közös minden korrall, néppel, emberrel, felekezettel, mint a mily közös atyánk nekünk Isten, és a hogy minden embernek lelkében isteni szikra van, a mely a közös teremőnek kisugárzása. Innen önként következik az is, hogy miután a lélek mindenkben ugyanaz, miután az ajándékok különbözők, ennél fogva a szentirők semmi különös ihletést nem kaptak arra nézve, hogy írjanak. Nem csak egyik, vagy másik felekezetnek, nem csak a tudósnak, az előkelőnek, a bölcsnek van tehát ihletése, de ihletve van bizonyos mértékben Istennek minden igaz gyermeke, ha Isten akarátának híven engedelmeskedik és keble sugallatára hallgatva az igazság, szépség és jóság magasztos eszméit valósítja. Egyébiránt az ihletés magyarázata nem is anynyira az elvont okoskodás tárgya, mint a tapasztalaté. A ki Isten törvényei szerint híven él, az elismeri ez állítás igazságát. Ez állítás igazsága még inkább kitűnik egy példából: Vannak perczeink, midőn úgy érezzük, hogy a sors keze teherként nehezül reánk; eszünkbe jut az óra, a melyet használatlan szalasztottunk el; a szenvedélyek harcra kelnek jobb természetünk ellen, és már-már diadalra jutnak. Ilyen belső és külső megkísértéseink közepette, midőn a lélek ingadoz, s már-már engedni készül, egy pillanatra nem tudjuk, mit tegyünk. Ekkor magunkba szállunk, lelkünk felkeresi Istent, megismerjük az igazságot, megtanuljuk kötelességeinket, s az igazság és kötelesség érzete erőt és kitartást ad lelkünknek a kísértetek legyőzésére. Ez az ihletés. És ez az ihletés nem különös, hanem általános, egyetemes. Fel lehet azt találni az emberiség történetének minden lépésőin Ádámtól kezdve le korunkig, néhol tisztábban, néhol homályosabban, a szerint, a mint az egyesek tisztábban feltudták ismereni az igazságot, s ez igazságot valósították.

Az ihletésnek illetően fokozataira találunk a teremőnek gyönyörően költői leírásában; Ábrahám egyszerű hitében; Mózes küldetésében, midőn népét a szolgaságból kiszabadította, annak a pusztában az égyptomiaknál szerzett ismeretet, a monotheismust megtanította, s törvényeket alkotott. Ilyen fokozatot látunk a koronás dalmok fenkölt hymnusaiban, a próféták bátorító, vigasztaló

¹⁾ Kor. 12, 4—11.

szavaiban; Jézusnak örök igazságaiban, nemes tetteiben, önfeláldozásában; és a tanítványok lelkesültségében, emberi erőt feljül haladni látszó bátorságában, melylyel az evangéliomot a zsidók és pogányok üldözése és a mindenfelől ellenök tornyosult viharok között is hirdették és terjesztették. Azt azonban minden vizsgálódásaink daczára sem találjuk sehol az egész bibliában, hogy — a mint az orthodoxok állítják — a bibliai írók különös csodaszerű ihletést nyertek volna, vagy pedig, hogy éppen csalhatatlanul ihletve lettek volna az írásra. Ez különös állítás is az orthodoxiától, mert ez éppen annyit tesz, hogy azok, a kik csalhatatlanul voltak ihletve, éppen úgy tudták a multat, jelent, jövőt, a vallásos, erkölcsi és exact tudományokat, az ó-, közép- és új kori irodalom magyarázatát, az ó- és új kor minden eszméit, mint maga Isten, a mindentudó lélek. Már pedig ez az állítás nem áll, mert bebizonyíthatatlan, amaz egyszerű okból, mert csak egyetlen egy csalhatatlan, legtökéletesebb mindentudó lélek van, egyedül Isten. Rajta kívül véges minden ember, maga Jézus is; ennélfogva egy ember sem lehet csalhatatlan, tökéletes, minden ember tévedhet. És ez az egyesek tévedhetése azt sugja nekünk, hogy csupa egyszerű, egyéni állításra semmit se fogadjunk el általános igazság gyanánt. Ha e szabályt nem követjük, akkor a római egyház minden csodáit éppen úgy elfogadhatjuk, mint a protestáns orthodoxia betü-hitét.

Pál apostol azt mondja: „a betü meg ö l, a lélek az, a mi megelevenit“. En nem csak ez elvből kiindulva tartom helyesnek Ciceronak ama mondását: „nemo igitur vir magnus sine aliquo afflatu divino unquam fuit“; nem csak ez elvből kiindulva vitatom az ihletés egyetemességét, és hibáztatom az orthodoxia lélekölő betü-tanát, hanem azért is, mert az egész bibliában semmi alapja nincs a betü-elméletnek. Maga Jézus és az apostolok elismerték azt, hogy az ó testamentom magában foglalja Istennek kijelentését; de azt sehol sem állították tanításaikban, hogy minden, a mi az ó testamentomban van, marandó absolut igazság; sőt magasztosabb életökkel és tanításaikkal határozottan ellene nyilatkoztak. Kimondották, hogy az „ó törvény átok“, és hogy „a törvény nincsen hitből“. Ellene nyilatkoztak a cérémóniáknak és áldozatoknak: „Isten nem az áldozatokban és szertartásokban gyönyörködik, hanem a töredelmes szív bűnbánatában“;

1) De natura Deor. II. 66.

„i r g a l m a s s á g o t k i v á n o k s n e m á l d o z a t o t“, stb. Az ó testamentom Istent kizárólag Izrael királyának tartja, kinek trónja Jéruzsálemben van; Jézus pedig evel ellenkezőleg azt mondta, hogy Isten az egész emberiségnek szerető édes atyja, „k i e s ő t a d i g a z n a k , h a m i s n a k f ő l d é r e e g y a r á n t“. A zsidók az ó testamentom után azt hitték, hogy ha a „t ö r v é n y n e k“ engedelmeskednek, jutalom fejében földi javakat kapnak a szent földön; Jézus és Pál e földies nézetekkel ellenkezőleg azt tanították, hogy a hívők égi örömöket nyernek örökségül. A zsidók azt tartották, hogy a halottak a hádesben folytatják az életet; Jézus ezt oda módosította, hogy az igazak örökké élnek Isten társaságában. Ime a legerősebb két bizonyíték az orthodoxia hypothesis ellen, a mely az ó testamentom betűszerinti ihletését tanítja. Ebből látni való, hogy az ó testamentom nincs betűszerint ihletve; de ha volna is, Jézus annak ihletését és kötelező erejét maga rontotta le magasabb erkölcsi elvei és tökéletesebb élete által. De nem csak az ó testamentom nincs betűszerint ihletve, hanem az új szövetség könyvei sincsenek. Ezt bizonyítja az a számtalan dolog- és szóbeli ellenkezés az evangélistáknál; az ellenkezés Pál és Péter között; az ellenkezés a tanok és előadott tények között. Ez ellenkezések azt mutatják, hogy ámbár az írók Jézus örökbecsű elvei, magasztos élete által valósággal ihletve voltak is, mindazáltal irataikat nem az orthodoxia nézete szerinti ihletés után irták, hanem attól függetlenül adták elő azt, a mit láttak és hallottak, a szerint, a mint egyik vagy másik igazság, vagy tény inkább megragadta lelköket. Innen van az, hogy a biblia s különösen az új testamentom tanulmányozásánál különbséget kell tennünk annak isteni és emberi része közt; az az annak az emberi lélek isteni törvényeivel mindenütt, minden korban és minden egyes embernél megegyező elvei között, és amaz emberi rész között, a mi az egyes kor sajátosságára, előítéleteire, hibás felfogására és tökéletlenségére mutat.

Ilyen szempontból fogva fel az ihletést, és ilyen világnál tekintve a bibliát, a biblia magában foglalja Isten szavát, azt a nyilatkozatot, a melyet Isten az emberi léleknek kijelentett kül és bel reáhatása által. Csakhogy azért minden szó nem „Isten szava“ a bibliában. Nem, mert az említett hatást például az ó szövetségi írók nem tudták oly tisztán felfogni és kifejezni, mint Jézus és tanítványai. A zsidók kegyetlen háboruinak leírása pusztán emberi mű, míg a „h e g y i b e s z é d“ a lélek örök törvényeinek kifejezése. Mindazáltal elmondhatjuk, hogy a hajdankor kegyes fér-

fiait is a lélek nemes sugallata (= ruakh-Elohim, dabar-Jahveh) hevitette.

Ilyen értelemben vette Pál apostol is **2 Tim. 3**, 16-ban az „ihletést“. Az ihletés alatt nem értette ő a héber iratok betűit és szavait, mint az isteni bölcsesség közvetlen diktálmányát; hanem értette az igazság nemes előadását; az ős hajdankor prófétáinak és pogány bölcseinek magasztos gondolatait, erényes, nagyszerű tetteit; a külön korszakok jeles férfainak nemesebb vágyait, törekvéseit és gyakorlati tevékenységét. S ez ihletést Istentől származottnak tekintette, a „kitől száll alá minden jó adomány és tökéletes ajándék“.

A biblia ihletése tehát lényegileg ama világosságban áll, a melylyel az egyes könyvek írói az általok leirt igazságokról bírtak. Különösen az új testamentom ihletése Jézusnak bölcsességében „mély Isten- és ember-szeretetében, s magát az emberiségért feláldozó készségében“. A biblia ihletése nem egyéb annak nagy embereinek, hőseinek, költőinek, prófétáinak, evangélistáinak és apostolainak ihletésénél. Ez írók iratait csak anynyiban lehet ihletettnek tekinteni, a menyinyiben az általok érzett erkölcsi és vallásos igazságok ereje, valamint saját lelkületök is felismerhető irataikon.

Ha a bibliai írók szellemét irataikból minden előítélet nélkül vizsgáljuk, azonnal feltűnik előttünk az az árnyék, a melyet az isteni gondviselés az egyes korszakok íróinak lelkében és élet-történetében hagyott azért, hogy a világosság annál észrevehetőbb legyen. Ez árnyak onnan vannak; mert ők az igazságnak részleteire koronként jutottak. Ez az oka annak is, hogy az igazság felfogásában és előadásában különböznek egymástól koronként, néhol lényegben, néhol alakban. Tehát, miután az egyes bibliai írók az igazságnak mind felfogásában, mind előadásában egymástól anynyira különböznek, — ennélfogva sem őket, sem irataikat nem lehet absolut egésznek és csalhatatlannak tekinteni. Azonban bárha a szent írók nem voltak is csalhatatlanok, és bár e szerint menthetetlenül özszeomlik is az orthodoxia lélekölő, hamis betü-elmélete, mindazáltal a biblia tanulmányozása azt a mély benyomást teszi a tiszta, kegyes lélekre, hogy Istennek az a célja az emberiség nevelésében, hogy azok lelkeit felemelje magához és egyesítse saját lelkével.

A g y m n a s i u m.

Köznevelésünk érdekében legélénkebb mozgalom mutatkozik középtanodáink — jelesen gymnasiumaink körül. Az „Organisations Entwurf“ nyomán életbe léptetett szervezet egészen megváltoztatta volt gymnasiumaink hajdani szervezetét, s ha őszintén akarunk szólani, mi kik mind a régebbi, mind pedig az Entwurf által előidézett viszonyokat gyakorlatból ismerjük, kénytelenek vagyunk bevallani, hogy az idegen hatalom által réánk erőszakolt szervezet valójában áldásos hatású volt gymnasiumainkra s annak nyomán egész köznevelésünkre. Hitfelekezetünk s mondhatni hazánk összes gymnasiumaiban nagyobbára az Entwurf nyomán felállított szervezet van jelenleg életben, néhol némi módosításokkal, s e módosítások is jobbára csak a tantárgyak béosztására vonatkoznak.

Az Entwurf által megállított szervezetet életbe léptetett hatalom és idegen befolyás elenyésztével, számtalan irányu reform törekvések merültek fel részint a gymnasiumokat tartó vallásfelekezetek kebelében, részint az irodalomban, a kormány s ma holnap a törvényhozás útján. A reform szükségessége különösen három okból sürgettetik. Azt állítják ugyanis, hogy gymnasiumaink jelen szervezetökben kizárólag tudományos — humanisticus — intézetek s annál fogva korunk reális igényeinek nem felelnek meg, mint-hogy a reál tudományokra és az iparos életre szükséges ismeretekre nincs tekintet. Ebből foly a második hiány, az tudni illik, hogy a gymnasiumba lépett növendékek telyesen a gymnasiumi tanfolyamra vannak szoritva, mert hajlamaik, és képességeik fejlődésével, és annak irányának változtával nem léphetnek más fajtáju, jelesen pedig a reál iskolába. Harmadik hiányául a gymnasiumi jelen szervezetnek azt hozzák fel, hogy a magasabb — egyetemi szaktudományok tanulhatására nem készíti el kellően a növendékeket. E három állítólagos hiány pótlására állanak elé napjainkban az ujjabb meg ujjabb szervezeti tervek és javaslatok; e három állítólagos hiányon való segítség vágya sugallatta a nagyméltóságú vallás és közoktatási miniszter ur által készített szervezetet és törvényjavaslatot is, mely lényegében is, de leginkább alakjában telyesen megváltoztatni szándékszik gymnasiumaink jelen szervezetét.

Állítólagos, képzelt hiányoknak nevezők az ellenvetéseket, melyeket a jelen szervezet ellen fel szoktak hozni, igen mert meggyőződésünk szerint, megfontolva a gymnasium hivatását, világosan kitűnik, hogy a felhozott hiányok közül némelyek csak képzeltek; sőt az is, a mit tévesen hiánynak tartanak, tulajdonképpen előny.

A gymnasium célja, és hivatása a mi nézetünk szerint, mint neve is mutatja az emberi léleknek, a növendékek szellemi képességeinek, erőinek minél több oldalu — általános fejlesztése, ítélő, okoskodó tehetségöknek, a szép izlés, a magas és nemes érzelmek fejlesztése, szilárdítása. E formális képzést a tudomány által eszközli a gymnasium. Vagy határozottabban beszélve a gymnasium hivatása, hogy nyolcz évi fokozatos és általános képzés után a belőle kilépő, közepes szellemi tehetséggel, de kellő szorgalommal és akarattal bíró 18 éves ifju egyfelől bármely szaktudomány alapos és sikeres tanulására képes legyen, másfelől a szakmáján kívüli más tudományokból is annyit sajátított legyen el, a mennyivel a kor általános műveltségi viszonyaihoz képest az életben és társadalomban, minden tudományos pályán levő művelt embernek birni kell E szerint a gymnasium valójában tudományos célú intézet, a mennyiben a magasabb tudományos képzésnek előiskolája, s ennél fogva nem bévégzett egész, hanem csak kezdet és alap, melyet az egyetem és élet végez bé. A gymnasium e hivatásának tekintetbe vételével kell megítélnünk és megszabnunk munkálkodása körét, e hivatáshoz kell mérnünk a sikert, melyet a gymnasiumtól várunk és követelünk, e hivatás tekintetbe vételével kell megítélnünk a nehézségeket is, melyeket mint hiányokat gymnasiumaink ellen fel szoktak hozni. •

Kizárólag humanisticus irányuak levén gymnasiumaink, korunk reális irányu igényeinek nem felelhetnek meg; e feltevésből indulva ki idomitgatják, s idomitja különösen a közép iskolákat illető törvényjavaslat a gymnasiumok négy alsó osztályát, ugynevezett reál-gymnasiumokká. Az egy oldalu humanismus vádja valójában iskoláink hajdani szervezetét méltán megillette; azonban az Organisations Entwurf által teremtett s annak nyomán később általunk életbe léptetett módosítás után e váddal méltatlanul illetnök a gymnasiumot. Lényegileg miben áll jelen szervezetökben a gymnasiumok humanisticus iránya? A görög és latin nyelvnek terjedelmes tanításában; s a real irány kedvéérti változtatás anynyiból áll, hogy a görög nyelv a gymnasium hat alsó osztályából kizáratott, s a felsőbbekben is csak némely tanulókra tétetett kötelezetté; azok a

tantárgyak például, melyek a mostani ugynevezett reálgymnasium tantervébe fel vannak véve, az Entwurf által életbe léptetett s később módosított szervezetben majd mind megvannak és taníttatnak; az egy görögnyelv van teljesen kizárva az eddigi szervezet szerénti négy alsó osztályból. Ezt különben részünkről is helyesnek találjuk, s kik gymnasiumaikról tíz év óta szabadon rendelkeznek, már régóta kizárták gymnasiumaik alsóbb négy osztályaiból; ennél fogva tehát ez osztályoknak a reál képeztetés tekintetéből sem igen volt szükségök új szervezetre, leginkább didacticai tekintetből a tantárgyak beosztásán kellene némi módosításokat tennünk.

A törvényjavaslat szerént e négy osztály ki- vagy reál-gymnasium név alatt önálló szervezetet nyerne, béfejezett munka-körrel, sokoldalú hivatással, a menyinyben egyfelől előiskolája lenne a további gymnasiumi, vagy reál képezésnek, más felől bévégzett tanfolyam lenne azok számára, kik ennek végeztével az életbe lépnek ki. Hármás levén célja e négy éves tanfolyamnak, természetesen lehetetlen, hogy mindeniknek egyaránt, különösen pedig kellő mértékben szolgáljan. A reál- vagy más szakiskolákba lépőknek például semmi szükségök sem levén arra, hogy a latin nyelvet négy éven keresztül teljes mértékben mint főtárgyat tanulják, az arra fordított tetemes idő valóságos veszteség reájok nézve, anynyival inkább, mert pályájok további folytában nincs alkalmok, hogy e nyelvben szerzett ismeretöket értékesítsék, hanem ha kivételesen ismét át nem lépnek a gymnasiumi tanfolyamra, miként ezt a törvényjavaslat indokolása szerént tehetik. A fél-fél éves természet- és vagyteni futolagos rövid folyam pedig nem igen nyújt anynyi szolgálatot a reál iránynak, hogy azért a gymnasium ez osztálya növendékeit, más tárgyak rövidítésével arra szorítsuk; hiszen a növendékek akár a reál iskolába, vagy gazdasági intézetbe, akár képezdében lépnek, akár a gymnasiumban maradnak, azokat a tantárgyakat később bővebben, kellő készütséggel úgy is tanulják. Oly egyesekért, kik a négy gymn. osztály végeztével az életbe lépnek, tehát egyes kivételekért a rendszeren erőszakot tenni nem szabad, anynyival inkább, mert tapasztalatom szerént azon növendékek közül, kik a IV. gymn. osztályt elvégzik, csak ritkán lép ki az életbe egy-egy, a nagyobb rész megmaradt a tanulói pályán. E szerént az átalakítás fő céljára a reál képezésre nem munkál kellően az átalakított reál gymnasium.

Leginkább szolgál szeríntem a törvényjavaslati tervezet szerinti kis- vagy reál gymnasium, a gymnasium céljára. A gymnasium

négy alsó osztályának főbb célja a nyelvészet; e terv szerint e négy osztály számára az anyanyelv mellé két idegen nyelv van felvéve, ugymint a latin és német. S e szerint három nyelv; ezt szükségesnek és elégségesnek is tartom, a sorrendet azonban nem helyeselhetem.

Fejlett koru s az anyanyelvbeni alapismerettel és nyelvérzékkel felkészült növendékeknek több nyelvet egyszerre jó sikerrel lehet tanítani; de a gymn. alsóbb osztályainak fejletlen, s az anyanyelv ismeretében sem képzett növendékeinél több nyelvnek egyszerre való tanulása zavart és értetlenséget okoz. Igen helyesnek tartom a törvényjavaslati szervezet azon intézkedését, mely szerint az idegen nyelvek két évi időközzel vétetnek fel tantárgyakul. Én azonban mind neveléstani szempontból, mind pedig az élet által igényelt okokból helyesebbnek tartom évenként venni fel egy-egy új nyelvet, úgy, hogy mindenik esztendőben egy nyelv legyen a főtantárgy. E szerint az első évben jöjjön az anyanyelv, hetenkénti négy órával; második évben a német, hetenkénti hat vagy több órával; a harmadikban a latin hasonló módon. Az ily módon beosztott nyelvészeti főtantárgyakhoz illő arányban csatlakozván a reál tantárgyak, az így szervezendő alsó két osztály, s ha a latin nyelv megkezdése a negyedik osztályba tétetnék, a három első osztály tulajdonképpen a reál és polgári iskola három első osztályaival párhuzamos osztály lenne, és addig, míg hazánkban kellő számú alreál és polgári tanodák állanának fel, azok helyét igen jól pótolnák, anélkül hogy a gymnasium tulajdonképpeni célja és hivatása ez által kockáztatva lenne.

Azonban vélekedésem szerint a gymnasiumnak legfeljebb három alsóbb osztályát lehet mind a gymnasium mind pedig a reál iskola hivatásának veszélyeztetése nélkül ily módon ugyyszólvá összeházosítani. Tagadhatatlan ugyan, hogy eddig és jelenben többen léptek és lépnek ki a gymnasium alsóbb pár osztályából közvetlenül más, jelesen az iparos pályára; igen természetes. Hazánkban ugyanis mondhatni napjainkig a középtanodai nevelés és tanítás kizárólag a gymnasiumokra volt utalva, nem lévén más intézetek. Az olyan szülők tehát, kiknek az elemi iskolákat végzett fiai még igen fiatalok voltak az iparos pálya megkezdésire, vagy a kik fiaikat magasabb képezetésbe törekedtek részesíteni, mint a menyit az elemi tanfolyamba nyerhetek, fiaikat a gymnasiumba adták, hogy ott pár évig még tanuljanak, mivelődjenek. Ezért oly népesek jelenben a gymnasiumok alsóbb osztályai. E bajon azonban

már részint segítve van az 1868. évi XXXVIII. törvényczikkben rendelt polgári iskolák s a jelen törvényjavaslat szerint felállítandó alreál iskolák által; anynyira, hogy ezután a szülők az elemi és népiskolákat végzett fiaikat oly intézetbe vihetik, a melyeket a gyermekek szellemi természetes képessége és saját magok egyéni körülményei számbavételével legcélszerűsabbnak s gyermekeik jövőjére leghasznosabbnak tartanak.

A gymnasiumok alsóbb osztályait jelen szervezetökben sem elég méltán, annál kevésbbé illetheti a humanisticus egyoldalúság és a reálék teljes elhanyagolásának vádja, ha a latinnyelvnek a harmadik vagy negyedik osztályba tételével a nyelvészeti oktatást az általom ajánlott mód szerint indítatjuk meg és rendezzük bé.

Az egyoldalú humanismus vádja — vélekedésem szerint — még kevésbbé méltán illeti a gymnasiumok felsőbb osztályait, hol a formalis képzés megszűnván, a tanítás határozottan tudományossá válik mind magokat a tantárgyakat, mind pedig azok tanításának módját illetőleg. Az emberi tudás tárgyai, azok a tárgyak, melyekkel korunkban az emberi szellem foglalkozik, mind fel vannak véve a felgymnasiumi oktatás keretében: a szám- és mértan, a természettan és terményrajz, a vegytan, szóval az ugynevezett reál tudományok s azok rendszerei rendszeresen tanítatnak. Való ugyan, hogy a költészet- és szónoklat elméletére sok pályán talán semmi szüksége sincsen az élet emberének, de tudása egy tudományosan művelt embernek sem káros; de az azzal kapcsolatos nemzeti anyanyelvnek, a nemzeti irodalomnak, azoknak a műveknek, melyekben a nemzet miveltsége, szelleme nyilatkozik, ismerete, tanulmányozása és megkedvelése bár melyik tudományos emberre nézve elkerülhetetlenül szükséges; magyar nemzeti életünknek, lételünknek, egyik nélkülözhetetlen tényezője. A görög és latin írók olvasása valójában csekély reális hasznot, az életre szükséges ismeretek közül keveset nyújt: azokat a gazdasági ismereteket, tanokat, például — melyeket Virgilius georgiconjából merithetni, egy gazdasági iskolában pár óra alatt könnyen, még pedig a tudomány jelen állása szerint jobban is meglehet tanítani, igen de a szellem ama remek miveivel való foglalkozás, azokali barátkozás, menynyire képi, menynyire emeli és nemesíti a növendékek lelkét, s azok az oktatások, magyarázatok, melyeket a tanár az azokali foglalkozás közben növendékeinek nyújt, menynyire gazdagítják ezek ismereteinek tárházát, pallérozzák erkölcsüket, nemesítik jellemöket. A történelem az élet mestere, az emberi szellem munkálkodásának, az embe-

riség életének tükre, melyben a növendékek a multat látni tanulván, megszokják miként kell megítélni a jelent s következtetni a jövőre. Az a rövid bölcselmi folyam, mely a gymnasiumi oktatás keretébe bészorítható, a növendék szelleme munkásságát, gondolkodását és ítéletét szabályozza, s a magasabb speculativ tudományokra kedvet és vonzalmat önt belé.

Igaz ugyan, hogy az ismereteknek azon mennyisége, melyet a növendék a gymnasiumi tanfolyam alatt szerezhet, még nem elégséges arra, hogy korunkban kivált a magas fejlettségű reál szakmák kívánatainak közvetlen megfeleljenek; igaz, hogy az az előmenetel, melyet a tudomány egyes ágaiban a növendékek a gymnasium falai közt tesznek, nem képesíti őket szakképzett emberekké. De a gymnasiumnak ez nem is célja. A gymnasium a tudományos pályák versenyfutóját tartja kezében, azt készíti pályájára s fejtí annak sikerrel leendő megfuthatására benne a szükséges erőt. A gymnasium növendékei csak emberek, nincs közöttök sem mathematicus, sem physicus, sem gépész vagy vegyész, nem theologusok, sem bölcsészek, nem historicusok, vagy zoologusok. A gymnasium nem állít elé szaktudóst. De hivatása és kötelessége oda munkálni és növendékeit oda fejleszteni, hogy ezek a gymnasium tanfolyam bévégeztével, ennek folytában kifejlett vonzalmok, értelmi fejlettségek, tudományos képzettségök, anyagi viszonyaik, jövőjük megfontolása, utmutatása és parancsa szerint jó mathematicusokká, chemicusokká, theologusokká, szóval jó szaktudósákká képezhessék, művelhessék magokat.

Az is igaz, hogy a gymnasiumban nyert képzettség egy magára senkinek sem ad a kezibe kenyeret. S hogy másfelől a gymnasium hivatásának az én felfogásom szerinti meghatározása materialis irányu korunk felfogása szerint igen elméletinek, ideálisnak látszik, s talán az élet igényeinek, szükségéinek nem telet meg; nem eszközölvén a magasabb reális képzést. A mindennapi hasznosságot, az iparos élet szükségéit véve tekintetbe, a gymnasiumi oktatást erre nézve magam sem látom kielégítőnek, teljesen célszerűnek; igen, de erre is csak azt felelhetem, hogy a gymnasiumi oktatásnak ez nem is célja, s a gymnasiumnak nem is hivatása ennek szolgálni; eddig a szakiskolák hiányában kénytelen volt szolgálni, s a vallás és közoktatási minisztérium által ajánlott reál-gymnasium két alsóbb osztályának az én vélekedésem szerinti módosításával még ezután is szolgálhat. Egyébaránt a reális tanítás jövőjét és sikerét én már biztosítva látom különben is részint a

törvény által már elrendelt polgári iskolák, részint a középtanodai oktatásról szóló törvényjavaslatban ajánlott álreáltanodák által, s meg vagyok győződve, hogy ha a nagyméltóságu miniszternek sikerül, különösen a polgári iskolákat, a törvényszerinti szám szerint felállíttatni s virágzó állapotra emelni, örök elismerésre, hála-ra kötelezi el maga iránt társadalmunk egyik nevezetes osztályát: ugyanis a nagy száma s társadalmi állásánál fogva igen jelentékeny bourgeois, kizárólag ez intézetre van utalva, ebben szerzi tudományos képeztetését, ebben eszközi művelődését.

Magasabb réal-szakképzettséget sem nyújt a gymnasium az ő növendékeinek, ezért is tartják sokan hiányosnak és céltalannak a gymnasiumi tanfolyamot, s ezért állították és állítják a felsőbb réaliskolákat előkészítő intézetül a műegyetemre. Valójában ismerve korunk reális áramlatát, ismerve az életet, mely saját emberi és polgári tartozásai teljesíthetéseért az ember ereje, munkássága nagyobb részét igénybe veszi, tudva azt, hogy napjainkban a szellemibb munkásság és képesség a reális tudományok útján, az anyagi téren értékesítheti inkább magát, s ennél fogva a reálismeretekben és tudományosságban képzettséget maga az élet igényli és keresetté teszi; ha a gymnasiumi tanfolyam a növendékeknek ez irányban készülését gátolná vagy akadályozná, magam is elítelném s megváltoztatandónak tartanám. Ámde teljesen és tökéletesen meg vagyok győződve arról, hogy a gymnasium éppen oly jól, sőt merem állítani, jobban képes elkészíteni a műegyetemi tanfolyamra növendékeit, mint a fel-reáliskola az övéit. És ez a két fajtájú intézet természetének, munkálkodásának és hatásának természetes következése. A réaliskolában a növendékek szellemi munkássága mondhatni kizárólag egy bizonyos, meghatározott irányba levén terelve és vezetve, bizonyos korlátoltsággal, félszeg képzettséggel lépnek a műegyetembe, mely félszagséget e hasonló irányu és munkásságu intézet sem bir kipótolni, helyrehozni. S ha a fel-reáliskola növendékei talán több gépíes készséget visznek a műegyetembe, a gymnasium növendékei magasabb értelmi fejlettséggel lépnek abba, mely magasabb értelmi fejlettségre a gymnasiumnak az emberi szellem általános természetéhez szabott, minden irányu képzése, s az egyes tudományoknak bár csekély mértékben, de öszhangzatos elsajátítása által emelkedtek. E magasabb értelmi, szellemi általános fejlettségöknél fogva képesebbeknek kell lenniök a műegyetemeni tanulásra is, mint a {réáliskola növendékei; annyival inkább, mert egy évvel korosabbak is, mint a réaliskola

növendékei, a mi fejledező korban, mindnyájunk tapasztalata szerint, nagy különbség. A gymnasiumi tanfolyamnak a reáliskolai felletti előnyét magok a műegyetemek is elismerik; hiszen valamint minálunk, úgy Németországban, Franciaországban, sőt a reális oktatás hazájában, Belgiumban is a műegyetemen szivesebben fogadott újonczok a gymnasiumokból és az ezekkel rokon athenaeumokból menő növendékek, mint a fel-reáliskolákból belépők.

A gymnasium e szerint nem csak nem gátolja, akadályozza a magasabb reális képzést, a műegyetem sikeres hatását, sőt annak mondhatni csak az munkálván kellően kezére, a gymnasiumi jelen szervezet szerinti tanfolyamot e tekintetben is czélszerűnek, elégségesnek tartom; sőt tovább megyek s bár tartózkodva kimondom, hogy én jól szervezett gymnasiumok mellett, a fel-reáliskolákat valóságos fényűzési cikkeknek tartom, s ha tőlem függene, a műegyetemi, magasabb reális képzés útját is a gymnasiumon vezetném keresztül. Azokat, kik ez állításomat netalán együgyűségnek, elfogultságnak, vagy botor merészségnek neveznék, hosszas indokolás helyett az életre és gyakorlatra utasítom. A reáliskola eszméje Németországé: volt idő, midőn ez eszme ott is éppen oly divatos volt, mint minálunk most, a kormányok és az egész nemzet versenyezett a reáliskolák állításában, az ifjuság tódult az új intézetbe, a gymnasiumokat reáliskolákká alakították, és ma már a polgári s ezekkel rokon, alsóbb fokú ipariskoláknak száma folytonosan gyarapszik, az ily intézetek szépen virágoznak, ellenben a reáliskolák száma naponta apad, anynyira, hogy, például Poroszországban, ma kétanynyinál is több gymnasium van, mint reáliskola. És miért? mert a divatos mámorból némi csalódásra ébredtek fel, s átlátták, hogy a reális iskolák által képviselt irány nem csak a tudományos magasabb műveltség, de még az élet igényeinek sem felel meg: a reáliskolákból kikerült fiatalok nagy sergéből azon nagyobb rész, mely nem ment a műegyetemre, félszeg és hiányos képzettsége okán nem birt elhelyezkedni a társadalomban, s éppen ezért az egyes kormányok, hogy e bajon segítsenek, szükségesnek látták, hogy a reáliskolák növendékei előtt nyissák meg az erdőszeti-, bányászati- és postahivatalok ajtóit, sőt a közigazgatás és igazságszolgáltatás körébe is felvették az alsóbb, kezelő állomásokra, és így a téves irány miatt igen sok szép tehetség lett elbénítva, alárendeltségre kárhozthatva. Hasonló okok mindenütt hasonló következtetéseket eszközölvén, hasonló ferdeség és baj követ-

keznek be nálunk is, ha a közép nevelés kiválóan reálirányba tereltetve, a reáliskolákba vitetnék.

Végül is, ha a gymnasium kiválóan humánus irányu intézet lenne, s ha határozottan megáll azon hivatása és célja mellett, hogy a tanulói pályára szánt növendék seregben a magasabb tudományos műveltség iránt hajlamot és kedvet ébresztszen, hogy annak útját megmutassa s a növendékeket ezen elindítsa, s hogy ennél fogva a társadalmi magasabb kulturának megkezdője, tényezője legyen, ne aggódjunk rajta, ha ifjúságunk a szellem magasabb tájai felé vezettedik; eléggé fogja majd gátolni emelkedésében az élet, anyagi terheivel. Jobban ismerem az életet, hogysen a vagyon szerzést Horatiussal mocsoknak és szenyfoltnak tartsam; de mégis azt állitom, hogy korunk materiális, anyagi iránya ellen egyik biztosabb óvszer lehet a gymnasium által megkezdett tudományos műveltség terjesztése, szilárdítása. Őrizzük meg nemzetünk ifjúságán e zománczot; istápóljuk törekvésében. És nemzeti műveltségünk kitől várhatja méltóbban ez irányban a pártolást, mint ragyogó, nemes és valójában h u m á n u s szellemű közoktatási miniszterünktől.

Másik vád, melyet a gymnasium ellen felhoznak, az, hogy növendékeit nem készíti el kellően a magasabb szakintézetekben, egyetemekben, akadémiákban jó sikerrel való tanulásra, képzésre. Ha ez állítás való, akkor a gymnasium hasztalan, nem felelven meg hivatásának. Vajjon méltán illethetni e váddal a gymnasiumot? Vádolják a gymnasiumot azzal, hogy humanisticai, s mégis, miként fennebb látók, e humanisticai jellegű gymnasium, a kizárólagosan a reáltudományokban magasabb szakképzettségre munkáló műegyetemek számára jobban elkészíti a növendéket, mint a kizárólag reálirányu és jellegű fel-reáliskola; s miután ez áll, fel lehet-e tenni, hogy a többi magasabb szaktudományokra, melyek inkább humanisticai irányuak és jellegűek, a hasonló irányu és jellegű gymnasium ne készitené el eléggé növendékeit? Részemről hosszas tapasztalás után arról vagyok meggyőződve s azt látom, hogy minden olyan növendék, ki a tudományos pályára a természettől eleve elegendő szellemi képességet, talentumot nyert, s e mellé kellő munkássággal és akarattal bír, midőn nyolcz évi okszerű és általános képzésben részesült a gymnasiumban, ebből kiléptével, 18 éves korában, bármely szaktudomány jó sikerrel megtanulására képes. A középtanodai oktatást illető törvényjavaslat indokolásában ez állítással szemben az akadémiák és egyetemek tanárainak ellenkező állítása hozatik fel. Szabad legyen itt kimondanom, hogy

az említett tanárokat e tárgyban nem tartom anynyira illetékeseknek ítéletet mondani, mint a gymnasium tanárait. Az egyetemi tanár az egyetem jellegéhez hiven, minden mellékes tekintettől menten, arra törekszik s az a kötelessége, hogy saját szaktárgyát minél érdekesebben s a hallgatóságra nézve minél sikeresebben adja elé, nem szabja magát személyhez, vagy meghatározott formákhoz; hallgatói értelmi fejlettségével nem gondol, anynyival kevésbé, mert nincs is alkalma kiismerni, a nagyobb részszel soha sem is beszél, legfeljebb a beiratáskor látja pár perczre; miként tudna tehát ítéletet mondani arról, hogy a gymnasium növendékei mily készütséggel lépnek az egyetembe. Az akademiák tanárai gyakrabban foglalkoznak ugyan az ifjakkal, de nem anynyira, hogy megmondhassák: mily állapotban kerültek és kerülnek kezeik közé. Mi, a gymnasiumok tanárai, kik naponta érintkezünk és foglalkozunk növendékeinkkel, kik nyolcz évig kísérjük eléhaladásaikban, kik ismerjük képességeiket, készütségöket; másfelől ismerjük az egyetemek és magasabb szakintézetek természetét, hivatását és munkakörét; mi egyedül vagyunk képesek megbírálni és megítélni azt, hogy a kezeink közül kikerülő növendékek mire képesek.

Ha a gymnásium jelen szervezetében nem képes a növendéket a szaktudományoknak az egyetemen vagy más szakintézetekbeni tanulására elkészíteni, annál kevésbé lenne képes a három irányu lyceumi szervezettel, mely eddig eléadott nézeteimhez képest a gymnasiumi oktatás öszhangzatos rendszerének teljes felzárása lenne.

A törvényjavaslat szerinti lyceumi szervezet intézkedése nyomán a növendékeknek már 16, sőt mivel a törvényjavaslat szerint kilencz éves korukban is beléphetnek a gymnasiumba, már 15 éves korukban pályát kell választaniok, s el kell magokat határozni a reális, a jogi és bölcselmi szakok közül valamelyikre. Én ezt lehetetlennek tartom, mert nem látom át mily okon és mily alapon történhetik ez elhatározás? A szakpálya választásában bár mellékes, de mégis igen lényeges tényező a tanuló növendékek és tanítató szülők anyagi viszonya; költséges és terhes viszonyaink között, a növendékek, különösen pedig a költsékezést nehezen bíró szülők azt nézik: melyik szakpálya nyújtja a jutalmat előbb és nagyobb mértékben; de e mellékes tényező mellett bizonyosan leglényegesebb határozó ok a növendékeknek a választandó szaktudomány iránti hajlama és szeretete. E hajlam és szeretet pedig csak is magával a tudományval való foglalkodás, megbarátkozás után

fejlődik ki; de mivel a 16 vagy 15 éves gyermek a gymn. hat osztályában, kivált a törvényjavaslat szerinti tervezet szerint még tudománytal is szólva nem is foglalkozott, nem különösen anynyira, hogy azzal megbarátkozott legyen, igen természetesen hajlam és szeretet sem fejlődhetett benne valamely szaktudomány iránt, következésképpen nincs mi vezérelje a szakpálya választásánál. S mert „ignoti nulla cupido“ a korai szaktudomány választása csak külső, mellékes hatásokra történhetik. Állítják ugyan, hogy vannak a gyermekekben önkéntes, természetes hajlamok s ezek szerint határozhatják el a növendékek magokat a szaktudományokra. Tudom, hogy a fejledező gyermeki korban véletlen körülmények, észre nem vett hatások és tényezők kelhetnek a gyermekekben hajlamokat és vonzalmakat, melyeket megfejteni nem bírnak; de ugynevezett eredeti, természeti vonzalmakat, kiváló képességeket — megvallo- lom — hosszúságos tanítói pályámon még nem tapasztaltam a kezem alatt megfordult sok tanuló között, ellenben tapasztaltam azt, hogy minden jóra való növendék a gymnasiumi tantárgyakat egyenlő jó sikerrel mind megtanulta; s tapasztaltam azt is, hogy a jóra való növendék a gymnasiumi tanfolyam elvégzésével abban a szaktudományban, melyet magának választott, vagy választania kellett, mindig jó sikerrel tanult. Lehetetlennek és helytelennek tartom tehát a lyceumi tanfolyamnak szakszerű trifurcatioját, mert e szervezet a természet és növendékek képzése ellenére a szakpálya választást igen korán erőszakolja. De veszedelmesnek tartom azért is, mert a középiskolai oktatás három igen jelentékeny utolsó évet megzavarná és meglazítaná. A gymnasium három utolsó évében kezdődik és foly tulajdonképpen a tudományos oktatás, az alsóbb osztályokban ez mind a tantárgyak, mind pedig az oktatás módjánál fogva inkább formális levén. E három osztályra nézve szükséges tehát, hogy a növendékek az egyes tudományos tantárgyakban összehangatosan, kapcsolatosan vezettessenek, s a félszeg egyoldalúság kikerülése tekintetéből minden tantárgyból egyenlő képzettséget nyerjenek, ha tehát a növendék idejekorán el kezd egy irányban haladni, okvetetlen egyoldalú leendő haladása, miveltsége, a mi mind a fiatal, e korban hatalmas terjedékeny ruganyosságú szelleme e sajátosságával ellenkeznék, mind pedig jövőre teljes és általános miveltségére kártékony hatással lenne. A gymnasium, vagyis lyceumi tanfolyamnak szakmák szerinti megosztását azért sem tartom czélarányosnak, mert ennek nyomán némely tantárgyak a növendékek önkényes választására, kényére levén fentartva, a ta-

pasztalatlan növendékek nem tudnák magokat tájékozni, s mert a facultativ tantárgyakra is időt kellene szakítani, a kötelezett tantárgyak nem nyújtanának elég anyagot foglalkozásoknak, a facultativ tudományokra pedig nem fordítván kellő figyelmet és gondot, könnyen munkátlanságra és henyeségre vetemednének. E korban még nagyon is szükségök van a növendékeknek a rendszerre; s az intézetnek magának szervezete által ugyyszólva még kalauzolni kell őket. Az ily öszhangzatos vezérlés és képző-hatás hiánya még-érezhetőbb lenne oly lyceumokban, melyekben csak két szak állíttatnék be; vagy a hol a tanfolyam két évre szabhatnék. Véleményem szerint egy organicus és okszerű egész intézeten mellékes tekintetekből ily kivételes erőszakolást követni el soha sem tanácsos, mert lehetetlen, hogy az intézet növendékei károsítása nélkül történhessék.

A gymnasiumi tanfolyamnak a lyceumi szerkezet szerint kilencz évre leendő kiterjesztését sem tartom kívánatosnak és szükségesnek. Anyagias korunkban sietünk élni s minél korábban óhajtjuk szedni fáradozásunk gyümölcsét, élvezni munkánk jutalmát; az iparos pálya növendékeinek már a készülési folyamatban jövedelmez, a tanulói, a tudományos pálya növendékei csak szellemi és anyagi bérházást tesznek az iskolában. És e pályára a készülési útja most is meglehetősen hosszú; a tizenhét—tizennyolcz évig tartó iskolázást mind a tanítató szülők, mind pedig — valljuk meg őszintén — a tanuló növendékek megunják. A gymnasiumok székhelyein lakó növendékek, kézügyben kapván az intézetet, korán beléphetnek a gymnasiumba, s mégis az érettségi vizsgára álló ifjak nagyobb része 19, sőt 20 éves; s azok, kik a 6 éves folyamú népiskolából lépnek a gymnasiumba, legjobb esetben 12 éves korukban kezdenék itt meg a tanulást s 21 vagy 22 éves korukban lépnének az öt vagy hat évig tartó egyetemi tanfolyamra. Ok nélkül ne nyujtsuk hát a gymnasiumi tanfolyamot, mert ha ennek munkakörét és teendőjét hivatásához, természetéhez mérjük, át fogjuk látni egyfelől azt, hogy a rajta végig hatolt növendéknek képesnek kell lennie a szaktudomány tanulásának megkezdésére, másfelől azt, hogy ennek akkor már el is jött az ideje.

A gymnasiumról a fennebbieken eléadott nézeteimet rövidbe foglalva azt állítom: hogy a gymnasium határozottan tudományos intézet lévén, hivatása növendékeinek anynyi általános műveltséget nyújtani, hogy azok annak alapján a k á r m e l y szaktudomány megtanulására képesek legyenek. Ennélfogva lehetetlennek tartom

a középfoku szakintézetekkel, névszerint a realiskoláivali oly szoros összekötését, hogy a növendékek egyik fajtájú intézetből a másikba s meg vissza vándorolhassanak.

A gymnasium céljára megfelelőnek tartom az „Organisations Entwurf“ által nálunk megalapított szervezetet, a tantárgyak beosztására, sorrendjére nézve már több gymnasiumba tényleg behozott és behozandó szükséges módosításokkal; jelesen opportunitási tekintetből az alsóbb fokú szakintézetekkel összeférkezésért a két alsóbb osztálynak az eléadtam mód szerinti átalakítását lehetségesnek és most még szükségesnek is tartom.

Mivel pedig nézeteimmel nagyon megegyezőnek találom azon tervezetet, melyet unitárius egyházi képviselő tanácsunk felhívására kolozsvári főtanodánk igazgatósága még 1867-ben készített, nem tartottam feleslegesnek itt legalább kivonatban közölni füzetünk olvasóival, hogy hitfeleink vele megismerkedhessenek; különösen most, midőn a középtanodai oktatásra szolgáló intézetek szervezése országos kérdés.

A tantervet a következő általános elvek vezetik bé :

Először

Másodszor: Iskoláink körül teendő intézkedéseinkben alapul és kiindulási pontul az 1842 és 1843-i egyházi főtanácsok által elfogadott tervezetet kell vennünk: mert a lélektani, — neveléstani s logikai elveket, melyekre azt a tervezetet akkor fektették, hosszas gyakorlat és megpróbálás után is igazaknak, helyeseknek, s gyakorlatilag nemcsak kivihetőeknek, hanem igen hasznosoknak is találtuk.

Harmadszor: A tudomány és tudományos irány mellett vegyük tekintetbe, az életet az ő igényeivel; továbbá polgári, társadalmi, s különösen egyházi viszonyainkat, s ezek szerint ugy igyekezzünk szervezni iskoláinkat, hogy a növendékek képzettsége az élet és társadalom, a vallás és egyház igényeinek megfelelően. Kolozsvári fő iskolánknak pl. oly intézetnek kell lenni, hol az egyszerű mesterember, kereskedő vagy földmives szerény pályájára az írásban és olvasásban, a számtanban, termény és földrajzban, s mindenek felett az anyanyelv gyakorlati ismeretében kellő képességet nyerjen. Szükséges, hogy azok, kik a megállítandó tanfolyamat végezve jogi és politikai pályára, gazdaságra kívánnak lépni, vagy független magán életet élnek, s azok, kik mint papok és falusi iskolatanítók az egyháznak szolgálnak; a nyelvekben és nyelvészetben

s a tudomány egyes részeiben anynyi képezést és készülést nyerjenek, a megnyit az élet és társadalom igényel azoktól, kik a társadalomban mint tevékeny tagok kívánnak élni, s a kik jogot és igényt tartanak arra a tiszteletre és becsületre, hogy mivel emberekként tartassanak. Szükséges hogy azok, kik a tudományt egyéni vonzalomból, vagy kenyérkeresés végett mivelni akarják, kik szaktudósok akarnak lenni, elérendő céljukhoz a szükséges alapot és előismereteket iskolánkban megszerezhessék. Ennél fogva

N e g y e d s z e r: Kolozsvári főiskolánk bár szám szerint meg nem határozott, de az előadandó tantárgyak s a tanításukban követendő módszer által három — mondhatni — önálló részből állana, mindeniknek saját iránya és célja levén. Az első reális; a második humanisticus vagyis nyelvészeti; a harmadik tudományos lenne, úgy, hogy a három (jelenleg négy. K) első esztendőben a helyes olvasás és írás, valamint a magyar nyelv elméleti és gyakorlati ismerete mellett reális tantárgyakat tanulna a gyermek; a következő öt esztendő alatt fő foglalkozása a nyelvészet lenne, különösen az anyai nyelv, mint a tudományos nyelvészet alapja; továbbá az élő német, valamint a classicus latin és görög nyelv s az ezekre vonatkozó tárgyak. A nyelvészet mellett ebben a szakban képző tulajdonsága és gyakorlati hasznáért felveendő tárgy lenne a földrajz és a számtan. A tudományos rész a hajdani bölcselmet foglalná magába; a bölcslem mellett tantárgyak lennének a magassabb szám- és mértan, természet- és vegytan, rendszeres terményrajz és történelem; továbbá az előbbi folyamban megtanult nyelvek irodalma.

Ö t ö d s z ö r: A vallás tanítása az egész tanfolyamon végig mindig folyna.

H a t o d s z o r: Az őszzes tanulási idő tizenegy (illetőleg 12). év.

Nyelvészeti I. osztály. = I. gymn.	Magyar nyelv hetenként	2 órán.	Magyar nyelv hetenként	2 órán.	
Vallás hetenként	2 órán.	Latin nyelv	"	6 "	
Magyar nyelv	"	3 "	Német nyelv	"	4 "
Német nyelv	"	8 "	Földirat	"	3 "
Földirat	"	3 "	Számtan	"	3 "
Számtan	"	3 "	Írás és rajz	"	2 "
Írás és rajz	"	2 "	Ének	"	2 "
összesen: 23 óra.			összesen: 23 óra.		

Nyelvészeti II. osztály = II. gymn. | Nyelvészeti III. oszt. = III. gymn.

Vallás hetenként	1 órán.	Vallás hetenként	1 órán.
------------------	---------	------------------	---------

<table border="0" style="width: 100%;"> <tr> <td>Magyaryelv hetenként</td> <td style="text-align: right;">2</td> <td style="text-align: right;">órán.</td> </tr> <tr> <td>Latinnyelv</td> <td style="text-align: right;">6</td> <td style="text-align: right;">"</td> </tr> <tr> <td>Németnyelv</td> <td style="text-align: right;">4</td> <td style="text-align: right;">"</td> </tr> <tr> <td>Földirat</td> <td style="text-align: right;">3</td> <td style="text-align: right;">"</td> </tr> <tr> <td>Számтан</td> <td style="text-align: right;">3</td> <td style="text-align: right;">"</td> </tr> <tr> <td>Írás és rajz</td> <td style="text-align: right;">2</td> <td style="text-align: right;">"</td> </tr> <tr> <td>Ének</td> <td style="text-align: right;">2</td> <td style="text-align: right;">"</td> </tr> <tr> <td colspan="3" style="text-align: right; border-top: 1px solid black;">összesen: 23 óra.</td> </tr> </table> <p>Nyelvészeti IV. oszt. = IV. gymn.</p> <table border="0" style="width: 100%;"> <tr> <td>Vallás hetenként</td> <td style="text-align: right;">1</td> <td style="text-align: right;">órán.</td> </tr> <tr> <td>Magyaryelv</td> <td style="text-align: right;">2</td> <td style="text-align: right;">"</td> </tr> <tr> <td>Latinnyelv</td> <td style="text-align: right;">4</td> <td style="text-align: right;">"</td> </tr> <tr> <td>Németnyelv</td> <td style="text-align: right;">3</td> <td style="text-align: right;">"</td> </tr> <tr> <td>Görögnyelv</td> <td style="text-align: right;">6</td> <td style="text-align: right;">"</td> </tr> <tr> <td>Földirat</td> <td style="text-align: right;">2</td> <td style="text-align: right;">"</td> </tr> <tr> <td>Számтан</td> <td style="text-align: right;">3</td> <td style="text-align: right;">"</td> </tr> <tr> <td>Ének</td> <td style="text-align: right;">1</td> <td style="text-align: right;">"</td> </tr> <tr> <td colspan="3" style="text-align: right; border-top: 1px solid black;">összesen: 22 óra.</td> </tr> </table> <p>Nyelvészeti V. osztály. = V. gymn.</p> <table border="0" style="width: 100%;"> <tr> <td>Vallás hetenként</td> <td style="text-align: right;">2</td> <td style="text-align: right;">órán.</td> </tr> <tr> <td>Magyaryelv</td> <td style="text-align: right;">2</td> <td style="text-align: right;">"</td> </tr> <tr> <td>Latinnyelv</td> <td style="text-align: right;">3</td> <td style="text-align: right;">"</td> </tr> <tr> <td>Németnyelv</td> <td style="text-align: right;">2</td> <td style="text-align: right;">"</td> </tr> <tr> <td>Görögnyelv</td> <td style="text-align: right;">5</td> <td style="text-align: right;">"</td> </tr> <tr> <td>Betűszámтан</td> <td style="text-align: right;">3</td> <td style="text-align: right;">"</td> </tr> <tr> <td>Mithologia</td> <td style="text-align: right;">2</td> <td style="text-align: right;">"</td> </tr> <tr> <td>Mathematicai földirat</td> <td style="text-align: right;">2</td> <td style="text-align: right;">"</td> </tr> <tr> <td>Ének</td> <td style="text-align: right;">1</td> <td style="text-align: right;">"</td> </tr> <tr> <td colspan="3" style="text-align: right; border-top: 1px solid black;">összesen: 22 óra.</td> </tr> </table>	Magyaryelv hetenként	2	órán.	Latinnyelv	6	"	Németnyelv	4	"	Földirat	3	"	Számтан	3	"	Írás és rajz	2	"	Ének	2	"	összesen: 23 óra.			Vallás hetenként	1	órán.	Magyaryelv	2	"	Latinnyelv	4	"	Németnyelv	3	"	Görögnyelv	6	"	Földirat	2	"	Számтан	3	"	Ének	1	"	összesen: 22 óra.			Vallás hetenként	2	órán.	Magyaryelv	2	"	Latinnyelv	3	"	Németnyelv	2	"	Görögnyelv	5	"	Betűszámтан	3	"	Mithologia	2	"	Mathematicai földirat	2	"	Ének	1	"	összesen: 22 óra.			<p>A Bölcselmi tanfolyamban.</p> <p>I. Évesek. = VI. gymn. oszt.</p> <table border="0" style="width: 100%;"> <tr> <td>Vallás hetenként</td> <td style="text-align: right;">1</td> <td style="text-align: right;">órán.</td> </tr> <tr> <td>Algebra</td> <td style="text-align: right;">4</td> <td style="text-align: right;">"</td> </tr> <tr> <td>Állat és növénytan</td> <td style="text-align: right;">3</td> <td style="text-align: right;">"</td> </tr> <tr> <td>Egyetemes történelem</td> <td style="text-align: right;">5</td> <td style="text-align: right;">"</td> </tr> <tr> <td>Latinnyelv</td> <td style="text-align: right;">2</td> <td style="text-align: right;">"</td> </tr> <tr> <td>Görögnyelv</td> <td style="text-align: right;">2</td> <td style="text-align: right;">"</td> </tr> <tr> <td>Németnyelv</td> <td style="text-align: right;">2</td> <td style="text-align: right;">"</td> </tr> <tr> <td>Magyaryelv</td> <td style="text-align: right;">1</td> <td style="text-align: right;">"</td> </tr> <tr> <td colspan="3" style="text-align: right; border-top: 1px solid black;">összesen: 20 óra.</td> </tr> </table> <p>II. évesek. = VII. gymn.</p> <table border="0" style="width: 100%;"> <tr> <td>Vallás hetenként</td> <td style="text-align: right;">1</td> <td style="text-align: right;">órán.</td> </tr> <tr> <td>Magyaryelv</td> <td style="text-align: right;">1</td> <td style="text-align: right;">"</td> </tr> <tr> <td>Alkalmazott algebra</td> <td style="text-align: right;">3</td> <td style="text-align: right;">"</td> </tr> <tr> <td>Természet v. vegytan</td> <td style="text-align: right;">5</td> <td style="text-align: right;">"</td> </tr> <tr> <td>Bölcselem</td> <td style="text-align: right;">4</td> <td style="text-align: right;">"</td> </tr> <tr> <td>Görögnyelv</td> <td style="text-align: right;">2</td> <td style="text-align: right;">"</td> </tr> <tr> <td>Latinnyelv</td> <td style="text-align: right;">2</td> <td style="text-align: right;">"</td> </tr> <tr> <td>Németnyelv</td> <td style="text-align: right;">2</td> <td style="text-align: right;">"</td> </tr> <tr> <td colspan="3" style="text-align: right; border-top: 1px solid black;">összesen: 20 óra.</td> </tr> </table> <p>III-ad évesek = VIII. gymn. oszt.</p> <table border="0" style="width: 100%;"> <tr> <td>Természet v. vegytan het.</td> <td style="text-align: right;">5</td> <td style="text-align: right;">órán.</td> </tr> <tr> <td>Hazai történelem</td> <td style="text-align: right;">3</td> <td style="text-align: right;">"</td> </tr> <tr> <td>Bölcselem</td> <td style="text-align: right;">4</td> <td style="text-align: right;">"</td> </tr> <tr> <td>Magy irod. történelme</td> <td style="text-align: right;">2</td> <td style="text-align: right;">"</td> </tr> <tr> <td>Latin irodalom</td> <td style="text-align: right;">2</td> <td style="text-align: right;">"</td> </tr> <tr> <td>Görög irodalom</td> <td style="text-align: right;">2</td> <td style="text-align: right;">"</td> </tr> <tr> <td>Németnyelv</td> <td style="text-align: right;">2</td> <td style="text-align: right;">"</td> </tr> <tr> <td colspan="3" style="text-align: right; border-top: 1px solid black;">összesen: 20 óra.</td> </tr> </table>	Vallás hetenként	1	órán.	Algebra	4	"	Állat és növénytan	3	"	Egyetemes történelem	5	"	Latinnyelv	2	"	Görögnyelv	2	"	Németnyelv	2	"	Magyaryelv	1	"	összesen: 20 óra.			Vallás hetenként	1	órán.	Magyaryelv	1	"	Alkalmazott algebra	3	"	Természet v. vegytan	5	"	Bölcselem	4	"	Görögnyelv	2	"	Latinnyelv	2	"	Németnyelv	2	"	összesen: 20 óra.			Természet v. vegytan het.	5	órán.	Hazai történelem	3	"	Bölcselem	4	"	Magy irod. történelme	2	"	Latin irodalom	2	"	Görög irodalom	2	"	Németnyelv	2	"	összesen: 20 óra.		
Magyaryelv hetenként	2	órán.																																																																																																																																																														
Latinnyelv	6	"																																																																																																																																																														
Németnyelv	4	"																																																																																																																																																														
Földirat	3	"																																																																																																																																																														
Számтан	3	"																																																																																																																																																														
Írás és rajz	2	"																																																																																																																																																														
Ének	2	"																																																																																																																																																														
összesen: 23 óra.																																																																																																																																																																
Vallás hetenként	1	órán.																																																																																																																																																														
Magyaryelv	2	"																																																																																																																																																														
Latinnyelv	4	"																																																																																																																																																														
Németnyelv	3	"																																																																																																																																																														
Görögnyelv	6	"																																																																																																																																																														
Földirat	2	"																																																																																																																																																														
Számтан	3	"																																																																																																																																																														
Ének	1	"																																																																																																																																																														
összesen: 22 óra.																																																																																																																																																																
Vallás hetenként	2	órán.																																																																																																																																																														
Magyaryelv	2	"																																																																																																																																																														
Latinnyelv	3	"																																																																																																																																																														
Németnyelv	2	"																																																																																																																																																														
Görögnyelv	5	"																																																																																																																																																														
Betűszámтан	3	"																																																																																																																																																														
Mithologia	2	"																																																																																																																																																														
Mathematicai földirat	2	"																																																																																																																																																														
Ének	1	"																																																																																																																																																														
összesen: 22 óra.																																																																																																																																																																
Vallás hetenként	1	órán.																																																																																																																																																														
Algebra	4	"																																																																																																																																																														
Állat és növénytan	3	"																																																																																																																																																														
Egyetemes történelem	5	"																																																																																																																																																														
Latinnyelv	2	"																																																																																																																																																														
Görögnyelv	2	"																																																																																																																																																														
Németnyelv	2	"																																																																																																																																																														
Magyaryelv	1	"																																																																																																																																																														
összesen: 20 óra.																																																																																																																																																																
Vallás hetenként	1	órán.																																																																																																																																																														
Magyaryelv	1	"																																																																																																																																																														
Alkalmazott algebra	3	"																																																																																																																																																														
Természet v. vegytan	5	"																																																																																																																																																														
Bölcselem	4	"																																																																																																																																																														
Görögnyelv	2	"																																																																																																																																																														
Latinnyelv	2	"																																																																																																																																																														
Németnyelv	2	"																																																																																																																																																														
összesen: 20 óra.																																																																																																																																																																
Természet v. vegytan het.	5	órán.																																																																																																																																																														
Hazai történelem	3	"																																																																																																																																																														
Bölcselem	4	"																																																																																																																																																														
Magy irod. történelme	2	"																																																																																																																																																														
Latin irodalom	2	"																																																																																																																																																														
Görög irodalom	2	"																																																																																																																																																														
Németnyelv	2	"																																																																																																																																																														
összesen: 20 óra.																																																																																																																																																																

A nyelvészeti öt osztály tantárgyait illetőleg lényegesen eltérünk az újabb időben divatozó tervezetektől. A nyelvészetben pl. az anyanyelv mellett mi is a classicus latin és görögnyelv mellett a németet jeleltük ki, és az idegen nyelvek tanításának sorát ez utóbbival kezdetűk meg, a nyelv-tanítás célját tartván szemünk előtt. A latin és görögnyelv tanításában célunk, hogy a gyermek megtanulja azoknak a nyelveknek grammatikáját, a nyelvet magát bírja anynyira, hogy nemcsak a remek írókat tudja olvasni, hanem szabályszerűen írjon is, ki-

vált a latinnyelven; a németnyelvet illetőleg e mellé a czél mellé a nyelv gyakorlati használata — annak beszélése is járul; polgári és társadalmi viszonyaink ezt — legalább még most — minden mivel embertől igényelvén. Már pedig a tapasztalás bizonyítása szerint bármely idegen nyelvben, annál inkább a saját hangokban anynyira dús németben, csak akkor szerezhethet az ember illő folyékonyt, könnyűséget, ha fülét és beszélő szerveit mentől korábban kezdve, mentől huzamosabban gyakorolja.

Tervezetünk szerint a történelem a nyelvészeti folyamból egészen kimaradt, s át van téve a tudományos folyamba, hol mint rendszeres tudomány ennek megfelelő módorban adatik elő. „Mikor az „Entwurf“ hiányait tárgyaltam, a történelem tanításáról elmondottam szerény nézeteimet (Keresztény Magv. 1 kt 123 lap). Elmondottam ott, miért tartom a gymnasiumok alsóbb osztályaiban feleslegesnek és czélellesnek; örömmel tapasztalom, hogy nézeteim, több protestáns atyánkfiai nézeteivel találkoznak: mert tervezeteik szerint a történelem a gymnasium alsóbb osztályaiból vagy merőben ki van zárva, vagy csak Magyarország történelmét vették fel. A vallás és közoktatási minisztérium törvényjavaslatában is csak a III. osztály számára van egy 4 hónapos rövid folyam az általános történelemből; különben a III. és IV. oszt. számára ebben is a hazai történelem van kiszabva. Bár elvileg ezt sem tartom helyesnek, de minthogy ennek az intézkedésnek hihetőleg a lehetett czélja, hogy a gyermek mentől korábban, mentől több úton vezetessék a kedves haza s a nemzet történelme ismeretére, hogy ez által a haza gyermekeiben a nemzeti öntudat és hazaszeretet mentől korábban ébredézzék és fejlődjék, el kell néznünk, ámbár az üdvös czél elérésére nem tartom legészszerűbb eszköznek. De azt, hogy a gyermek a III. vagy IV. osztályban hetenkint 3 órával az egész egyetemes történelmen, úgy szólva, végig zaklattassék, miként több tervezet szerint ajánljatik, sem észszerűnek nem tartjuk, sem a gymnasium czéljával és a nevelés és tanítás józan elveivel nem bírjuk kiegyeztetni; anynyival inkább mert az V. osztályban mindjárt rendszeresen megkezdik a növendék a történelmet tanulni.

A történelem tanítását a gymnasiumok alsóbb osztályaiban is nélkülözhetlen és szükségesnek tartják sokszor, de csak egyes biográfiákban, azért, hogy a növendék a jó erkölcsöket, a szépet és nemest élőpéldákon szemlélve, az erkölcsiséget, a szépet és nemest

tanulja becsülni, és követésökre buzduljon. Igen, de ezt nem lehet s kell rubrikába szedni, tárgyhoz kötni; a jó és lelkiismeretes tanítónak kötelessége ezt mindig és mindenben szem előtt tartani, s arra munkálni, s annyival inkább, mert bővségesen is van arra alkalom és tárgy, pl. az éppen e korban tanulandó szent történelmekkel való foglalkozásban, az anyanyelv tanítására szánt órákon szokott olvasásnál, valamint a csak hamar megkezdendő latin remekírók, pl. Cornelius fordításakor. stb.

„A közöltük tervezet szerint a nyelvészeti osztályok eddigi tantárgyai közül kimaradt a természet-tan is; részint azért, mert károsnak tartottuk az által megrabolni a sokkal nagyobb képző hatásu, s annál fogva a tanítás célját jobban megközelítő nyelvek, valamint a számtan és földrajz tanítására szánt időt, azután nemcsak feleslegesnek, sőt a gymnasium tudományos irányával és jellemével, s a lélek és neveléstan elveivel ellenkezőnek tartjuk, hogy a növendék az egyes tantárgyakat kétszer tanulja végig; előbb népszerűen, utóbb rendszeresen, miként ez az ismeretes „Entwurf“ nyomán — fájdalom — több önálló magyar gymnasiumban is meghonosodott. Az első vagyis népszerű folyamban a növendéknél a természettani elvek, és törvények megértésére elkerülhetetlenül szükséges számtani képesség mellett, az értelmi fejlettség is hiányozván a tudománynak vagy gyerek játékká, vagy gépiességgé kell törpülni, ennél fogva, a mellett, hogy a drága időt elveszi, még rontólag is hat. Holott majd a bölcselmi folyamban, általán a magassabb osztályokban a növendék szükséges számtani készséggel, kellő értelmi fejlettséggel egy pár hónap alatt igen könnyen s a mi több értelmesen megtanulja azt, mivel két esztendeig hasztalanul kinlódott volna.

Mellőzve van még a nyelvészeti osztályok szokott tantárgyai közül a terményrajz. A terményrajz egy olyan objectiv tantárgy, melyet a növendéknek, s kivált a fiatalabb gyermeknek, úgy a mint elébe adják, meg kell tanulni: az azzal való foglalkozásban tehát a gyermek elemző, okoskodó és következtető értelmi ereje fejlesztésére, ha nem is soha, de valósággal ritkán nyílik alkalom. Pedig az észnek az a gymnasticaja, az értelmi és logikai erők mentől általánosabb fejlesztése, szilárdítása a fő cél az e korbéli növendékek foglalkozásában. Az észnek és az értelmi erőknek és képességeknek képzettsége biztosítja majd a tudományos folyamban, s általán az öszszes tudományosságban az okszerű biztos sükert; ez által lesz a növendék az

iskola falain tul, künn az életben is helyesen gondolkozó, önálló.

Tagadhatatlan ugyan, hogy a terményrajz, a földrajz megértésére szükséges, másfelől a mindennapi életben igen hasznos, s a reál tudományoknak mondhatni alapja. Igen de a gymnasiumot megelőzőtt elemi osztályokból a terményrajzból anynyi ismeretet kellett a gyermeknek magával hozni, menynyi a nékie tanítandó földrajz megértésére szükséges. A terményrajz gyakorlati alkalmazásának megtanulása pedig nem a gymnasiumok, hanem a reál tanodák körébe esik. És ha fejlettebb korban rendszeresen tanulja a növendék a terményrajzot, mint tudományt, a rendszer is a tudomány kulcsát adja kezébe, melynek segítségével aztán biztosan haladhat abban, mint szaktudományban, s ezen az úton már a gymnasiumban tanulhat anynyit ebből a tudományból, a menynyi egy általános műveltségü és képességü embernek szükséges.

Azonban részünkről is azért, hogy a növendék foglalkozásának egyformaságában kevés változatosság is legyen élvezetül és csemegeül ajánljuk a fűvészetet, mint kellemes és hasznos tanulmányt és foglalkozást, s mint jó alkalmat arra, hogy a növendékek a tanítóval a testet és lelket egyaránt üditő, erősítő kirándulásokat tegyenek.“

Részemről azt tartom, hogy a termény rajzat e tervezet szerint is bé kellett volna osztani az alsóbb osztályokba: részint mert a hetenkénti tanulási óra számot lehet szaparítani, részint azért, hogy a tanulandó monographiakban anyagot szerezzen a gyermek, a tárgynak később történendő rendszeres tanulásához. Ha pedig a szakiskolákkal való férkezés tekintetéből a reál gymnasium szerint módosítanók gymnasiumaink alsóbb osztályait, a terményrajzra kiváló tekintettel kellend lennünk.

Az egyes tantárgyaknak az egyes osztályokra való kiszabása és beosztása s e szerint az oktatás irányának és mértékének megállítása után az iskola igazgatóság javaslatát így zárja bé:

„Hogy iskoláinkban szaktudósokat képezzünk, nem tehetjük, de igen azt, hogy az egyes tudományokat növendékeinkkel megismertessük, irántuk hajlamot, kedvet éleszszünk bennök, s egyszersmind képessé tegyük arra, hogy magasabb intézetekben biztosan és jó sikerrel képezhessék és tökéletesithessék magokat.“

Hitrokonsági viszonyaink a külfölddel.

Abban a „létezésért való küzdelemben“, melyet miként a Darwin-féle híres elmélet szerint emberfajunknak életművezete tökélyesb kiképződhetése végett: az unitárius hitűeknek is kétségkívül magasb isteni célok tekintetéből kezdet óta folytatni volt végzetes sorsuk, — hála a gondviselésnek, soha sem voltunk egészen magunkra hagyatva, minden társ nélkül „a hitben, szeretetben és reményben“.

Társaink, rokonaink valának az istenegység hitében, a nehéz idők alatt minden áldozatra kész szeretetben s a sok rosszól lassanként jobbra fordulást váró törhetetlen reményben a Lengyelek — a Magyararral együtt az a nemzet, a melyeknek közepette az unitarizmus „i g é j e t e s t t é“ — élő, látható ekklezsiákká alakulhatott, mialatt az annyi más országban feltűnt szabadelvű keresztény eszméknek még hosszas időkig kelle a szív, a lelkiismeret titkos mélyében elrejtve maradniok, míg számukra is a legfőbb hatalom által kiszabott alkalmas idő megérkezhetnék.

A Lengyelországban megfogamszott unitárius hitelvek, mint a reformatio legnemesb magvai, Erdélyben, e keleti Magyarhonban is azonygy időben kezdtek gyökeret verni, segítve némelyek szerint Blandrata s több vele beszármazott lengyelek közrehatása által; azonban, igénytelen nézetem szerint, ha segítve voltak is azok a fölülkerekedett Socin-féle irányban, másfelől mégis feltartóztatva abban a saját földieink által oly hévvel fogadott észszerűbb és következetesb irány fejlődésében, melyet a Dávid Ferencz-féle bátor fellépés, a lengyel rokonok befolyása nélkül, valószínűleg létrehozandott volna. Elég az, hogy a lengyel és erdélyi — magyar unitárius hitvallásuak az akkori politikai s egyházi viszonyokkal úgy a hogy lehetett s kellett kialakuva, s a mi főbejáró kényszerűség volt: az ember Jézus Krisztus személyére is a korigényelte isteni fényköntöst rászabva, folytaták egymást szellemileg építő, olykor a részvevő szeretet tényeivel is vigasztaló közlekedésöket egy évszázadon át ama nagy catastropháig, melyben a lengyelországi protestántizmussal együtt annak előörse az unitarizmus is áldozatául esék azoknak, a „kik inkább szerették mindig és ma is inkább szeretik a sötétséget mint a világosságot, mert az ő cselekedeteik gonoszok“ — a jézuitáknak. A hitökhöz hű lengyeleknek egy része itt köztünk atyafiságos men-

helyet találva, mint önálló unitárius hitközség csaknem másfél századon át fentartá saját nyelvü cultusát, míg velünk hit- és vérkonyaival is immár, azonegy magyar ekkleziába olvadt át.

A lengyel unitarizmusnak saját honjában elenyésztével sem hagyta minket hű társak, rokonszenvező hitfelek nélkül a jóságos gondviselés. A lengyelek helyét pótolák nekünk, s ugyancsak őket is számüzetésök alatt sokképpen gyámolgták a hollandi *Arminianusok* vagy *Remonstransok*, — így nevezve Arminiusról, egy szabadirányu hittudósról, s arról, hogy remonstráltak vagy ellennyilatkozatot nyújtottak bé az országos rendeknek bizonyos vádak ellen; — 1618 és 19-ben a dodrechti református zsinat által — mely a legszorosb eleve-rendelés tanát állítá fel, — kárhoztatva, véres üldöztetéseknek kitéve, néhány év multával csakugyan türelmet s végre 1630-ban teljes polgári szabadságot nyertek. Ez újabb szellemrokonaink nem vették fel ugyan az unitárius nevet, s nem polemizáltak sokat az egyházi háromság-tan ellen, de azért nem kevésbbé rokonszenveztek az egység hívőkkel, — nagy tudománnyal, józan birálattal igyekeztek kifejteni a szentírás tiszta értelmét, melynek világa mellett az elfogulatlan hívők előtt feltűnt az orthodox tanok mesterkélts rendszere. Europai hírv hittudósaik, mint *Episcopus*, *Hugo Grotius*, *Limborch*, *Clericus*, nagy hatást gyakoroltak a német tudományos theológiára is, mely az orthodoxia megkövült rendszeréből mindinkább szabadult ki a keresztény eszmék világa felé, mialatt a hollandi uralkodó egyház vallását mint hatályosan működő kovász az arminianismus egészen áthatá anynyira, hogy ma már a remonstransok különben is számilag csekély egyháza megszűnt a szabadelvű kereszténység kizárólagos képviselője lenni. Az erdélyi unitárius ifjak akadémiaja egész a mult század végeig a szabadelvű hittanárokkal mindig jeleskedett Holland volt, hol többek közt a nagy Szentábrahámi, Agh István s Lázár püspökeink is meritették theologiai nagy készülségöket, s hol a remonstransoknál mint hitbéli atyafiaknál folyvást szellemi s anyagi támogatásban részesülhettek. És itten nem mellőzhetem azt a nagyszerü segélynyújtást, a rokoni szeretetnek örök hálával emlegetendő fényes emlékjelét, mely szerint, kolozsvári anyaekkleziánknak az 1697-ki rettenetes égéskor „mind dicsőséges két szép temploma, mind újonnan épült szép schola-háza, tornya, abban lévő szép harangokkal együtt a rémitő tűz által elemésztetvén“ remonstrans hitrokonink a hozzájuk kéregetés végett kiküldött oskola-rector *Kolozs-*

vári Dimién Pál által 9500 forintnyi jelentékeny pénzszeget szolgáltatott át a siralmas inségre jutott eklézsia számára.

A hollandi remonstrans vagy arminianus rokonokkal való összeköttetésünk a mult század végével egészen megszűnt, -- azon okból is meg kellett szünnie: mert külföldi egyetemeken a latin nyelvű tanítást a nemzeti nyelv használata kezdvén felváltani, akademiákra menő ifjaink az itthon könnyebben sajátjokká tehetett német nyelv segélyével inkább siettek a németországi híres egyetemekre, hol szintén számosan találtattak már a szabadelvű irányt követő tudós tanárok, kik olykor személyesen is tanusították az unitáriusok iránti meleg rokonszenvöket, sőt voltak példák rá, hogy erdélyi protestáns tanulók számára alapított segélyből is részesítették.

Jelen unitárius nemzedékünknek jutott már a szellemi élet egy ekkorig nem is sejtett üdv- és erőforrása. Körülbelöl négy évtizede, Angliában megfordult hazánkfiaink egyszer csak azzal az örvendetes hírrel tértek vissza, hogy ők számunkra véletlenül egy unitárius kis világot fedeztek fel, hogy többé nem csak a kised Erdélyben, de a világhatalmas Albionban is léteznek unitárius istentiszteletet gyakorló, még a mult században alapulni kezdett egyházközségek. S nemsokára érkeztek hozzánk az újan fölfedezett hitfelek valódi létezéséről tanuskodó szellemi gyümölcsök a vallásos könyvek több izbeni küldeményében, s ezek kíséretül a forró testvéries szeretettől áthatott üdvözetek. Repesett szívünk a lengyel testvérek helyét betöltő ifjabb koru hitfelekkel szövődött viszony feletti nagy öröm miatt, de miért tagadnók most hazánk szabadsági korában? remegett is egy kissé a félelem miatt, nehogy a minden szabadabb irányt gyanakvólag kémlő s fenyítő metternichi államrendszer inquisitioja külfölddeli titkos szövetkezéssel vádolva minket, csendes jó érzületű polgárokat, sujtó vasveszszéjével moresre tanítson. Elég, hogy a 48 előtti években csakis nagy gyéren, nehézkesen folya részünkről az angol hitfelekkeli közlekedés, mig az újabb kor minden valamirevaló lelket élesztő s aczéložó szelleme nekünk is a bátrabb önérzetet megadta. Emlitsem-e tovább az angol unitarizmusnak saját vallási s egyházi életünkre ható jótékony befolyását, az erkölcsi, sőt anyagi erőforrást, mely egy oly mivelt nagy nemzet fiaival való lelki szövetségből áramlik reánk. Elmondjam-e, mi már közönségesen tudva van, hogy a rokonulási kötelék több jeles angol unitárius lelkész és tudós személyes látogatása által is erősebbé vált, s papnöveldejök, a londoni New-Manchester Collège-nek pap- és tanárjelöltjeink számára nagylelkű megnyitása, s köny-

vek és folyóiratok folytonos küldeményezése által mindinkább szilárdul, terjesztve ekként az angol nyelv ismeretét s e kulcsnál fogva valamint egy nagy nemzet gazdag irodalmával, úgy különösen az angol unitárizmus haladó eszméivel s mély vallásos érzelmeivel való áthatottságot. Emlitsem-e végül a forró atyafiui részvétet, a melylyel angol hitfeleink háromszázados évfordulati ünnepélyünket dicsőíték, elküldvén arra legméltóbb képviselőjükül Tayler J. urat, nagy nevű, tisztes ősz igazgató tanárát a fennebb említett Collège-nek.

Az északamerikai unio klasszikus szabad földén csak e század folytában gyökeret vert s igazi honára ott talált unitárizmus hívei is siettek megjelenni háromszázados ünnepélyünkön egy üdvözlő magyar levél által. Nem tiszta magyar, sőt olyan dsagataitörök-magyar nyelven volt e levél valamely Bostonba tévedt sógorunktól szerkesztve; de a roszt mediuumon át is éreztük mi az irántunk magyarok iránt nyilvánítani óhajtott elismerő tekintetet nyelvünk s nemzetünkhöz való nagy ragaszkodásunkért, s mint unitárius hívőkre főlemelőleg fuvált ránk a levelet átható igaz amerikai szent lélek, az emberiségnek Jézusa által legjobb vigasztalóul ígért igazság lelke, a midőn könyvek, folyóiratok koronkénti küldését helyezék nekünk kilátásba, — a mi nem sokára egy ilyszerű drága kincsekkel telt láda megérkezte által valósula is; ezen kívül még elismert becsü amerikai angol könyveknek a honunkban divó nyelvekre való lefordítására segélyöket ajánlák fel, mi szintén azonnal be lön váltva, mihelyt az illető nyelv iránt — mely egyelőre nem lehet más mint a magyar — az állapotás megtörtént.

Az unitárius hitcsalád legidősebb tagjának ünnepélyét angolországi kedves vendégünk Tayler ur magyarhoni utazásáról irt érdekes könyvecskében beszélé el a világnak: mert egy angol könyv egész világra szóló jelenség. S azzal az angol könyvecskével saját egyházi multunk, unitárius és hozzá magyar létünk ismeretessé lett oly sokak előtt, a kikre nézve mi eddig nem léteztünk, de nem is igen lehetett kedvünk létezni, — szerencsések, ha a világ mit sem tud rólunk. Azonban most már igénytelen kis felekezet létünkre is, mint ünnepelt hadastyánoknak össze kell szednünk minden meglevő erőinket, hogy a minden országszerte terjedő liberalis kereszténység híveivel versenyt futhassunk, vagy véd- és daczszövetségbe állhassunk a közös ellenfelek ellen. Csakhogy az ilyen táborozások nagyon sok költségbe ne kerüljenek: mert arra ebben a pénzszük időben teljességgel nem ajánlkozhatunk. Hanem siessünk már a dolog végére.

A szabadelvű protestántizmus köréből *Cocquerel Etienne*, a Párisban kiadott „*Lien*“ szerkesztője tanusítá irányunkban azt a szivélyes figyelmet, hogy becses lapjának egyházunk sorsát s ünnepélyünket meleg rokonszenzettel rajzoló két számát több példányban megküldé. A másik *Cocquerel*, a nem rég elhunyt tudós és szabadelvű nagy hitszónoknak méltó fia, a franciaországi újabb protestáns hitreform egyik leglelkesebb vezére, az angol unitáriusok évenkénti nagygyűléseit rendszeresen meg szokta látogatni, mint vallási irányelveiknek a francia földön apostoltársára, s csak a múlt évben is nagy hatású beszédet tartott a londoni unitárius egyházban. A genfi akadémiának egyik jeles tanára *Chastel* a Párisban *Martin Paschoud* által szerkesztett „*Revue du Christianisme liberal*“ című nagyon olvasott folyóiratban adott ki egy irányunkban meleg részvétellel írt cikket, míg egy másik, ugyane *Calvin Rómájának* nevezett városbeli tanár, a kolozsvári s londoni unitárius *College-k* könyvtárai számára egyszerre adta át szíves adományként egy akkor megjelent könyvét a vele barátságos viszonyban állott *Taylor* hitfelünknek. De minek soroljam tovább ennek az irányunkban oly sűrűn nyilatkozó rokonszenznek örvendetes jeleit, mikhez különben is inkább leviharzott multunk erkölcsi és szellemi sulya, mint a jelenkori sokkal terjedtebb mérvű reform-mozgalmakban remélhető jelentősebb részvétünk által tarthatunk némi igényt. Nem egy két ember vagy felekezet, párt, hanem a mívelt nemzetek, nagy hitfelekezetek, maga az emberiség szelleme látszik ez újabb, a lelkekbe mélyebben bevágó barázdákat huzni, a melyekből ezután az Isten országának ékeesebb, illatosabb, élet- és erőteljesebb növényei kelhessenek ki az újjá reformálandó egyházakban. A protestántizmus főleg, Európában úgy mint Amerikában, jelenleg *válság* megy át, mondják némelyek, *evolúció*, mondják mások, a mely nem kevesebbre tör, mint hogy kifejtse, tovább folytassa a reformációt, visszaterelje határozottan arra az útra, melyről az mondhatni kezdete óta el volt fordítva, s el volt sok részben ferdítve.

Ezen egyházi új evolutio legmunkásabb s lelkesebb vezetői közé Svájcban tartozik *Buisson*, a neuchâtel cantonban levő reformált vallásu akadémia tanára, a ki egy hő rokonszenves levél kíséretében elküldé hozzánk néhány röpiratát s a Svájcban erős forrongásnak indult vallási és egyházi reform felől tanuskodó német és francia nyelvű folyóiratok egypár számát. *Ex pede Herculem*. Ezúttal idő s hely szűke miatt csak egynehány sort írhatok ki izlelőül *Buisson*nak „*Principes du Christia-*

nisme liberal“ czimü nagy sensatiot keltett 6 ivnyi könyvéből: „A mi elődeink — ugymond a reformált vallásu tanár — a XVI-ik század legyőzöttei. Csupán azokat nevezve meg, a kik Svájcban tartózkodtak vagy meghaltak, ily elődeink nekünk: egy Servet Mihály, a ki az első keresztények hitére akarja a reformatiot visszazavezetni; egy Castellio, a ki mindamellet, hogy „profan könyvnek“ tartja az Énekek énekét, igényeli a papi hivatalra felvételt; a ki egész életét eretnekek védelmére szenteli, s azt akarná, bár valamenynyi confessiot hányának a lomtárba, szabadjára hagyván minden protestáns kereszténynek, hogy békében olvashassa az evangéliomot s érthesse azt saját modora szerint; egy Alciaté, egy Blandrata s oly sokan mások, a kik egy vagy más ponton heterodox létökre is követelik magok részére az egyházban maradhatás jogát s a kiket Calvin vagy Beza számkivetnek, midön nem nyerhetnek ellenök halálos ítéletet; egy Gruet, a ki azért hogy tiltakozott az állam és az egyház előtt a Calvin hittani önkénye ellen, lefejeztetett; egy Gentilis Bálint, a ki eretnekségeért kivégeztetett; elődeink a Socinok, az Arminiusok, mind azon első védői a gondolkodás-szabadságnak az egyházban; egy Ochino Bernárd, a ki egy evangéliomi önfeláldozással gazdag élet után, 76 éves korában, üldöztetve irgalom nélkül a calvinistáktól, kergetve Zürichből Baselig, Churtól Constantzig, egész Németországon át helyről helyre lett hurcoltatása után, lengyel földön halt meg nagy inség miatt; elődeink az antitrinitariusok, a socinianusok, a genevai libertinusok, a hollandi remonstransok és mennoniták, a svájcz dissidensek, a kik legelsöbben tagadták az eretnekség büntetethése jogát, s mind azon nem ismert eretnekei a XVI-ik századnak, a kik ellen a katholikus orthodoxia és protestáns orthodoxia egyenlő kegyetlenkedéssel dühöngtek. Im ezek a mi szegény elődeink, és mi szintoly kevésé pirulunk az ő eretnek voltukért, mint vértanui halálukért sat.“

Az unitárius mártirokat s confessorokat is eldödei közé számító Buissonnak e lelkes sorai után elvégre közöljük a fennebb érdekelt rokonérzelmes levelét s az arra küldött válaszunkat:

A magyar unitáriusok Consistoriumának Káli Nagy Elek, és Kriza János urak által. Kolozsvár. Erdély.

Urak! A Revueben, melyet Martin Paschoud lelkész ur ad ki Párisban, némely érdekes adatokat találunk Magyarhon unitárius egyházairól, és mi sietünk abból azon hasznot szerezni magunknak, hogy megkisértsük, ha lehetséges, a rokonérzelem viszonyába lépni velek.

Svájcz, a mely három század óta egyike a protestántizmus nagy gyűpontjainak, egy idő óta szerencsésen működik a vallási reform terén a liberalismus és haladás szellemében. Küldünk önöknek néhány közleményt, a melyek ezen mozgalom jelleméről, mind a francia, mind a német Svájczban fogalmat adhatnak. Nem tudjuk, mennyiben osztják és hagyják jóvá önök a mi törekvéseinket, de az unitarizmus között és közöttünk bizonyosan könnyű számos érintkezési pontot találni.

Örvideni fogunk, ha az önök egyházi lépéseiről, az önök közt létező vallási szabadság haladásáról tudósítást kapunk. Ha önök e tekintetben némely közléseket tehetnek nekünk, örömmel fogadjuk és mi szerencsések leszünk, ha kicserélhetjük önökkel a mi journalainkat és kiadványainkat, azokat legalább, a melyek önöket érdekelhetnék.

Ideje, hogy az evangélium és a szabadság minden barátai egyesüljenek a világon a végre, hogy ügyöket előmozdítsák. Ideje, hogy törekvéseiket egyesítsék, működéseiket párosítsák, hogy valósítsák azon módon, a mint lehetséges, azon sajátos formában, a mely minden országnak és minden egyháznak legjobbnak tetszik — egy nagy, élő, haladó és rokonszenves kereszténység eszméjét, oly kereszténység eszméjét végre, a mely alkalmas legyen megújítani a modern világot, miként megújította a régit. Önök ottan három század óta munkálnak erélyes bátorsággal: mi, kik a magunk részéről hozzá kezdettünk egy új lökést adni a vallási szabadságnak a mi protestans népségünk között, mi szerencsénknek tartjuk rokonérzelmes tiszteletünket küldeni önöknek.

Ezek után, urak, legyenek szivesek, a mennyiben önöknek lehetséges, feleletet adni az általunk kifejezett óhajnak, hogy együtt testvériesüljünk a keresztény solidaritás szellemében.

A francia Svájcz vallási reform-társulata nevében
a szabadelvű kereszténység Uniójának titkára

Neuchâtel (Svájcz), márt. 27-én 1869.

B u i s s o n F e r d i n á n d.

II.

**A magyar unitáriusok képviselő egyházi Tanácsából.
Kolozsvárt, május 9-én 1869.**

F. Buisson, akadémiai tanár urnak

Neuchâtel.

Uram! A szabad kereszténység Uniója nevében mártius 27-ről Consistoriumunkhoz intézett becses levelét a mellékletekkel együtt tisztelettel vettük. Bocsásson meg, ha tán válaszukkal megvárakoztattuk; de egyfelől ismerni óhajtottuk azokat a közleményeket, melyek az önök figyelmét reánk fordíták, másfelől a küldött manifestumból s rokon írásokból megakartunk ismerkedni az önök nézeteikkel.

A mi az elsőt illeti: a mióta az ön levelét vettük, különös figyelemmel kísérjük a M. Paschoud ur által kiadott Revue-t, melynek mi négy év óta szorgalmas olvasói vagyunk s könyvtárunk számára rendszeren hozatjuk, de a mártius 25-diki számot csak a napokban kapván meg, csak most jutottunk a rólunk szóló cikkek birtokába. Valóban nagy köszönettel tartozunk E. Chastel és Th. Bost uraknak e figyelemért, valamint nagyon örvendünk, hogy e közlemények a svájci szabad kereszténység Uniója előtt is oly érdekeseknek tünnek fel, miszerint ön ezeknek alapján a testvéri szeretet jobbát nyújtá nekünk. A szóban levő közlemények felmentenek minket háromszáz éves történetünk elbeszéléstől. Egy levélben több adattal nem szolgálhatnánk, mint a menyinyi a nevezett Revue mártius 25-iki számában található. Üldöztetésünk és ebből származott szenvedéseinkért a megvesztegethetlen ítélő bíró, az idő, kárpótlást kezd nyújtani; mert mind inkább kezdjük érezni, hogy többé nem állunk elszigetelten a kereszténység nagy családjában. A rokonszenv és testvéri szeretet ama meleg hangjáért, melynek ön is levelében kifejezést adott, fogadják szives köszönetünket.

Az utóbbira, az önök manifestumára nézve, nyilváníthatjuk, hogy azt figyelemmel elolvastván, olyannak találtuk, a melylyel mi nagy részben egyetértünk és abból sok elvet már 300 év óta hirdetünk. Mi az állam és egyház elválasztását a szabadságra nézve elkerülhetlennek ismerjük. Mi, ha szinte vallásos érzelmeinknek a kor kívánalmai szerint hitcikkekből adtunk is kifejezést, az idvességet soha sem kötöttük azokhoz s a lelkiismeret-szabadságot annyira tiszteletben tartottuk és tartjuk mindenkire nézve, hogy éppen ebből kiindulva elődeink egy időben még a protestáns névtől is idegenkedtek, nem lévén czéljuk Senki ellen protestálni. Mi a gyakorlati kereszténységnek vagyunk ba-

rátai, mely az Isten és ember szeretetben nyilvánul s e tekintetben az ur Jézust ismeri legtökéletesebb példányképének. Igen találóan fejező ki tehát ön levelében, hogy a szabad kereszténység és az unitarizmus között bizonyosan számos érintkezési pontot lehet találni s mi csak örvendeni tudunk rajta, ha önök az igazsághoz s ezzel a valódi kereszténység eszméjéhez közelebb jutnak, mint mi jutottunk eddig s törekszünk jutni ezután.

Ön szives vala felajánlani nekünk a szabad kereszténység Uniójának azon közleményeit, a melyek minket érdekelhetnek; biztosíthatjuk önt, hogy azokat mi szivesen fogadjuk mindig. A mi vallási irodalmunk most nem oly gazdag mint volt hajdan. Nemzetünket a körülmények csaknem egészen a politika terére sodorták. Megmenteni nemzetiségünket, ez lőn a jobbak és nemesebbek jelszava. Most, hogy a politikai viszonyok többé nem oly nyomasztók, ismét ébredezni kezd a vallásos eszmék körüli szabadabb szellem is. Az unitarizmus is, mely eddig csak Erdély területén birt életjogot, a közelebbi változásokkal egész Magyarországon elismertetett, s szabadon hirdethető. A felekezetiesség ha teljesen meg nem is szűnt, mindazáltal sokat veszett korábbi élességiből. Szóval, a korszellem hatása minálunk is érezhető s hiszszük, hogy a külföldi mozgalmak itt sem maradnak eredmény nélkül.

E levél mellett mi is küldünk önöknek négy kötet „Keresztény Magvetőt“ s a mult évben tartott háromszázados zsinati ünnepélyen mondott beszédekből egy példányt. — E vállalat, melyet néhány évvel ez előtt indítottak meg tanáraink, az egyetlen unitárius közlöny. Sajnáljuk, hogy a nyelv idegenségénél fogva önök e munkáknak valami különös hasznát nem vehetik; de legalább mutatni fogja törekvésünket s az abban található külföldi nagy nevű írók meggyőzik önöket arról, hogy mi is figyelemmel kísérjük a külföld irodalmát is.

Fogadja uram a nyilvánított rokonszenvért szives elismerésünket s vizsonti rokonszenvünket. Az ég áldása legyen a szabad kereszténység működésén s tartsa meg önt is annak javára állandó jó egészségben hosszasan. Ezek után teljes tisztelettel maradtunk

Önnek

K á l i N a g y E l e k
főgondnok.

alázatos szolgáló
K r i z s a J á n o s
püspök.

P a p M ó z e s
egyh. főjegyző.

E dióhéjba szorított rövid közlés hitrokonsági viszonyainkról a külfölddel szolgáljon kezdeményül s némi buzdításul arra, hogy egyházi történelmünk iránt mélegetbben érdeklődő s azt buvárlani is szerető feleink a hézagos vázlatot igyekezzenek koronként minél részletesebb adalékokkal kiegészíteni. E részben nálunk az aratásra való gabona bizony sok!

K r.

Értesítés kolozsvári főiskolánkról.

Vallásközönségünk mindig élénk figyelemmel kísérte nagy áldozatokkal alapított és fentartott iskoláink eseményeit, s minthogy ezek közt kolozsvári főiskolánk úgy tekinthető, mint egy élő és érző test edényei közt az aorta, nem csoda, ha e figyelemben kiválóképpen ez részesült. A szülők, jóttevők s általában egész egyházunk tájékoztatására és megnyugtatóására, eddigi szokás szerint, kötelességemnek tartom, e már szinte lefolyt iskolai évről is, jelentésemet röviden megtenni.

Főiskolánk őszes létszáma az 1869—70-ik isk. évben, az év folytatában eltávozottakkal együtt, volt 330, s így éppen anynyi, mint a múlt évben. Ezek közül volt papjelölt 10; papnövendék a három theolog. osztályban 23; a nyolcz gymn. osztályban 233; a négy elemi osztályban 49; osztályba nem járó 15. Vallás szerint volt: unitárius 215; r. kath. 31; g. kath. 4; ágostai vallású 31; ev. ref. 23; héber 22. Nemzetiségre nézve volt: magyar 307; német 2; szász 13; oláh 4. Év folytatában elhagyta az iskolát 34; egy évi katonai szolgálatra „önkéntesnek“ beállott 3, a hadseregbe besoroztatott 8, de mivel ezeket a nyári szünidő alatt szólítják be gyakorlatra, tanulásuk folytatásában nem akadályoztattak.

Miután a múlt évben az iskolába orgona készítettett, szeptember óta az orgona-tanulás rendesen folyt, s a téli közvizsgálaton többen dicséretes előmenetelt tanusítottak. Egy másik igen szükséges tantárgy volt a gyorsírás, melynek díjmentes tanítására ajánlkozott Fekete Gábor hitrokonunk, ki 16 tanítványával meglepő sikert mutatott fel. A könyvtár részint ajándék, részint a halhatatlan emlékü bölöni Farkas Sándor által e végre tett alapítványból vétel útján 189 kötettel szaporodott.

Az ifjúság kebelében évek óta fennálló egyletek ez évben is több pályamunkát jutalmaztak a Lendvai-Latzkócziné alapítványából. Ugyanis nyertek: Ürmösi Kálmán theolog. egy „öngyilkos felletti könyörgés“-sel 1 tallért; „a szentlélekről unitárius értelemben“ czimü egyházi beszédével 2 tallért; „Jézus a Gethsemanében“ czimü egyházi beszédével a Péterti S. egyházi beszédei 3-ik füzetét; s végre egy oratióval 3 tallért. Péterfi Albert theolog. egy ódával 3 tallért; Derzsi Károly theolog. egy természettani értekezé-

sével 5 tallért; német nyelvből tett fordításával 3 tallért, s latin nyelvből tett fordításával 3 tallért. Péterfi Dénez VIII. gymn. oszt. tanuló „az emberi szabad akaratról“ irt dolgozatával 4 tallért.

Ez évben „A p o l l o“ névvel egy zenekört is alakított a tanuló ifjuság, több zeneparát által gyámolittatván e törekvésökben.

Három szegény sorsu s kitűnő tanuló fejenként 60 frt kincstári ösztöndíjat nyert. A Koncz János-féle alapítványból 24 szegény sorsu s jó magaviseletű ifju közt havonkénti 2 $\frac{1}{2}$ frtjával ez isk. évben is kiosztatott 600 frt. A boldog emlékü Fejér Márton és neje Gyergyai Róza által elhunyt fiok, Ödön nevére tett alapítványból 2 ifju kapott havonként 2 $\frac{1}{2}$ frtot. Ez isk. évben életbe lépett a Gyergyai Borbára uraszszony alapítványa is, melyet a mult évben elhunyt férje s kedves emlékü hitrokonunk, alsó-fejérmegyei volt főbíró, Árkosi Lajos nevére tett, s melyből szintén 2 szegény tanuló gyámolittatott havonként 2 $\frac{1}{2}$ frttal. Ugyancsak ez isk. évben tétetett folyamatba az egyházunk és nevelésügyünk egyik legbuzgóbb maecenása, Kelemen Beniámin által az 1868-iki zsinaton czipóra tett alapítvány is, melyből szeptember óta 3 tanuló kapott naponként egy-egy czipót. Az özv. Fejér Mártonné által a beteg tanulók segélyezésére tett alapítványból 2 beteg tanuló nyert 20 frt 80 kr. segélyt.

Ezen alapítványokra nézve szükségesnek tartom megjegyezni, hogy az azokat elnyerni óhajtók az isk. igazgatóságához benyújtandó kérelmek mellé ne mulasszák el keresztlevelet és szegénységi bizonyítványt is csatolni.

Még van a Zsuki-féle alapítvány; a kövendi Szász Gergelyné, Incze Klára alapítványa s végre a néhány Fejér Márton szépírássra tett alapítványa. Ezek azonban a nyári kövizsgálat bezártakor adatnak ki, s így ezuttal nem közölhetők.

Ebédet adtak ez isk. évben: egy-egy szegény tanulóknak m. Kriza Jánosné és m. Jakab Elekné mindennap; özv. t. Fejér Mártonné és kórházi élelmező Kis Sámuel ur hetenként kétszer; t. Kovácsi Antalné hetenként négyszer; t. Sárdi Józsefné hetenként háromszor. December óta ebédet küldtek 12 tanulóknak: m. özv. Pákei Lajosné hetenként egyszer; t. Berde Áronné és t. Nemes Józsefné két hétben egyszer; t. Csulak Dánielné hónaponként egyszer. Ugyanezen 12 tanuló számára ebédfőzetésre adakoztak: t. Brencsán Sándorné 7 frt; t. Ferencz Józsefné 7 frt; t. Frank Kis János ur 7 frt; t. Filep Istvánné 7 frt; id. m. Groisz Gusztávné 3 frt; özv. t. Gyergyai Ferenczné 14 frt; t. Haller Rezsóné 7 frt;

m. Incze Mihály ur 6 frt; m. Mikó Sámue'né 14 frt; m. kaali Nagy Elekné 35 frt; özv. m. Nemegyei Jánosné 5 frt; m. Sándor Istvánné 7 frt; m. özv. Szilvási Miklósné 28 frt; t. Végh Sámuel ur 7 frt.

A nevelés oltárára hozott ezen áldozataikért fogadják a nemes szívü jóltevők mind az igazgatóságnak, mind a segélyezett szegény tanulóknak forró köszönetét. Vajha magasztos példájuk buzditólag hatna mindazokra, a kiknek a nemzeti művelődést szívőkön kellene hordozniok!*)

Benczédi Gergely, ig. tanár.

*) Hasonló tudósításokat jövőre szivesen veszünk mind tordai, mind sz.-kereszturi iskolánk igazgató tanáraitól. Szerk.

Különfélek.

Az unitáriusok egyházi tanácsa vallásfelekezeti iskoláink tárgyában idei 164 sz. alatt következő köriratot bocsátott ki az egyházköri esperesekhez :

Tisztelendő esperes ur, kedves atyánkfia az Urban!

Több oldalról tétetvén kérdés az egyh. képv. tanácshoz felekezeti iskoláinknak községi iskolákká alakítása ügyében; ezen tárgyra vonatkozólag az egyh. képv. tanács tudás, köröztetés és megtartás okáért szükségesnek látta a következőket juttatni a tisztel. esperest ur tudomására:

1) Mindenek előtt kifejezi az egyh. képv. tanács: hogy teljességgel nem ellenzi, nem akadályozza és nem gátolja a községi iskolák állítását, ha azok a törvény korlátai közt történnek; az 1868-dik évi XXXVIII-ik törv. czikk 42-ik §-a pedig határozottan azt rendeli: hogy községi iskoláknál iskolaépületek és tanítólak építése a községet illeti. A 33-ik §. pedig így szól: A tanító díjazásáról a törvény értelmében a község gondoskodik. A 30-ik §. szerint: A község tartozik az iskolát földgömbbel, térképpel, táblákkal, természetrajzi ábrákkal, s minden szükséges elegendő számú taneszközzel felszerelni. Ha tehát a községek a törvénynek ezen rendeleteit a 25-ik §. szerint a községi vagyonból és jövedelmekből, vagy a 35-ik §. szerint: a saját kebelökben levő polgárookra és birtokosokra evégre külön vetett adóból teljesítik, az egyh. képv. tanácsnak ez ellen legkisebb kifogása sincs és nem is lehet. Sőt kijelenti: hogy mihelyt a községek saját vagyonaikból, a törvény kívánalmainak megfelelő jól rendezett községi iskolákat állítanak, több helyt hajlandó lesz felekezeti iskolánkat — melyet úgy is hiveink csak túlfeszített áldozatkészséggel s a szükség által parancsolva tudtak eddig is fentartani — megszüntetni, annyival inkább, mert a vallásunkhoz tartozó gyermekek hit és erkölcsi oktatására nézve legkisebb aggodalomra sem lát okot, miután ezt a törvény 57-ik §-a a községi iskolában is az illető hitfelekezeteknek tartotta fenn.

2. A fennebbiekből önként következik, hogy minden felekezeti népiskolánkat — mint szükségeset — mindaddig fentartjuk, a míg a községek magok a törvény kívánalmainak megfelelő iskolákat nem állítanak, s felekezeti népiskoláink emelésére, hogy azok a törvény rendeleteinek megfelelőjenek, egyházi úton minden lehető megtétetni óhajtunk. Meglehet ugyan, hogy így idővel, némelyik -- mely a törvény kívánalmainak meg nem felel — a törvény értelmében bészaratik; de ebben az esetben pótolni fogja azt a bizonyosan állítandó községi iskola, s ekklézsiáinknak egyházi és iskolai javai, melyeket úgy is tetemes erőfeszítéssel tudtak megszerezni, s a melyekhez joga senkinek se lehet, megmaradnak sértetlenül ekklézsiáink tulajdonainak.

3.) Felekezeti új iskolák állítását, és azokhoz új tanítói állomások szervezését csak abban az esetben látja czélszerűnek az egyh. képv. tanács, ha azok elegendő alappal bírnak arra, hogy a törvény rendelkezéseinek megfeleljenek.

4.) A mi a községekkel és állammal való kölcsönös kiegyezést illeti, a mi a mint látszik, a tanfelügyelők által már több helyt meg is kísértetett, ebben megfoghatatlannak és lehetetlennek találja az egyh. képv. tanács azt: hogy az állam minden egyes ekkkléziával külön egyezményre lépjen, még pedig úgy, hogy az ekkklézia érdekét tartsa szem előtt. Hanem ha a községek felekezeti iskoláinkat mint ilyeneket akarnák segíyezni, abból az okból, hogy ezek a törvény kívánalmainak megfeleljenek, s a községek ne legycnek kénytelenek a törvény értelmében saját jövedelmeikből és önmagokra e végre külön kivetett adójukból költséges iskolateltket, épületet, tanítólakot állítani, s a tanító fizetéséről gondoskodni, az ily segíyezés mellett kész lenne az egyh. képv. tanács arra, hogy a községbeli tankötelesek közösen használják felekezeti iskoláinkat, mert ezek eddig is vallás és nemzetiségi különbség nélkül mindenki előtt nyitva állottak; de nekünk lemondani arról, a mi az egyházé, a községnek adni azt, a mi az ekkkléziáé, nem lehet és nem szabad, s erre jogositva egyik ekkklézia sincs.

5.) Egyes ekkkléziáinknak minden vagyonai, külső és belső telkei, iskola-telkei és épületei, parochiális földjei és parochiális épületei, s kepe-jövedelmei, oly szent és sérthetetlen tulajdonai, mint bár kinek magán vagyona, birtoka és jövedelme, azokhoz joga senkinek sincs és nem lehet, s azokat magok az ekkkléziák is az egyh. képv. tanács, illetőleg főtanács beléegyezése nélkül el nem idegeníthetik. S minthogy minden egyes ekkkléziáinknak, sz. vallásunk fentartása, isteni tiszteletünk gyakorolhatása, és a vallás szolgáinak díjazhatása érdekében, azon különben is csekély vagyonra, birtokra és jövedelemre elkerülhetetlen szüksége van, a mely súlyos megpróbáltatásaink után keze között megmaradt s a melyet liveink szegénységök mellett csak önmegtagadással tudtak megszerezni; ennélfogva egyes ekkkléziáink nincsenek abban a helyzetben, hogy ha bár a legüdvösebb czélra is, milyen a községi iskolák állítása, a községek számára áldozatokat hozhassanak; s az egyh. képv. tanács minden olyan törekvés ellen, mely ekkkléziáinknak iskolateltkeit, iskolaházait, jövedelmeit és kepeit a községek számára bármely czélból átadatni megkísértené, határozottan tiltakozik, minden ilyen eljárást sérelmesnek, törvénytelennek és érvénytelennek nyilvánít; mert az ily eljárás megingatná belső embereink állását és kétessé tenné sz. vallásunk fennállhatását. Atyafiságos indulattal lévén stb.

Czélszerűnek láttuk ezt a köriratot egész terjedelmében közölni azért, mert ez teljes világot vet arra az álláspontra, melyet az unitárius egyház igazgató testülete a népiskolai törvénynyel szemben elfoglal s a mely meggyőződésünk szerint teljesen megfelel mind a nevelés körül kifejtett újabb irányelveknek, mind az egyház történeti alapokon nyugvó

autonomikus állásának. Nyilván van ebből ugyanis, hogy vallásfelekezetiink a községi iskoláknak nem ellensége, sőt óhajtja azoknak a törvény korlátai között való felállítását. A mi felekezeti iskoláink községi iskolákká való átváltoztatása iránti magatartását illeti, azt hiszszük, hogy ezt senki sem veszi rossz neven egy oly egyháztól, mely a legközelebbi pár évig soha semmi nemű állami vagy országos segélyben nem részesült s így az a csekély vagyon, a melyet bir, a melyet anynyi üldöztetések között megmenthetett vagy önmegtagadással öszszeszereshetett, alig elégséges arra, hogy vallásos cultussát fentarhassa. Különben is nem tehetjük fel kormányunkról, hogy a midőn a népiskolai törvényt hozta, az egyházi czélokra szánt vagyont kívánta volna a községi iskolák alapjául tenni. Ha a községek jobb iskolákat tudnak állítani, mint a milyeneket a többi felekezetek mellett a miénk is három száz év alatt önereje megfeszítésével is fentartani a nevelés ügye iránti köteletségének ismerte, mi azon nem kevésbé fogunk örvendeni, mint azok, a kik a felekezeti iskolák ellen menydörögnek, de a kik eddig még csak egy iskolapadot sem csináltattak.

És itt nem tehetjük, hogy a tanfelügyelő uraknak figyelmökbe ne ajánljuk magának a vallás és közoktatásügyi miniszter urnak f. év ápr. 7-ről kibocsátott körrendeletét, melyben elérkezettnek látván az időt, hogy 1868-ki XXXVIII. t. cz. rendeletének az egyes községekben való részletes végrehajtásához fogjanak, az elemi népiskolákra nézve első sorban azon községekben rendeli el a községi iskolák felállítását, a melyekben s e m m i i s k o l a n i n c s. Bizonyára hasznosabb szolgálatot fognak tenni a tanfelügyelő urak mind a kormánynak, mind a nevelés ügyének, ha csak egyetlen egy ily helységben községi iskolát állitanak, mintha száz türhető felekezeti iskolát községivé igyekeznek változtatni. Ezzel a mellett, hogy a legégetőbb szükségén segítnének, egyszersmind példát adnának a felekezeteknek is, hogy milyen iskolákat tartsanak, ha a nemes versenyben részt akarnak venni.

Másfelől ugyancsak az említett miniszteri rendeletből a községek is egy igen hasznos tanúságot huzhatnak, azt t. i. hogy a községi iskola sem jó létre áldozat nélkül; mert az állam csak ott jó a község segélyére, a hol ez nem képes önerején felállítani és fentartani az iskolát. És ezzel ismét nem a községi iskolák ellen akarunk nyilatkozni, mert részünkről nem tartozunk azok közé, a kik a neveléssel járó gondokat magunkról lerázni s az ezzel járó áldozatoktól megmenekedni óhajtjanánk; mi nem tartjuk az emberi nemesebb természettel öszszegyeztethetőnek mindenben és mindenütt az államra való támaszkodást; de tény az, hogy a községi iskolák eszméjével a nép nagyobb része

egy terütről véli megszabadulhatni s azt hiszik sokan, hogy mihelyt községi iskola lesz, nekik annál kevesebb gondjok lesz azzal a néhány száz fával is, a melyet eddigelő kéntelenek valának gyermekeikért iskola fűtésre adni.

Mi szeretjük hinni, hogy hitfeleink között kevesen lesznek, a kik így gondolkoznak, minél fogva mint eddig ugy ezután is készek lesznek a nevelés ügyeért tehetségök szerint meghozni áldozataikat, a szükség szerint akár a felekezeti, akár a községi iskolák számára. Első helyen említettük a felekezeti iskolákat, mert miután csakugyan könnyebb a meglevő hajlékot javitgatni, mint egészen újat emelni: ott a hol meglehetősen iskolák vannak, kevesebb áldozattal járónak tartjuk azokat a nevelés kívánalmai szerint tökélyesbíteni, mint egészen új alapokon másokat teremteni; aztán a törekvéssel csak a nevelés ügye iránti érdekeltségünknek adjuk tanujelét. Minthogy pedig némely helyeken a helyi viszonyok előbb utóbb községi iskolák állítását fogják parancsolni: óhajtjuk, hogy hitfeleink hazafiúi készséggel részt vegyenek az alkotás nemes munkájában, de számításaiknál ne felejtsek el, hogy az ekkleziák vagyona tulajdonképpen a vallásos cultusra rendeltetett s ha ezt fennőhajtják tartani, ha a papi és mesteri állomásokat biztosítani, sőt a kor kívánalmai szerint a lehetőleg javítani akarják, e csekély vagyont nem lehet fogsasztani, sőt gyarapítani kellene.

A középtanodai oktatásról és a középtanodákhoz kapcsolható szakiskolákról szóló s a vallás és közoktatási miniszter ő nagyméltósága által az országgyűléshez beadott törvényjavaslat jelenleg országos tárgyalás alatt állván, szükségesnek tartjuk olvasóinkkal megismertetni.

E törvényjavaslat VI. fejezetre oszlik. Az első fejezet a középtanodák s azokhoz kapcsolott szakiskolák körét, állíthatóságát s a tanítás szabadságát határozza meg. A tanintézetek hivatásául az általános műveltség, s a magasabb szakintézetekbe való elkészítés levén kitévve, az egész középtanodai oktatás két irányra oszlik: egyik a reális, másik a humánistikai; amannak eszközei az al és felreáltanoda; emennek a három szakaszra osztott gymnasium; vagyis a négy osztályos reál gym., a 6 osztályos teljes gymn. és a 3 osztályos lyceum, mindenik egy éves folyamattal osztályonként. E két irány azonban nincs határozatlan elkülönítve; sőt a törvényjavaslat második fejezetében megállított tervezet szerint a két irányra szolgáló iskolák ugy vannak szervezve, hogy a tanulók egyik

fajtájú intézetből a másikba léphessenek bár mikor, némi vizsgák letételével és utánpótlásokkal.

A tanintézetek állíthatásának és fentartásának joga a tanszabadság elve nyomán az állam mellett testületekre, sőt egyesekre is kiterjesztetik a törvény által megszabott feltételek alatt.

A II. fejezet szól az állam által állított és fenntartott középtanodákról s az azokhoz kapcsolt szakiskolákról. A tárgyat magát illetőleg az egész törvényjavaslatnak ez a fejezet a leglényegesebb és fontosabb része, mivel ezen fejezet állítja és határozza meg a középoktatásra szolgáló tanintézetek szervezetét. Ily intézetek: *a)* az al- és felgymn. *b)* A z ipar- és kereskedelmi szaktanfolyamok, vagy mint önálló intézetek, vagy összekapcsoltan az alreáltanodákkal és algymnasiumokkal.

A gymnasium szervezéséhez alapul vétetett a közoktatási miniszterium által 1868-ban augusztus 29-én 14,464 szám alatt kiadott tanterv. S az 1867-ben október 8-án azt megelőzőtt kormányi rendelet.

A reáliskolák szervezetéhez alapul szolgáló tantervet részünkről nem ismerjük, valamint a szakiskolákét sem.

E szervezet szerint az algymnasium reál gymn. név alatt rokon az alreáliskolával, s lényegileg csak anynyiban különbözik ettől, hogy a latinnyelv tanítása mind a négy osztályban terjedelmesen be van vive. A felgymn. tulajdonképpen az al- vagy reálgymnásiumnak folytatása két egy-egy éves osztálylyal megtoldva; az elsőnek tantárgyai közül kimeradván a természet- és veytan, a többiek folytattatnak.

A lyceumba némi szakképzettség elérhetése tekintetéből a trifurcatio alapján szaktanítás állíttatik meg, a bölcselmi- jogi- és természettan, vagy reálszakok kijelölésével. A három évig tartó tanfolyam bérendezése szerint az egyik szakból a másikra való átlépés nem csak szabad, de lehetővé is van téve.

Az egész középiskolai tanfolyam a gymn. és lyceumon át 9 évre van kiterjesztve.

A törvény által megállítandó eme szervezet felett itélni a szakavatottság van hivatva. A „gymnasium“ című fennebbi cikkünkben e tekintetben némi észrevételeket és elveket közöltünk. Szakemberek az illető szaklapokban, benn az országban és azon kívül tüzetes tárgyalás alá vették; itéletet mondtak felette, és ez itélet, őszintén megvalva, nem volt kedvező.

A III. fejezet a nem állami nyilvános tanodákról szól. E fejezet nem csak hitfelekezetünk, hanem minden felekezetek és testületek gymnasiumait és más tanintézeteit, tehát azokat az intézete-

ket, melyeken hazai culturánk, tudományos műveltségünk valamint a multban úgy még a jelenben is kizárólag alapult és nyugodott, s alapszik és nyugszik, gyökeresen érdekelvén, s annak lényegét teljesen megváltoztatni czélózván, nem ajánlhatjuk eléggé olvasóink figyelmében annak jozan megfontolását. Az I. fejezetben kimondott tanszabadság ellenére, ugyanis, e fejezet nyomán mindazon hitfelekezetek és testületek, melyek jelenleg közép tanintézeteket tartanak, az állam gyámkodása alá helyeztetnek. Hogy mennyire jogosult e gyámkodás, itt nem vitatjuk, elismerjük azon jogát az államnak, hogy a mely jogokat törvény útján egyeseknek, vagy testületeknek adott, törvény útján ismét visszaveheti, mihelyt arról győződik meg, hogy ama jog gyakorlása az állam érdekével ellenkezik; hanem azt nézzük vajjon e gyámkodás üdvös dolog-e s magának az ügynek előnyére vagy kárára történik?

Gyámkodás alá lesznek helyezve a törvény e fejezete által a vallásfelekezetek iskoláikra nézve, magát a tanítást illetőleg. Igaz ugyan, hogy az 50. §. szerint a testületek magok állíthatják meg iskoláik számára a tanrendszert és tantervet; de e jog merőben ki van játszodva a törvény következő cikkelyei által, melyekben a nem állami tanintézetek szervezete meg van szabva, s a tantárgyak meg vannak szorosan határozva: e szerint, ha valamely testület a tudományos nevelés czéljával, az oktatástani jozan elvekkel ellenkezőnek találja azt, hogy például egységes gymnasiumát, reál- és felgymnasium, s lyceum személyekből álló háromsággá alakítsa át, s megmarad azon az úton, melyet az elmélet és hosszszas gyakorlat kimutatott — intézete bészaratik. Ha czél-ellenesnek s a neveléstani elvekkel öszsze nem egyeztethetőnek találja, hogy a IV. gymn. osztályba a természet- és vegytant, pár hónapi tanfolyamul felvegye — iskolái bészaratnak. Ha felsőbb osztályait nem alakítja át lyceumokká, ha a trifurcatiót kivihetetlennek és károsnak tartva nem furkál — iskolái bészaratnak. És így a testületek előtt csak az az alternativa áll, hogy vagy bezárják intézeteiket, vagy a kísérletül megállított szervezetet elfogadják. Az elsöre megdöbbenés nélkül nem is gondolhatunk, megfontolván a közműveltségnek azt a sülyedését és hanyatlását, mely elkerülhetetlenül bekövetkeznék, ha a testületek, s jelesen a hitfelekezetek a kötekedés és zaklatás kikerüléseért bezárnák tanintézeteiket, azokat az intézeteket, melyek századok óta egy magok tartották fenn és táplálták nemzetünk szellemi életét, közművelődését; az utolsó esetben, ha a kísérletben az állammal együtt tévednek, az ebből származandó csapás átalános lesz; s a legjobb esetben is, ha a kísérlet sikerül, s a gyakorlat azt fogja mutatni, hogy a törvényjavaslat

szeréni szervezet kivihető, sőt czélszerű, akkor is vajjon kivihető és czélszerű-e a nemzet egész szellemi életét, fejlődését egy rubrikába szedni, egy kaptára ütni, s a centralisatiót a nemzet szellemére is kiterjeszteni.

Az 54 és 55 §. indokolásából azt lehet sejteni, hogy e gyámkodás, s ennek nyomán a tanítandó és kötelezett tantárgyak minimumának megállítása azért volna szükséges, mert testületek, s jelesen a hitfelekezetek, nem teljesítik eléggé kötelességöket, nem nevelnek jól, nem tanítanak eleget, s mert lehetnek iskoláik, melyeknek létezése vagy a tanulóknak, vagy a tanfolyam tartamának és a tanított tárgyaknak elégtelensége miatt a közmívelődésre káros hatással lehetnek. Nem állítjuk, hogy a testületek iskolái napjainkban tökéletesek volnának, s hogy ne lennének oly visszaélések, melyek az indokolás e részében fel vannak említve. Ám de tudjuk azt, hogy eddig ezek a most vádolt intézetek voltak nemzeti mivelődésünk egyedüli forrásai, másfelől lehetetlen nem látnunk azt az élénk buzgalmat és munkásságot, melyet a testületek s jelesen a hitfelekezetek intézeteik érdekében tanúsítanak, s mint iparkodnak javítani azokat, s korunk e tárgyiról fogalma és kívánata szerint módosítani, idomítani a létező nehézségek által vont korlátok között. Csak az a kérdés: vajjon az állam vagy a testületek képesebbek-e az ügy vezetésére? Hogy a hitfelekezetek mit tudnak, megmutatták; mily eredményt várhatunk munkálkodásuktól — életök multjából, s jelen fáradozásukból tudhatjuk, hogy az állam célba vett kísérletének mily eredménye lesz, a jövő mutatja meg; mi a nevelés iránti meleg részvétünk szerint a legjobbat óhajtjuk, s éppen azért szeretnők, hogy az állam minél több középfoku tanintézetet állítson, hogy az eredmény határozzon az elmélet felett, hogy fejlődjék a szabad verseny, melynek az ügyre csak áldásos hatása lehet. Különbben is a tanszabadságot úgy értjük, hogy mindenki tanuljon ott és azt, a hol s a mi neki tetszik, s a mit tanult használja úgy, a hogy tetszik és tudja. És ha az állam aggodalmas gondoskodásából azt akarná megelőzni, hogy az egyetemekben és magasabb szakintézetekben nem hivatottak ne menjenek, erre nézve is elegendő biztosítást nyújt az ily egyetemekben való beléphetésre a törvény által célba vett felvételi vizsga, a minek ugyan a magunk részéről nem vagyunk feltétlen barátai. Állítsa meg a törvény, hogy az egyetemben és magasabb szakiskolába lépőnek, a tudásnak mily fokán kell állania s mit kell tudnia, s ha azt tudja, soha se kérjje hogy hol és mikor tanulta.

A gyámkodás a tanárok választására is kiterjed, a menyinyiben a törvényjavaslat szerint csak okleveles tanárt választhat a testület a ma-

ga intézetéhez. A testületek és jelesen a hitfelekezetek sok minden tekintetből saját édes gyermeköknek nézvéen tanintézeteiket, igen természetesen a lehető legméltóbb tanerőket iparkodtak és iparkodnak megszerezni azok mellé, a tanárválasztást mint lelkiismereti kötelességet nézték. Unitárius hitfelekezetünk pedig maga egyenesen nevelte, képezte és képezette tanintézetei mellé a tanárokat. Vajjon e lelkiismeretes és az iskola iránti élénk szeretet és kegyelet által sugallott szabadválasztás helyett elég kárpótlást nyújt-e az oklevél, különösen midőn látjuk, hogy végtelen sok oly emberről, kinek diploma van a zsebében, az élet és gyakorlat azt mutatja ki, hogy szakmájában kontár.

A gyámkodás kiterjed a felügyeletre is, meny nyiben a törvényjavaslat szerint a kormány a szükséges értesítést a maga közegei útján szerzi meg s a felügyeletet ezek által gyakorolja. Ez intézkedést azon feltevés indokolja, hogy az illető testületek és hitfelekezetek előljárásságai vagy nem képesek magok vezetni intézeteiket, s a szükséges felvilágosítások és értesítéseket a kormánynak megadni, vagy pedig hogy nem őszinték a kormánynyal szemben. Nyilvánosságot szerető korunkban hasztalanul iparkodnék bár mely testület is elpalástolni fogyatkozásait, mulasztásait, szabad verseny mellett a gyakorlat is azonnal feltárja.

A kormány gyámkodása végül kiterjed az intézetek vagyonának kezelésére. Hogy meny nyire nem jogosult és méltányos a gyámkodás e tekintetben, magának a vagyonnak természetéből kitünik: a hitfelekezetek s névszerint többi protestáns rokonainkkal mi is tanintézeteinket azon csekély vagyonból tartjuk fenn, melyet mi gyűjtöttünk, mi gyarapítottunk saját magunkéból, egyeseknek áldozatából, tehát a szó legszorosabb értelmében sajátunk, rajtuk kívül kinek lehet joga aval gazdálkodni, s az a tény, hogy mi átláttuk és éreztük ez áldozatunk szükségességét, s hogy azt a legmostohább körülmények között is mindig megtettük és megteszszük, nem jogosít-e fel arra, miszerint mindenkitől megköveteljük, hogy annak czélszerű használatára képeseknek is tartson.

E teljes gyámkodásért tartjuk a törvényjavaslat e fejezetét figyelemre méltónak.

A IV. fejezet, a nem állami nyilvános középtanodáknak az állam általi segedelmez tetéséről szól. A megállított módzatok szerint a segedelmezés kölcsönös kialakulás és önkéntes akarat, s annak nyomán keletkezendő kölcsönös szerződés alapján történhetnek.

Az V. fejezet a magán tanintézetekről szól, miszerint a törvény az egyeseknek és e célra alakuló társulatoknak is jogot ad, hogy bizonyos kötelezettségek teljesítése mellett középtanodát állithas-

sanak ; nagyon üdvös és szabadelvű intézkedés, csak hogy a sok kötelezettség lehetetlenné ne tegye.

A VI. fejezet a tanfelügyelőkről szól. A törvényjavaslat szerint minden 20 középtanodára egy felügyelő esvén, a magyar birodalom népességét kerek számban 15 millióra véve fel, a törvény szerint lenne 15 középiskolai felügyelő.

A római zsinat öszszejövételének indokait, céljait, szellemét s az ottani tárgyalások modorát az előbbi füzetben ismertettük, erről felesleges most többet mondanunk. Igértük, hogy hozandó dogmáiról is szólunk valamit. Tehát erről röviden.

A hat—hét száz főpapból álló nagy tanács, félévi munkálkodás után, eddigelő két dolgot érlelt meg, egyik a Schema de Fide, másik a Kis Káté. Ezek ünnepélyes ülésben már elfogadtattak. Az elsőre mintegy 80 püspök szavazott feltételes placettel ; a feltételek tekintetbe vétvén, a végén is említett Schema egyhangulag fogadtatott el.

Nincs helyünk, hogy ezen Schemát egészen közöljük ; ismertetésére azonban néhány helyet belőle ide igtatunk.

„A r. katolika hit nélkül lehetetlen istennek tetszeni s fiainak közösségébe jutni. Azért valamint nélküle senki sem igazolt, úgy senki, a ki élete fogytaig benne nem él, nem nyeri el az örök életet“.

Tehát a régi nóta az egyedül üdvözítő igaz hitről. Hány becsültes katolikus ember, kinek neje vagy gyermekei protestáns vallásuak, esnék kétségbe, ha csakugyan ráadná magát, hogy higgyen a római zsinat eszejárásában ! Régi elkopott dolog már ez az egyedüli igazhítőség. Bölcsebben cselekednék bizonyára a római zsinat, ha az ily antiquidásokat szép csendesen feledékenységbe engedné menni, mint hogy megújítja azokat.

„A hit és ész között soha sincs egyenlenség — az ellenmondás látszata csak úgy gondolható, — folytatja a Schema — hogy a dogmák nem az egyház értelmében vétetnek, vagy mert az örültség nyilatkozatai az ész gyanánt tekintetnek. Minden állítást, mely a vallás megvilágított igazságával ellenkezik, hamisnak nyilatkoztatunk“.

Szép harmonia a hit és ész között, ha ennek csak akkor és úgy szabad vélekedni, ha véleménye a dogmával egyezik, különben örültségnek bélyegeztetik. Mert „minden keresztény hívő intetik komolyan, hogy olyan véleményeket, melyek az egyház által elvettnek, ne védelmezen a tudománynak jogosult tételei gyanánt — különben átkozott lesz !“ Azaz, ha nem hiszed a Syllabust s többféle boszantó dolgokat, örült és átkozott vagy !

„Ha valaki — mondja a Schema — a szentírás könyveit minden részleteivel, úgy, a mint azokat a tridenti zsinat kiadta, nem tekintik szentnek és canonicusnak, átkozott legyen!”

Pedig a legjelesebb theologusok, a legfelvilágosultabb szellemek világszerte rég tul vannak már azon, hogy a bibliának minden betűjét isten egyenes beszédének tartsák. Geológiát s historiát bizony egy okos ember sem merit ma az apostoli iratokból.

„Ha valaki állítja, hogy szabad az egyháztól elátkozott véleményeket táplálni vagy tanítani, átkozott legyen!”

Ilyen a Schema de Fide, a mostani római zsinat első művének szelleme. Türelmetlen, sötét és átkozódó, mint hajdan. Csak felebaráti igaz szeretetet, a mi Krisztus vallásának lelke, és világosságot ne keress benne.

A római zsinat másik művéről, a Kis Kátéről, még kevesebb mondani valónk van. Az hasonlókép a régiék egyike új kiadásban. Nevezetesebb a dologban csak az, hogy a most szentesített kis káté ezután minden kath. országra nézve kötelezőnek határozatott, míg eddig a formát illetőleg minden nemzet főpapságának meg volt az a joga, hogy saját egyházaiban belátása szerint állított meg s használt kátét, a hitcikkekre nézve persze mindenik egyezett eddig is; tehát egy kis alaki centralizációnak tekinthető csak a most megállított káté universalizálása. Ezzel is kevesebb gondjok lesz ezután a püspököknek.

Legfőbb czélja azonban ezen zsinatnak — mint már tudjuk — a pápa csalhatatlanságának dogmatizálása. Az erre vonatkozó Schema f. évi május 13-án vétetett a congregatio-gyűlésben tanácskozás alá, s az általános vita felette junius 4-én, mondhatni, erőszakosan bezárattott. Azóta foly a részletes vita.

A tárgyalás megkezdése előtt s annak folyamán a kisebbséghez tartozó érsekek és püspököktől néhány röpirat jelent meg, melyek minden oldalról fejtegették a pápa csalhatatlanságának jogtalanságát s veszélyességét. Ismertetésül csak a Dupanloup, orleansi püspöknek tulajdonított „De l'unanimité morale nécessaire dans les conciles pour les définitions dogmatiques“ című, a napokban megjelent röpiratból idézünk pár sort.

„Ha valaha — mondja e röpirat — szükséges volt az egyhangu közmegegyezés a dogmatikai határozatokban, úgy föltétlenül szükséges az a vaticani zsinatban, hol együtt van: 276 olasz püspök, kik közül 143 a pápai államhoz tartozik; 49 bibornok, kik közt 23 nem is püspök, vagy nincs püspöki székük; 120 érsek vagy püspök in partibus, 51 apát vagy rendfőnök. Mialatt Europa valamenynyi kath. országait

— Olaszországon kívül — csak 265 püspök képviseli, s az egész világ püspökei az egyetlen Olaszország püspökeihez képest minoritás-ban vannak.

„Különben is, midőn a szent atya személyes beavatkozását mindenki látja és érzi; midőn a püspökök szabadságát oly nevezetes megszorítással korlátozzák; midőn a kérdés váratlanul, erőszakosan, minden egyéb kérdések előtt egy fensőbb hatalmi szó végcsapása s az államsziny bizonyos nemével tüzetett tárgyalásra; midőn már a lelkiismeretek feljajdulnak s hangosan kiáltó iratok, a hívők lelkét zaklató rettegés jelei köröztetnek; midőn a püspökök magok is hallatják szorongó lelkeiknek az egész világban visszhangzó jajveszéklését: ily körülmények közt a majoritás egy csapásával mindent végezni lehetetlen!“

A csalhatatlanság elleni röpirók közt van Rauscher, bécsi és Hg. Schwarzenberg, prágai érsek is; a magyar püspökök a primással együtt mind, kivéve Pap Szilágyi, n.-váradai gör. kath. püspököt.

A csalhatatlanság elleni kisebbséghez tartozó püspökök az általános vita folytán a leghatározottabban, s némelyek kemény kifejezésekkel roszzsálták a Schemát. Hg. Schwarzenberg czéltott arra, hogy a pápának nem illik csalhatatlanabbnak lenni Pál és a többi apostoloknál, — és figyelmeztetett arra, hogy a ki magát igen felmagasztalja, az könnyen megaláztatik. — Verrot amerikai püspök, többek közt mondá: „én nem hiszem az infallibilitást, s ha mégis hirdetném hiveimnek, szentségtörést követnék el“ — A halifaxi érsek: „csak egyetlen egy argumentumot hozzatok fel a sz. írásból, vagy hagyományokból, s tettek, lesztek“ — A cincinati püspök meg így szóltott: anynyit tudok, hogy a mint nem a népek vannak a királyokért, hanem a királyok a népekért: ugy a pápa van az egyházért. Különben is én esküt tettem, hogy nem hiszek a pápa csalhatatlanságában“ — Az általános vitában utoljára Maret, franczia püspök szólt, lehet képzelni miként, miután a többség ingerülten kiáltá reá, hogy „descendat!“ (t. i. a szószékről), az elnök pedig elvette tőle a szót.

A kisebbséghez tartozó főpapok számát utoljára 152-re számították, tehát a viták folytán növekedett. Ezek a fentebbi erőszakos eljárás ellen ünnepélyesen tiltakoztak, anynyival inkább, mert még sokan voltak felírva szólásra.

Hír szerint Péter-Pál napján, jun. 29-én a csalhatatlansági Schemma részletes vitatása is bevégeződik, s ünnepélyes ülésben dogmatizáltatik. Magának a dogma szövegének közlését, vagy legalább részletes ismertetését a jövő füzetre hagyjuk, mikor talán végleg meg lesz állapítva és szentesítve a pápának földi istenné emelése.

Csak annyit említünk még meg, hogy a francia, austriai és magyar, spanyol, bajor, porosz kormányok is komoly előterjesztéseket tettek a római curiának a csalhatatlansági Schema ellen, — a curia ezekre vagy kitérőleg, vagy nem felelt. A francia kormány erre, mint a lapok írják, tudatta, hogy többet nem szól a zsinat dolgaihoz, de ereje, s akarata mindig lesz érvényteleníteni a zsinat netaláni oly határozatait, melyek franciaország alkotmányával, s állami életével ellenkezének. Ez kétségen kívül a leghathatosabb ellenszere lesz a csalhatatlanságnak.

Unitárius statistika. Az amerikai unitárius társulat évkönyve szerint Amerikában van 335 unitárius egyházközség, ebből 26 Bostonra esik, a papok száma 395.

* **Irodalmi értesítő.** A székelőföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi, s népismei szempontból. Irta Orbán Baláz s. Pest.

E nagy gonddal, s csak több évre terjedő buvárlat és adatgyűjtés után készült mű a szorosabb értelemben vett egyházirodalmi szempontból is oly becses, hogy mi nem mulaszthatjuk el éppen e tekintetből arra a magunk részéről is felhívni olvasóink figyelmét. Ekkleziánk alakulására, templomok és iskolák állítására oly adatok vannak e műben, a melyeket az egyház történetirő sem nélkülözhet. E mellett a vallásos türelmetlenség korszakából felmutatott egyes episodok szintén a legnagyobb vallástörténelmi beccsel bírnak, s az általunk ajánlott ekkleziásiai monographiák megírására is kútforrásul szolgálhatnak.

Eddig megjelent Udvarhelyszék, Csikszék, Háromszék és Marosszék leírása. Mindenik egy-egy kötetet képez 21-től 31. ívig terjedő tartalommal, számos önálló és a szövegbe nyomott szép fametszetű képpel. Ára Csikszék leírásának 3 frt o. é. A többié 4—4 frt o. é.

* Az egyház és a házasság. Egyháztörténelmi tanulmány, tekintettel a polgári házasságra. Irta egy pap. Pest. 1870.

E 43 lapra terjedő röpirat célja kimutatni, hogy minő viszonyban áll az egyház a házasságkötés kérdésével s a történelmi adatok nyomán azon eredményre jut, hogy a polgári házasság a róm. katolikus egyház dogmáiba nem ütközik s e tekintetben a protestáns egyház annál kevésbé tehet az ellen kifogást. Más kérdés az, ha vajjon célszerű, tanácsos-e a polgári házasságnak minden előkészítés nélkül való behozatala? A mire az ismeretlen szerző egy későbbi röpiratban igéri, hogy talán meg fog felelni. A tárgy mindenesetre a napi kérdések közé tartozván, figyelemre méltó.